

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ХОХОНЬ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ

УДК 726.3 (477.4)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII-XVIII СТОЛІТТЯХ**

18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

М. П. Хохонь

Науковий керівник -
Рибчинський Олег Валерійович,
доктор архітектури, доцент

Від перевірки
вмісточно згідно з
є і реєстраційним
Вг. секретар
№ 35052 и проф

АНОТАЦІЯ

Хохонь М.П. Формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях. - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 - теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. - Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2018

Тема дослідження присвячена проблемам вивчення та збереження оборонних споруд монастирів Західної України. У роботі проводиться аналіз процесу формування оборонних споруд монастирів у Західному регіоні України. Проаналізовано та узагальнено український і закордонний досвід у сфері дослідження монастирських комплексів та теорії фортифікації, доповнено методика дослідження оборонних споруд монастирів для досягнення оптимального результату у постановці мети та завдань. Систематизовано основні передумови та чинники, що впливали на вибір та реалізацію оборонної системи обителі. Визначено основні принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів Західної України. Розроблено рекомендації щодо збереження та експонування оборонних споруд монастирських комплексів в залежності від стану збереження.

У першому розділі «Історіографія та методика дослідження архітектури монастирів Західної України XVII-XVIII ст.» проаналізовано та систематизовано дослідження оборонних споруд монастирів Західної України.

У підрозділі 1.1 *«Історіографія та джерельна база дослідження монастирських комплексів»* опрацьовано історіографію вивчення монастирських комплексів від XVII століття до нашого часу, узагальнено дослідження українських та закордонних науковців, опрацьовано бібліографічні, картографічні та іконографічні джерела, що стосуються оборонних споруд монастирів XVII-XVIII ст. Вивчено розвиток наукової думки від ранніх описових праць до пізніших фахових досліджень монастирів.

Бібліографічні матеріали дослідження опрацьовані у двох окремих групах: рукописні та друковані матеріали, що для систематизації розділені за часом та сферою вивчення. Вивчення першої частини складається з раних шематизмів та монастирських хронік. До друкованих матеріалів входять стародруки та пізніші видання. Бібліографічні друковані матеріали вивчені у групах за часом їхнього написання. До уваги взято дослідження українських та іноземних фахівців, що працювали над монастирями України, Польщі та Білорусії. Опрацьовано матеріали українських та іноземних науковців, пов'язані з теорією фортифікаційної архітектури. Вивчено особливості формування оборонних об'єктів в продовж досліджуваного періоду, під впливом чиннику розвитку вогнепальної зброї.

У роботі використано картографічні та іконографічні матеріали, серед яких: топографічна військова карта Галичини "Карта Міга" (1779-1782pp.), кадастрові карти середини XIX ст., плани міст та монастирів, сучасні підоснови, ортофотоплани та супутникові карти, гравюри, малюнки, фото та аерознімки різних періодів.

Список оборонних монастирів формувався за трьома критеріями: 1) наявність оборонних споруд (власних чи середмістя); 2) оборонні споруди монастирів зазнавали змін у XVII-XVIII ст.; 3) достатня кількість матеріалів для вивчення об'єкта.

У підрозділі 1.2 «*Методика дослідження оборонних споруд монастирів XVII-XVIII ст.*» розроблено комплексну методику, що базується на загальнонаукових та професійно-архітектурних методах. У процесі роботи із загальнонаукових методів використано: 1) бібліографічний – дослідження історіографії проблеми та систематизації наукової літератури і джерел досліджень; 2) порівняльно-історичний – виявлення спільного та особливого в історичних явищах та процесах у функціонуванні монастирських об'єктів; 3) типологічної класифікації – утворення груп та типів монастирських об'єктів; 4) системного аналізу та синтезу – опрацювання кожного з монастирів за вибудованою структурою та кінцева обробка отриманих результатів, виявлення

принципів та особливостей формування оборонних укріплень. До професійно-архітектурних відносяться методи: 1) натурних досліджень (візуальне обстеження, фотофіксація, архітектурні обміри); 2) графічного моделювання – відтворення за допомогою комп'ютерних технологій втрачених монастирських комплексів чи їх елементів; 3) архітектурно-композиційного аналізу – метод аналізу архітектурно-композиційних якостей об'єктів дослідження.

У другому розділі **«Передумови та чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях»** розкрито причино-наслідкові зв'язки появи і розповсюдження обителів та чинники, що впливали на розвиток оборонних споруд.

У підрозділі 2.1 *«Передумови виникнення та заснування монастирів»* проаналізовано історичне підґрунтя та хід подій, що мали вплив на заснування та формування монастирів від княжих часів до початку XVII. Дослідженням виокремлено 1) історико-політичні, 2) культурні передумови та 1) церковно-політичні, 2) релігійні чинники, що мали найбільший вплив на поширення та розвиток монастирів на території Західної України.

Дослідженням окреслено передумови заснування окремого монастиря у XVII-XVIII ст.: 1) фундатор (часто дарував землі чи кошти на придбання території для будівництва та на спорудження самого монастиря); 2) чернецька місія (на запрошення фундатора чи за наказом головуючого церкви відправлялися місії орденів чи чину для заснування нової обителі); 3) привілей короля (обов'язковою умовою було узаконення світською владою утворення нового монастиря); 4) грамота папи чи єпископа (Благословенна грамота єпископа або дозвіл папи Римського надавав право чину чи ордену вести свою діяльність).

У підрозділі 2.2 *«Чинники формування оборонних споруд монастирів»* проаналізовано оборонні монастирі Речі Посполитої та окреслено сім основних чинників, що впливали на формування оборонної системи. У першій групі *сталих* чинників виокремлено три позиції: 1) містобудівний; 2) ландшафтний; 3) чинник впливу чернечого ордену. До змінних чинників віднесено чотири

позиції: 1) політично-стратегічний; 2) економічний; 3) розвитку вогнепальної зброї та шкіл фортифікацій та 4) ієрархічний.

Виявлено, що перша група та чинник розвитку вогнепальної зброї та шкіл фортифікацій має найбільший вплив на формування оборонних споруд, особливо у початковий період становлення монастиря.

У третьому розділі «Оборонні споруди монастирів у Західній Україні у XVII–XVIII століттях: архітектурно-композиційний аспект» виявлено принципові схеми та особливості становлення і розвитку фортифікацій монастирських комплексів, з'ясовано архітектурно композиційні характеристики оборонних споруд монастирів 71-го монастиря, розташованих у та за межами міських укріплень.

Монастирі досліджено за планувально-композиційними (розпланування оборонних споруд, конфігурації оборонних ліній), типологічними (типи оборонних систем і їх елементів), об'ємно-просторовими характеристиками (наріжних елементів, в'їзних брам, інших оборонних споруд, будівельних матеріалів).

З'ясовано, що власні оборонні споруди використовували 54 з 71 монастиря. У формуванні власних оборонних ліній виявлено використання: 1) бастейної (3 об.); 2) бастіонної (6 об.); 3) баштової (17 об.); 5) вежової (3 об.); 7) кліщової (1 об.) 8) стінової (25 об.) систем фортифікацій. Виявлено поєднання типів власних оборонних ліній у формуванні складних конфігурацій захисту: 1) I-а баштова, II-а баштова (Почаїв); 2) I-а баштова, II-а стінова (Унів); 3) I-а баштова, II-а бастіонна з баштами (Сокаль); 4) I-а баштова, II-а кліщева Підкамінь); 5) I-а стінова, II-а стінова (Сатанів); 6) I-а вежева, II-а баштова (Межиріч-Острозький); 7) I-а бастейна, II-а стінова (Львів мон. оо. Бернардинів).

У четвертому розділі «Принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII –XVIII століттях» виявлено принципові схеми та особливості становлення та розвитку фортифікацій монастирських комплексів.

У пункті 4.1. «Оборонні споруди монастирів: принципи формування» на основі аналізу архітектурно-композиційних характеристик оборонних споруд та впливу сталих і змінних чинників з'ясовано основні принципи у їх формуванні: 1) принцип містобудівного підпорядкування; 2) принцип використання особливостей ландшафту: використання річок, озер, пагорбів, схилів терас, каньйонів, урвищ, потоків, болотистих місцевостей як додаткову оборонну перешкоду; 3) принцип впливу ордену: історично-сформовані засади розміщення та архітектури монастирів; 4) принцип стратегічної доцільності: вплив на вибір місця, розвиненості відносно внутрішню та зовнішню політичної ситуації; 5) принцип економічної доцільності: вплив на вибір ділянки, її розмір, тип будівельного матеріалу оборонних споруд; 6) принцип ієрархічної відповідності: вплив статусу монастиря у щаблі управління та функціонування; 7) принцип часової відповідності військової теорії та техніки: вплив на вибір типу оборонної системи, геометрії, архітектури та модернізацію оборонних споруд; 8) принцип архітектурно-композиційної цілісності відображено у ансамблевому спорудженні фортифікацій та комплексу загалом (зі спільними стилевими ознаками), тяжінні до регулярного розпланування оборонних споруд, активного застосування наріжних елементів, розташування оборонної брами по центру прясел.

У монастирів з розвиненим розпланування виявлено поєднання різних типів оборонних систем: баштовою та бастіонною з баштами (Сокаль), баштовою зі стіною (Унів), баштовою з кліщевою (Підкамінь), стіною з лінією Беренса (3 об.).

Визначено, що внутрішнє розташування монастирських будівель (храму, келій, господарських споруд) мали не значний вплив на формування оборонних споруд. Чинник розвитку огнепальної зброї, теоретичні засади фортифікацій та економічні фактори були ключовими у визначенні типу та конфігурації оборонної системи.

У пункті 4.2 «Особливості будівництва та модернізації оборонних споруд» проведено аналіз принципів формування та архітектурно-композиційних

характеристик оборонних споруд та виявлено відмінності у формуванні оборонних споруд монастирів у середмісті та за ним. Обителі, що розташовувались у оборонному периметрі середмістя, підпорядковувались сформованій містобудівній схемі та часто формувались як доповнення оборони міста. Монастирі за середмістям мали активні автономні оборонні споруди зі замкнутими периметрами. Монастирі ЧСВВ зазвичай розташовувались у низовині, біля водойми. Окрім того, монастирі східного обряду мали меншу підтримку фундаторів з огляду на політичну ситуацію, у порівнянні з латинськими монастирями, а, отже, менше можливостей до розбудови. У оборонних споруд василіанських монастирів використовувались зазвичай дешевші і простіші будівельні матеріали – ґрунт для валів та дерево для частоколів. Обителі, що мали високий ієрархічний статус та певну стратегічну для корони важливість, мали можливість споруджувати муровані споруди з баштовими системами оборони. Унікальним у оборонному зодчестві монастирів ЧСВВ є використання брам-дзвіниць, які виявлено у десяти комплексах

У окремий підтип винесено дерев'яні монастирі ЧСВВ. До опрацювання взято 3 монастиря. Виявлено, що оборонні споруди таких обителів споруджувались із ґрунту та дерева і переважно служили для оборони від звірів та розбійників.

Виявлено, що вплив європейських шкіл фортифікацій був слабким та запізним, порівняно з монастирями на території Польщі. У XVII столітті в Україні споруджувались традиційно переважно за стіноюю та баштовою системами, в той час як у Польщі частіше зводились за бастіонними та кліщовими схемами.

У п'ятому розділі «Рекомендації щодо реставрації та музеєфікації оборонних споруд монастирів» на основі теоретичних засад, розроблених у дослідженні, натурних обстежень та аналізі методик реставрації та музеєфікації виведено основні принципи збереження та експонування оборонних споруд монастирів.

У пункті 5.1 «*Стан збереженості оборонних укріплень монастирських комплексів*» опрацьовано стан та методику оцінки збереженості оборонних споруд. Дослідженням виявлено, що монастирські комплекси Західної України XVII-XVIII ст. перебувають у різному стані збереження та експлуатації. Функціональне використання колишніх споруд і територій монастирських комплексів часто визначає стан збереженості. У найкращому технічному стані перебувають споруди, де залишились їхні автентичні функції, до прикладу монастирі, у яких і надалі живе чернече життя. На стан збереження впливає також наявність пам'ятко-охоронного статусу у об'єкта. Цікавим фактом є те, що найбільший відсоток збереженої автентичної субстанції оборонних споруд залишився у монастирів, що віддалені від адміністративних центрів.

З метою комплексного аналізу розроблено два типи оцінки стану збереженості: за технічним станом наявних оборонних споруд та структурним збереженням первісного стану. Опис технічного стану об'єкту є першим етапом дослідження, що проводиться методами натурних обстежень, фотофіксації та аналізом наявного стану збереження. Оцінка структурного збереження проводиться камерально, після обстеження технічного стану збережених елементів оборонних споруд. Даний вид дослідження передбачає глибокий порівняльно-історичний та архітектурний аналізи на предмет виявлення первісної структури систем оборонних споруд чи їх елементів.

У пункті 5.2 «*Принципи збереження оборонних укріплень монастирів XVII – XVIII століття Західного регіону України*» застосовано шість основних підходів реставрації для оборонних споруд монастирів, відносно технічного їхнього стану.

На основі теоретичних напрацювань попередніх дослідників аналізу стану збереженості, місця розташування монастиря та можливості функціональної адаптації сформульовано три основні принципи реставрації: 1) консервація, 2) музеєфікація та 3) комплексна реставрація.

Принцип консервації передбачає проведення невідкладних антиаварійних та консерваційних заходів. Такі заходи варто застосовувати для реліктів

оборонних споруд, що не є придатними до функціональної адаптації чи для цілісної реставрації, з огляду на обмеженість ресурсів чи перебувають у руїні чи як перший етап подальших реставраційних робіт.

Принцип музеєфікації включає у свою структуру консервацію як метод збереження, але передбачає функціональну адаптацію реліктів оборонних споруд, як територію для огляду та експонування. Під час музеєфікації можна виділити два напрями: пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки. Залежно від місця розташування експонованого релікта метод музеєфікації має три види: 1) музеєфікація окремої споруди чи комплексу; 2) музеєфікація у існуючій споруді; 3) музеєфікація у новій споруді.

Принцип комплексної реставрації включає максимальний спектр засобів і методів відновлення та збереження реліктів оборонних систем монастирів. Серед них: консервація, музеєфікація, відновлення, реконструкція. Такий принцип необхідно використовувати значних за розміром монастирів, оборонні споруди яких дійшли у різному технічному стані збереження та потребують комплексного підходу.

Ключові слова: оборонні споруди, монастир, укріплення, середмістя, чинники та принципи формування, лінія оборони, орден.

ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П., 2016b. Чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII–XVIII століттях. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Архітектура, 856, с.145-154.

2. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П., 2017. Оборонні споруди монастирів оо. Домініканів середмість історичних міст Західної України у XVII–XVIII століттях. Містобудування та територіальне планування, 65, с.467–474.

3. Хохонь, М.П., 2017. Монастир оо. Бернардинів у м. Львові. Сучасні проблеми архітектури та містобудування, 49, с.494-501.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

4. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2016. Seventeenth and Eighteenth century fortified monasteries in Ukraine's Western region in the context of their historical development. ПРАΞΗΜΑ. Journal of Visual Semiotic, 8 (2), pp.8–23.

5. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017a. Defensive buildings of monastery complexes located within the town areas of historical cities in Western Ukraine, Przestrzeń i Forma, 31, pp.275–292.

Статті у інших періодичних виданнях України:

6. Бойко, О.Г. та **Хохонь, М.П.**, 2014. Етапи формування та розвитку оборонного монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 6, с.60–65.

7. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2015. Особливості формування оборонних укріплень монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 7, с.268–273.

8. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2016a. Оборонні монастирі Західної України XVII–XVIII століття. Чинники формування та розпланування фортифікаційних споруд. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 8, с. 207–213.

9. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017b. The Western Ukraine downtown monastery complexes in 17-18 centuries. The principles of the defenses formation. Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications, 9, pp.240–247.

Матеріали конференцій і тези доповідей:

10. Хохонь, М.П., 2017a. Методика дослідження та графічної реконструкції оборонних укріплень Василіанських монастирів XVII–XVIII ст. Західної України на прикладі монастиря у Щеплотах. В: Наукове товариство імені Шевченка, Тези доповідей молодіжної секції Комісії архітектури та

містобудування підготовані до участі в XXVIII Науковій сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, Україна, 24 Березень 2017. Львів: б.в., с.28–32.

11. Хохонь, М.П., 2018. Оборонний монастир оо. Бернардинів у Лешневі. В: Наукове товариство імені Шевченка, Матеріали доповідей Комісії архітектури та містобудування НТШ, підготовані до XXIX Наукової сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, Україна, 28-29 Березень 2018. Львів: б.в., с. 70–72.

ABSTRACT

Khokhon M.P. Formation of monasteries defensive constructions of Western Ukraine in the XVII-XVIII centuries. – On the rights of the manuscript.

Thesis for PhD in Architecture, specialty 18.00.01 – Architectural Theory, Architectural Monuments Restoration. – Lviv Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Lviv, 2018.

The subject of the study is devoted to the problems of studying and preserving the defensive structures of the monasteries of Western Ukraine. The work analyzes the process of formation of defensive constructions of monasteries in the Western region of Ukraine. The Ukrainian and foreign experience in the study of monastic complexes and the theory of fortification is analyzed and summarized, and the method of research of defensive constructions of monasteries has been supplemented to achieve optimal results in setting goals and objectives. The main preconditions and factors that influenced the choice and implementation of the defensive system of the monastery were systematized. The basic principles and peculiarities of formation of defensive constructions of monasteries of Western Ukraine are determined. Recommendations on preservation and display of defensive structures of monastic complexes, depending on the state of conservation, were developed.

In the first chapter " Historiography and methods of studying the Western Ukraine monasteries architecture of the seventeenth and eighteenth centuries" the research of the defensive constructions of the monasteries of Western Ukraine was analyzed and systematized.

In section 1.1 "*Historiography and source base for research of monastic complexes*", the historiography of the study of monastic complexes from the 17th century to the present day has been worked out, the research of Ukrainian and foreign scholars has been generalized, bibliographic, cartographic and iconographic sources related to the defensive structures of the monasteries of the 16th-16th centuries have been studied. The development of scientific thought from early descriptive works to later professional research of monasteries has also been studied.

The bibliographic materials of the research were worked out in two separate groups: handwritten and printed materials, which are systematically divided into time and field of study. The study of the first part consists of early shamatus and monastic chronicles. Printed materials include old books and later editions. Bibliographic printed materials are studied in groups according to the time of their writing. The attention is drawn to the study of Ukrainian and foreign specialists who worked on the monasteries of Ukraine, Poland and Belarus. The materials of Ukrainian and foreign scientists related to the theory of fortification architecture have been worked out. The peculiarities of the formation of defensive objects in the course of the studied period, under the influence of the factor of the development of firearms, were studied.

The cartographic and iconographic materials were used, among which some maps of the Galicia topographic map "Migs Map" (1779-1782), cadastral maps of the middle of the XIX century, plans of cities and monasteries, modern undertones, orthophotomaps and satellite maps, engravings, drawings, photos and aerograph of different periods.

The list of defensive monasteries was formed on the basis of three criteria: 1) the presence of defensive structures (own or downtowns`); 2) the defensive structures of the monasteries were changed in the XVII-XVIII centuries; 3) enough material to study the object.

In subsection *1.2 "Methodology for the study of defensive structures of monasteries of the seventeenth and eighteenth centuries"*, a comprehensive methodology based on general scientific and professional-architectural methods was developed. In the process of work on general scientific methods used: 1) bibliographic - the study of historiography of the problem and systematization of scientific literature and research sources; 2) comparative-historical - revealing a common and special in historical phenomena and processes in the functioning of monastic objects; 3) typological classification - the formation of groups and types of monastic objects; 4) system analysis and synthesis - the processing of each of the monasteries by the constructed structure and the final processing of the results obtained, the identification of the principles and features of the formation of defensive fortifications. To

professional-architectural methods include: 1) field studies (visual inspection, photo, architectural measurements); 2) graphic modeling - reproduction with the help of computer technologies of lost monastic complexes or their elements; 3) architectural and compositional analysis - a method of analyzing the architectural and compositional properties of research objects.

In the second chapter "Preconditions and factors of the formation of defensive constructions of Western Ukraine monasteries in the seventeenth and eighteenth centuries", the causal relationships between the appearance and distribution of monasteries and factors influencing the development of defense structures were disclosed.

In subsection *2.1 "Prerequisites of monasteries foundation"*, the historical background and the course of events that had been instilled into the foundation and formation of monasteries from the princely times to the beginning of the XVII century were analyzed. The research identifies 1) historical and political, 2) cultural preconditions and 1) church-political, 2) religious factors that had the greatest influence on the spread and development of monasteries in the territory of Western Ukraine.

The research outlines the prerequisites for the establishment of a separate monastery in the seventeenth and seventeenth centuries: 1) the founder (often gave the land or funds for the purchase of the territory for the construction and construction of the monastery itself); 2) Monastery mission (at the invitation of the founder or the order of the presiding church sent mission orders or rank to establish a new monastery); 3) privilege of the king (the obligatory condition was legitimation by the secular authorities of the formation of a new monastery); 4) Diploma of the pope or bishop (Blessed Diploma of the Bishop or permission of the Pope rendered the right to ranks or orders to conduct their activities).

In section *2.2 "Factors of formation monasteries defensive constructions"* the defense monasteries of the Commonwealth have been analyzed and seven main factors influencing the formation of a defensive system have been outlined. In the first group of stable factors, three positions are distinguished: 1) town-planning; 2) landscaping;

3) influence factor of the monastic order. Variable factors include four positions: 1) political and strategic; 2) economic; 3) development of firearms and schools of fortifications and 4) hierarchical.

It was revealed that the first group and the factor of the development of firearms and schools of fortifications has the greatest influence on the formation of defense structures, especially in the initial period of the formation of the monastery.

In the third chapter "Defensive constructions of monasteries in Western Ukraine in the XVII-XVIII centuries: architectural and compositional aspect", were discovered the principal schemes and peculiarities of the formation and development of fortifications of monastic complexes. The architectural and compositional characteristics of the defensive constructions of the monasteries of the 71 monastery, located in and outside the city fortifications, are determined.

Monasteries have been investigated according to planning and compositional plans (defensive buildings, defensive lines configuration), typological (types of defensive systems and their elements), spatial and spatial characteristics (cornerstones, entry gates, other defensive structures, building materials).

It was determined that 55 of the 71 monasteries used their own defensive structures. In the formation of their own defensive lines, the use of: 1) bastion (3 obj.); 2) bastion (6 obj.); 3) tower (17 obj.); 4) tower (3 obj.); 5) tower (1 obj.) 6) wall (25 obj.) Fortification systems. The combination of types of own defensive lines in the formation of complex protection configurations was revealed: 1) 1-st – low tower, 2-nd – low tower (Pochaev); 2) 1-st – low tower, 2-nd – wall (Univ); 3) 1-st – low tower, 2-nd – bastion with low towers (Sokal); 4) 1-st – low tower, 2-nd – polygonal (Pidkamin); 5) 1-st – wall, 2-nd – wall (Satanov); 6) 1-st – tower, 2-nd – tower (Mezhyrich-Ostrozky); 7) 1-st – bastion, 2-nd – wall (Lviv monastery of Bernardines).

The fourth chapter "Principles and features of the formation of defensive constructions of Western Ukraine monasteries in the seventeenth and eighteenth centuries" revealed the principal schemes and peculiarities of the formation and development of fortifications of monastic complexes.

In section 4.1. *"Defensive constructions of monasteries: principles of formation"* on the basis of analysis of architectural and compositional characteristics of defensive structures and the influence of constant and variable factors, the basic principles in their formation are elucidated: 1) the principle of town-planning subordination; 2) the principle of using the features of the landscape: the use of rivers, lakes, hills, slopes of terraces, canyons, gorges, streams, marsh terrain as an additional defensive obstacle; 3) the principle of the influence of the Order: historically-formed principles of placement and architecture of the monasteries; 4) the principle of strategic feasibility: influence on the choice of place, development in relation to the internal and external political situation; 5) the principle of economic feasibility: the impact on the choice of site, its size, type of construction material of defense structures; 6) the principle of hierarchical conformity: the influence of the status of the monastery in the stage of management and functioning; 7) the principle of the time correspondence of military theory and technology: the influence on the choice of type of defense system, geometry, architecture and modernization of defense structures; 8) the principle of architectural and compositional integrity is reflected in the ensemble construction of fortifications and the complex in general (with common stylistic features), the tendency to the regular development of defensive structures, the active use of corner elements, the location of the defensive gates in the center of the flank.

Synergies of various types of defensive systems were found in monasteries with well-developed plantations: wall with gross (Sataniw), tower with wall (Univ), tower with pin (Podkamin), wall with a line of Berens (3 vols).

It was determined that the internal arrangement of monastic buildings (temple, cellars, economic buildings) had no significant influence on the formation of defensive structures. The factor of the development of firearms, the theoretical foundations of fortifications and economic factors have been key in a certain type and configuration of the defense system.

In section 4.2 *"Features of the construction and modernization of defensive structures"*, an analysis of the principles of formation and architectural and compositional characteristics of defense structures and the distinction in the formation

of defensive structures of monasteries in the middle and in the center was made. Residents located in the outer perimeter of the city were subordinated to the established urban planning pattern and often formed as complementary defenses of the city. Monasteries in the middle of the city had active autonomous defensive structures with closed perimeters. The OSBM monasteries were usually located in the lowlands, near the reservoir. In addition, eastern rite monasteries had less support for the founders in view of the political situation, compared to the Latin monasteries, and, consequently, fewer opportunities to build. In defensive constructions of the Basilian monasteries, usually cheaper and simpler construction materials were used - the soil for shafts and the tree for palisades. Residents, who had a high hierarchical status and a certain strategic importance for the crown, had the opportunity to erect brick buildings with tower defense systems. The OSBM monasteries are unique in the defensive architecture of the use of gates, which are found in ten complexes

In a separate subtype the wooden monuments of the OSBM were issued. Three monasteries were taken to work. It was discovered that the defensive structures of such monasteries were constructed of soil and wood and were mainly used for protection from animals and robbers.

It was found that the influence of European fortifications schools was weak and delayed compared to monasteries in Poland. In the XVII century, in Ukraine, traditionally was built mainly for wall and tower systems, while in Poland they were often erected by bastion and masonry schemes.

In the fifth chapter, "Recommendations for the restoration and museisation of defensive buildings of monasteries", based on the theoretical principles developed in the study, field surveys and analysis of methods of restoration and museum design, the main principles of preservation and exhibition of defensive constructions of monasteries are derived.

In section *5.1 "State of preservation of defensive fortifications of monastic complexes"* the state and method of estimation of preservation of defensive constructions have been worked out. The research revealed that the monastic complexes of Western Ukraine of the sixth-sixth centuries. are in different state of

preservation and exploitation. Functional use of former structures and territories of monastic complexes often determines the state of preservation. In the best technical condition there are buildings where their authentic functions, such as the monasteries, which continue to live in monastic life, are located. The state of conservation is also affected by the presence of a memorable and protective status in the object. An interesting fact is that the largest percentage of the preserved authentic substance of the defensive structures remained in the monasteries far from the administrative centers.

For the purpose of the complex analysis, two types of assessments of the state of preservation have been developed: the technical condition of the existing defense structures and the structural preservation of the initial state. The description of the technical condition of the object is the first stage of the study conducted by the methods of field inspections, photofixation and analysis of the existing state of conservation. Assessment of structural conservation is carried out kamerally, after examination of the technical condition of the stored elements of defense structures. This type of study involves deep comparative-historical and architectural analysis for the purpose of revealing the original structure of the systems of defense structures or their elements.

In section 5.2 "*Principles of preservation of fortifications of monasteries of the XVII-XVIII centuries of the Western region of Ukraine*", six basic approaches to restoration for the defensive structures of the monasteries, concerning their technical condition, were applied.

On the basis of theoretical developments of previous researchers, the analysis of the state of preservation, the monastery location and the possibilities of functional adaptation three basic principles of restoration were formulated: 1) conservation, 2) museumification and 3) complex restoration.

The principle of conservation presupposes urgent anti-accident and conservation measures. Such measures should be used for relics of defensive structures that are not suitable for functional adaptation or for integral restoration, due to resource constraints or being in ruins. That method can be the first stage of further restoration work.

The principle of museumification includes conservation in its structure as a conservation method, but involves the functional adaptation of relics of defensive structures as a territory for inspection and exposition. During the museum design, two areas can be distinguished: the adaptation of architectural and city-planning monuments for museums and the provision of excursions without the creation of a museum on the territory of the monument. Depending on the location of the exhibited relic, the method of museum design has three types: 1) museumification of a separate structure or complex; 2) museumification in an existing building; 3) museumification in a new building.

The principle of complex restoration includes the maximum range of means and methods for the restoration and conservation of relics of defensive systems of monasteries. Among them: preservation, museumification, restoration, reconstruction. Such a principle requires the use of large-scale monasteries, defense structures of which have come in a different technical state of conservation and require a comprehensive approach.

Key words: defensive structures, monastery, fortifications, downtown, factors and principles of formation, line of defense, order.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE THEME OF DISSERTATION:

Articles in professional scientific editions of Ukraine:

1. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2016. Factors formation of monasteries defensive buildings in Western Ukraine in XVII–XVIII centuries. Bulletin of National University "Lviv Polytechnic". Architecture, 856, pp.145-154.

2. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017. Defensive buildings of Dominicans Order monasteries located within the town areas of historical cities of Western Ukraine in the XVII-XVIII centuries. Urban Development and Territorial Planning, 65, pp. 467–474.

3. **Khokhon, M.P.**, 2017. Bernardines Order monastery in Lviv. Modern Problems of Architecture and Urban Development, 49, pp.494-501.

Articles in the periodical scientific publications of another state:

4. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2016. Seventeenth and Eighteenth century fortified monasteries in Ukraine's Western region in the context of their historical development. ΠΡΑΞΗΜΑ. Journal of Visual Semiotic, 8 (2), pp.8–23.

5. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017a. Defensive buildings of monastery complexes located within the town areas of historical cities in Western Ukraine, *Przestrzeń i Forma*, 31, pp.275–292.

Articles in other periodical publications of Ukraine:

6. Boyko O.G. and **Khokhon, M.P.**, 2014. Stages of formation and development of Dominicans Order's defensive monastery in Pidkamen. Problems of research, preservation and restoration of historical fortifications, 6, pp.60–65.

7. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2015. Features formation of defensive fortifications of Dominicans Order's monastery in Pidkamen. Problems of research, preservation and restoration of historical fortifications, 7, pp.268–273.

8. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2016a. Defensive Monasteries of Western Ukraine in XVII-XVIII centuries. Factors of formation and planning of fortifications. Problems of research, preservation and restoration of historical fortifications, 8, pp. 207–213.

9. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017b. The Western Ukraine downtown monastery complexes in 17-18 centuries. The principles of the defenses formation. Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications, 9, pp.240–247.

Conference materials and theses of reports:

10. **Khokhon, M.P.**, 2017a. Methodology of research and graphic reconstruction of defensive fortifications of Basilians Order's monasteries of the XVII-XVIII centuries in Western Ukraine on the example of the monastery in Shcheploty. In: Shevchenko Scientific Society, theses of reports of the youth subdivision of Architectural and Urban Planning Commission are prepared to participate in the XXVIII Scientific Session of the Shevchenko Scientific Society. Lviv, Ukraine, 24th of March, 2017. Lviv: pp.28–32.

11. **Khokhon, M.P.**, 2018. Defensive Monastery of Bernardines Order in Leszniw. In: Shevchenko Scientific Society, Materials of reports of Architectural and Urban Planning Commission of the SSSh, prepared for the XXIXth Scientific Session of the Shevchenko Scientific Society. Lviv, Ukraine, 28-29th of March, 2018. Lviv: pp. 70–72.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	21
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ	23
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ МОНАСТИРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ XVII-XVIII СТ.....	29
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження монастирських комплексів	29
1.2. Методика дослідження оборонних споруд монастирів XVII-XVIII ст.	45
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII-XVIII СТОЛІТТЯХ	49
2.1. Передумови і чинники виникнення та заснування монастирів	49
2.2. Чинники формування оборонних споруд монастирів.....	56
РОЗДІЛ 3. ОБОРОННІ СПОРУДИ МОНАСТИРІВ У ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII–XVIII СТОЛІТТЯХ: АРХІТЕКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	71
3.1. Оборонні споруди монастирів за середмістям.....	71
3.2. Оборонні споруди монастирів у середмісті	90
РОЗДІЛ 4. ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII –XVIII СТОЛІТТЯХ ..	110
4.1. Оборонні споруди монастирів: принципи формування	110
4.2. Особливості будівництва та модернізації оборонних споруд монастирів.....	116
РОЗДІЛ 5. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РЕСТАВРАЦІЇ ТА МУЗЕЄФІКАЦІЇ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ	137
5.1. Стан збереженості оборонних споруд монастирських комплексів	137

5.2. Принципи збереження оборонних укріплень монастирів XVII –XVIII століття Західного регіону України.....	148
Висновки до п'ятого розділу	155
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161
НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА	163
НАУКОВІ ДЖЕРЕЛА	164
ДОДАТКИ.....	179
ДОДАТОК А. Апробація результатів дисертаційної роботи	180
Перелік опублікованих праць за темою дисертації	181
Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження	183

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Територія Західної України впродовж XVII-XVIII ст. потерпала від частих військових дій. Відтак, запорукою розвитку та захисту міст, замків і монастирів стали їхні надійні оборонні системи. Історично відомо, що монастирі, були важливими осередками освіти і науки. Про це свідчать факти створення при монастирях братських шкіл та наявність численних бібліотек.

Після Другої світової війни панівна політична система ліквідувала практично всі монастирі (збереглися Почаївський, Корецький на Рівненщині, Покровський в Києві), а монастирські будівлі були пристосовані під в'язниці, спецлікарні. Таким чином, були втрачені їхні первісні функції: церковно-релігійна, науково-освітня та культурно-мистецька, що стало причиною занепаду та руйнації. Сьогодні давні монастирські комплекси повертають своє первісне призначення духовних обителів. Зазвичай до поля зацікавлення науковців потрапляють храми та монастирські будівлі, натомість оборонні споруди, що є невід'ємними елементами давніх монастирських комплексів, їхньої історії та архітектурного образу, залишаються поза увагою. Тому продовжують руйнуватись і, як наслідок, зовсім зникають.

В умовах відродження монастирського життя постає питання відновлення архітектури монастирських комплексів. Для розроблення проектів реставрації, консервації та регенерації важливою складовою є комплексні архітектурні дослідження, які включають також опрацювання оборонних укріплень монастирів XVII-XVIII століття у Західному регіоні України.

Дослідження охоплює 71 оборонний монастир, які функціонували на території Західної України; з них 39 комплексів на теренах Львівської, 1 – Волинської, 1 – Закарпатської, 7 – Івано-Франківської, 4 – Рівненської, 10 – Тернопільської, 9 – Хмельницької областей. Така кількість об'єктів опрацювання дала змогу простежити принципи та особливості формування та розвитку оборонних укріплень монастирів.

Актуальність дослідження:

1) наукові дослідження монастирських комплексів XVII-XVIII ст. Західної України, в силу політичних і релігійних обставин, порівняно зі світовим контекстом, побудовані навколо окремих об'єктів, у яких оборонні споруди часто є маловивченими або виключаються з уваги, що обумовлює потребу розробки комплексної методики дослідження оборонних споруд монастирів;

2) систематизація передумов виникнення і чинників, що мали вплив на заснування та поширення оборонних монастирів на території Західної України до періоду XVII-XVIII століття збагатить знання з напрямку ранньої історії розвитку монастирів.

3) процес формування оборонних споруд монастирів не є дослідженим. Окреслення принципів і особливостей формування монастирських комплексів та їх укріплень, доповнять існуючі та розкриють нові теоретичні знання фортифікаційного зодчества XVII-XVIII століття.

4) оборонні споруди монастирів перебувають у занедбаному стані, що призводить до їхнього руйнування та втрати первісного архітектурного образу монастиря. Результати дисертаційної роботи мають перспективу використання при розробленні проектів реставрації, збереження території і елементів монастирських комплексів, актуалізують необхідність охорони, реставрації, музеєфікації та експозиції реліктів фортифікаційних систем.

Мета: визначити принципи формування оборонних споруд монастирів Західного регіону України у XVII-XVIII ст., розробити рекомендації щодо їх збереження.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми, систематизувати напрацювання та джерела дослідження, що стосуються оборонних споруд монастирів.
2. Розробити комплексну методику дослідження монастирських оборонних споруд XVII-XVIII століть.
3. З'ясувати передумови виникнення та чинники формування монастирських комплексів Західної України у XVII-XVIII століттях.

4. Визначити архітектурно-композиційні характеристики оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століть.
5. Виявити принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів.
6. Визначити стан збереженості і розробити рекомендації щодо їхньої музеєфікації та реставрації.

Об'єкт дослідження: оборонні споруди монастирів Західної України збудовані у XVII-XVIII ст.

Предмет дослідження: передумови виникнення, формування та стан збереженості оборонних споруд монастирських комплексів Західного регіону України XVII-XVIII ст.

Часові межі дослідження: охоплюють період від поч. XVII - кін. XVIII століття. Нижня межа: Берестейська Унія 1596 р., після якої активно споруджуються монастирі західного обряду, нижня межа: перший розподіл Польщі 1772 року, – занепад будівництва оборонних монастирів.

Територіальні межі дослідження: охоплюють межі сучасної Західної України (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька та Закарпатська області).

Методика дослідження: робота ґрунтується на використанні традиційних загальнонаукових методів дослідження таких як: бібліографічний, порівняльно-історичний, типологічної класифікації, системного аналізу та синтезу і професійно-архітектурних: натурних досліджень, графічного моделювання, архітектурно-композиційного аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів:

У дисертації вперше:

- визначено чинники, що мали найбільший вплив на формування оборонних споруд монастирів;

- окреслено 8 основних принципів формування оборонних споруд монастирів;
- встановлено особливості формування оборонних споруд монастирів у середмісті та поза ним;
- проаналізовано розташування та оборонну роль монастирів у структурі середмістя;

Доповнено:

- основні історико-архітектурні передумови виникнення та становлення монастирів на території Західної України;
- типологію монастирських оборонних споруд;

Отримали подальший розвиток:

- комплексна методика вивчення оборонних споруд монастирів;
- методика оцінка стану збереженості оборонних споруд.

Науково-практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при розробленні проектів реставрації та вплинути на збереження території і елементів монастирських комплексів, актуалізують необхідність охорони, реліктів фортифікаційних систем. Теоретичне значення дослідження полягає відкритті та доповненні відомостей про оборонні споруди монастирів XVII-XVIII ст., що може бути використано у нормативних і спеціальних лекційних курсах для базового напрямку 6.060102 “Архітектура” та для спеціальності 7.06010204 “Реставрація пам’яток архітектури та містобудування і реконструкція об’єктів архітектури”.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки дисертації лягли в основу доповідей на 5 науково-практичних конференціях *а) на міжнародних наукових конференціях:* у XVIII та XIX Міжнародній науковій конференції “Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій”; *б) конференції молодих науковців:* Наукового товариства ім. Тараса Шевченка.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження здійснене у виконаних автором науково-дослідних роботах: розробка «Історико-архітектурного опорного плану смт. Підкамінь», «Історико-архітектурного опорного плану смт. Олесько», «Генерального плану с. Лешнів», паспортизація костелу оборонного монастиря у с. Лешнів.

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані у 11-и працях, з них: три у наукових фахових виданнях України (Рибчинський and Хохонь, 2016b, 2017; Хохонь, 2017b), дві у наукових періодичних виданнях інших держав (Rybchynskiy and Khokhon, 2016, 2017a), з них: одна (Rybchynskiy and Khokhon, 2016) згідно міжнародного стандарту ISSN 2408-9176 | ISSN 2312-7899 та внесеного до науково метричних баз даних й індексованого у: Scopus, RISC, "Ulrich's Periodicals Directory" та одна (Rybchynskiy and Khokhon, 2017a) згідно міжнародного стандарту ISSN 2391-7725 | ISSN 1895-3247 та внесеного до науково метричних баз даних й індексованого у: ARIANTA, BazTech, BAZY BN, CEON, ICI Journals Master List, PBN; у 4-х інших наукових фахових виданнях України (Бойко and Хохонь, 2014; Рибчинський and Хохонь, 2015, 2016a; Rybchynskiy and Khokhon, 2017b) та у 2-ох матеріалах конференцій (Хохонь, 2017a; Хохонь, 2018). У публікаціях, написаних у співавторстві із док. арх., доц. О.Р. Рибчинським особистий внесок здобувача полягає у: опрацюванні першоджерел, аналізі емпіричного матеріалу, розробці ілюстративного супроводу участь у формулюванні висновків (Rybchynskiy and Khokhon, 2016, 2017a; Рибчинський and Хохонь, 2016b, 2017), у постановці питання, розробці теоретичної частини, складанні описової частини, розробці схем, проведенні натурних досліджень пам'яток, написанні висновків (Rybchynskiy and Khokhon, 2016; Рибчинський та Хохонь, 2016b) У публікаціях, написаних у співавторстві із к. арх., ст. вик. О.Г. Бойко особистий внесок здобувача полягає у проведенні натурних досліджень оборонного монастиря у Підкамені, аналізі і формуванні етапів фортифікацій монастирського комплексу, опрацюванні архівних джерел,

виконанні графічних реконструкцій, участь у формулюванні висновків (Бойко та Хохонь, 2014).

Структура роботи. дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків з ілюстративним матеріалом. Обсяг дисертації 248 сторінок, з яких: 132 сторінки основного тексту, 18 сторінок списку використаних джерел зі 195 позицій, а також додатків на 70 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ МОНАСТИРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ XVII-XVIII СТ.

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження монастирських комплексів

Докладно вивчено матеріали пов'язані з монастирями Західної України. Літературні джерела дослідження опрацьовані у двох окремих групах: рукописні та друковані матеріали. Вивчення першої частини складається з раних шематизмів та монастирських хронік. До друкованих матеріалів входять стародруки так пізніші видання. Окремо опрацьовані дослідження українських та іноземних фахівців. У даній частині опрацьовані картографічні та іконографічні матеріали. Найвагомим джерелом для дослідження є історичні карти: Спеціальна карта України Г. Л. де Боплана 1650 р., топографічна військова карта Галичини "Карта Міга" (1779-1782pp.), кадастрові карти середини XIX ст., окремі плани міст та монастирів. Важливими у дослідженні є сучасні підоснови та супутникові карти. Четвертою групою джерел є фото та аерозйомка різних періодів.

Джерельна база дослідження складається з картографічних, іконографічних та бібліографічних матеріалів. Кожен з матеріалів, у свій спосіб, розкриває питання, що постають перед науковцями у період досліджень. У дослідження застосовано комплексний підхід у вивченні джерел та матеріалів, для аналізу формування та розвитку оборонних споруд.

1.1.1. Історіографія дослідження

Опрацювання історіографії досліджень монастирських комплексів від XVII століття до нашого часу, узагальнення досвіду українських та закордонних науковців, вивчення розвитку наукової думки від раних описових праць до пізніших фахових досліджень монастирів є важливим етапом у роботі над проблематикою оборонних монастирів. Такий підхід дає змогу комплексно оглянути рівень опрацювання теми дослідження.

Історіографія дослідження монастирських комплексів вивчає розвиток історичної думки, формування наукового підходу. Первісно дослідженнями історії

монастирів займались самі ченці. Це було зумовлено тим, що монастирі були осередками освіти та науки, а ченці – писемними, інколи володіли кількома мовами та мали доступ до архівних матеріалів.

На території України розвивались дві вітки християнства східного та західного обрядів. Відповідно історичні дослідження формувались під різними кутами зору.

До найвідоміших католицьких істориків-монахів, що опрацьовували терени Західної України, варто віднести Домініканів Шимона Окоцького та Садока Баронча. У працях Шимона Окоцького "Русь, яка квітне трояндами та ліліями ...", що була видана у Львові у 1646 році та «Свята Гора Найсвятішої Панни, Святого Розарію в Луцькій Єпископаті на Волині у місті Підкамінь» видана у Кракові у 1648 році виявлено перші зацікавлення історією монастиря. Через давність документів та багатомовність їхнього написання опрацювання доробків пріора потребують вивчення фахівців для детального перекладу. У працях Ш. Окоцького окрім описів подається історичний фактаж, що є стає наріжним каменем у подальших дослідженнях істориків XIX ст.

Виявлено, що перші розвідки спрямовані на вивчення оборонних монастирів мають описовий характер з фіксуванням фактів та історичних подій, що супроводжували об'єкти дослідження у певні відтинки часу. Варто виділити дві постаті істориків періоду XIX ст. це монах-домініканин вірменського походження Садок Баронч та етнограф, народовець Михайло Косак.

На основі праць Шимона Окоцького Садока Баронч вивчає історію Підкамінського монастиря та видає свою книгу «Справи монастиря оо. Домініканів в Підкамені» у Тернополі в 1870 р. У ній можна віднайти багатий фактаж підкріплений документами. Монографія Садока Баронча є цінним джерелом дослідження, відрізняється детальністю та структурованістю та оскільки охоплює період ще до заснування монастиря і до сер. XIX ст. З його праці дізнаємося про факт існування замку Цебровського на нинішньому місці чернечих келій. До сьогодні точаться суперечки, щодо оригінальності грамоти фундації Цебровського, про першу фундацію домініканцям у Підкамені датовану 1464 роком. Варто зазначити, що роботи польських ченців-істориків показували фактаж у світлі

польського та католицького звеличення. Підтвердженням цього може служити намагання вивести легенду про мучеників-Домініканів за правду, що загинули від рук татар у печерах Підкамінської гори Рожаниця у XII ст. Підтвердження цьому не було віднайдено, ще у XVIII ст. (Krasny. P., 2007) Проте це одна з спроб утвердити давність католицизму, а отже польської влади.

Михайло Косак у 1867 році видав «Шематизм провінції чина Св. Василя Великого в Галиції». Працюючи прокуратором Провінції отців Василян, мав доступ до архіву чину. Результатом кропіткої праці є вагомий доробок про історію ЧСВВ.

Дослідження періоду XVII-XIX ст. є здебільше описово-історичного характеру, серед часто колосального обсягу фактажу важливих подій, дуже важко віднайти вагомі, з архітектурної точки зору, речі. Часто опрацювання оборонних споруд обмежувались роками зведення, або й взагалі опускалися з уваги. Проте варто зазначити, що впродовж розвитку історичних досліджень проглядається зародження методики сучасного наукового дослідження. У студіях та збірниках періоду кінця XIX початку XX століття прослідковується формування наукового підходу до вивчення окремих об'єктів, що розвинувся у структуровані праці вже у першій третині XX ст.

Період досліджень монастирських комплексів у міжвоєнний час викликано потребою відновлення зруйнованих у період I-ї Світової війни споруд чернечих обителів та усвідомлення їхньої цінності. У цей період науковці звертають, проте побіжно, увагу і на монастирські оборонні споруди. До прикладу у IV томі «Рочника Волинського» 1935 року віднаходимо працю доктора Казіміра Моленжинські, що охоплює заснування та розвиток Святотроїцького монастиря у Межирічі Острозькому. Дослідник опираючись на своїх попередників та дані Словника Географічного Королівства Польського докладно описує історичних хід подій та зміни у архітектурного образу монастиря, подає світлини та обміри об'єкту з оборонними спорудами монастиря та містечка.

Окремо виділено дослідження періоду після 1945 року, коли вся територія сучасної Західної України потрапила під владу Радянського Союзу та напрацювання періоду незалежності України.

У багатотомнику «Пам'ятки містобудування та архітектури Української РСР» увібрав у себе дослідження В. Вуйцика, Л. Пляшко, Н. Сліпченко, В. Курмакова, Л. Суходняєва та Т. Маніфасова та ін. де, окрім інших пам'яток, коротко розглядаються історичні події та архітектурна стилістика окремих елементів монастирів Західної України. Проглядається певна структура опрацювання монастирів. На початку подається короткий перелік складових монастиря, пізніше коротко історію заснування та функціонування. У наступні частині опрацьовано архітектурний опис об'єктів. Оборонні споруди лише згадувались як ті що існують і дуже не часто описувались.

Окремої уваги заслуговують напрацювання В. Вуйцика, В. Слободяна та О. Бойко в яких детально опрацьовано історія та архітектура монастирів Західної України, а особливо м. Львова (Вуйцик, 2004а, 2004d, 2012а, 2012с, 2012b; Бойко та Слободян В. М., 2006а, 2006b, 2006с).

Серед сучасних українських досліджень варто виділити дисертаційну працю Лесі Чень (Чень, 2007), присвячену архітектурі монастирів ЧСВВ, де опрацьовано архітектура Василянських обителів періоду XVII - XX ст. на теперішній території України. Цікавим висновком дослідження є факт поступового переходу від нерегулярної до регулярної системи розпланування при перебудові Василянами давніших монастирів.

Варто зауважити, що починаючи з XX ст. дослідження набувають методологічного підходу, а вже наприкінці XX – поч. XXI ст. переросли у системний підхід. Над монастирськими комплексами працюють дослідники, архітектори за фахом.

Вивчено матеріали українських (Бевз, 2012; Бевз та Оконченко, 2005; Оконченко, 2015) та іноземних (Яковлев, 2000; Bogdanowski, 1996; Dybaś, 2018) науковців пов'язані з теорією фортифікаційної архітектури. Вивчено особливості

формування оборонних об'єктів в продовж досліджуваного періоду, економічного фактору та розвитку вогнепальної зброї.

Аналіз вище згаданих публікацій показує рівень дослідженості монастирів з огляду історії та архітектурної стилістики. Проте такий високий рівень опрацювання зустрічається лише у визначних пам'яток архітектури. Окрім того, переважна більшість досліджень зосереджена на історії та описі архітектури, оборонні ж споруди є мало дослідженні або випущенні з уваги зовсім. Немає, також, комплексного підходу у опрацюванні оборонних споруд. Дослідження окремого об'єкту не дає цілісної картини для розробки типології, виведення закономірностей та вивчення феномену оборонних споруд монастирів як таких.

1.1.2. Літературні джерела

Літературні джерела, що використовуються у дослідженні це як архівні, так і бібліографічні матеріали. Серед архівних джерел, варто виокремити рукописи, візитації, історичні трактати, акти фундацій, описи гравюр чи малюнків на тильній стороні зображення. Бібліографічні матеріали використовуються активніше, оскільки є більш доступними до опрацювання. Такими працями є опубліковані роботи монахів-істориків, отців, що жили у монастирі, а також публікації істориків та архітекторів, що опрацьовували дану тематику.

1.1.2.1. Писемні архівні джерела

Матеріали цього типу важкі до опрацювання, оскільки необхідно володіти знаннями старопольської, німецької, латинської, французької мов та вміннями відчитувати каліграфію того часу. Тим не менш саме ці джерела є найбільш точними та дають можливість відкривати нові факти щодо історії монастирів. Одним з таких матеріалів є малюнок монастиря оо. Домініканів у кін. XVIII ст., що знаходиться в електронному архіві Університетської бібліотеки Варшави. На тильній стороні якого французькою мовою додано короткий опис монастиря оо. Домініканів. З цього джерела на зображенні віднаходимо підтвердження існування оборонних споруд збудованих за планом Крістофера Дальке. Фрагмент перекладу зазначає: *«Підкамінь - домініканський монастир з міцними укріпленнями з тесаного каменю та високими насипами скелястої гірської породи. Під гірською*

породою маємо на увазі досить дивну суміш вапняку, ракушок, калцієвих та кристалічних порід і більш прозорої крихкої та подекуди розламаної породи в фундаменті. Монастир знаходиться на пагорбі, в глибинах якого є достатні запаси води хорошої якості, яку можна використовувати для потреб в достатній кількості».

1.1.2.2. Друковані літературні джерела

Найдавнішими друкованими літературними джерелами, що повідомляють про хід подій навколо монастирів є праці істориків-монахів. Монастирі, свого часу були осередками культури, науки і друкарства, це давало змогу видавати трактати та окремі праці отців-монахів, що жили там. Серед таких праць ватро відзначити доробки католицьких ченців Ш. Окольського, С. Баронча та отців василіан.

1.1.2.2.1. Джерела XVII ст.

Один з найвизначніших монахів ордену домініканів – Шимон Окольський, залишив значний науковий доробок. Зокрема, праця "Русь, яка квітне троянда та ліліями ...", що була видана у Львові у 1646 році . У ній подається інформація про історію запровадження та розвиток домініканського конвенту на теренах Русі-Україні. Вагомо є також праця «Свята Гора Найсвятішої Панни, Святого Розарію в Луцькій Єпископаті на Волині у місті Підкамінь» видана у Кракові у 1648 році, містить у собі описи чудес Чудотворної ікони Пресвятої Богородиці Підкамінської та історичний фактаж щодо самого монастиря (Okolski, 1648).

1.1.2.2.2. Джерела XIX ст.

Хроніки Ш. Окольського стали наріжним каменем для пізніших досліджень істориків. До прикладу: ще один не менш знаний історик-домініканин вірменського походження Садок Баронч, беручи до уваги праці Шимона Окольського видає свою книгу, про Підкамінський монастир «Справи монастиря оо. Домініканів в Підкамені» Тернопіль 1870 р (Barącz, 1870). У ній можна віднайти багатий фактаж підкріплений документами. Монографія Садока Баронча є цінним джерелом дослідження, оскільки охоплює період ще до заснування монастиря і до сер. XIX ст. Посилаючись на Ш. Окольського С. Баронч пише про дату першої фундації для

Домініканів у Підкамені датовану 1464 роком. Також інші праці історика пов'язані з Язловцем та Жовквою.

Варто відзначити що у ХІХ ст. активною науковою діяльністю проявили себе українські автори. Серед них Михайло Косак, Венедикт Площанський. Михайло Косак у 1867 році видав «Шематизм провінції чина Св. Василя Великого в Галиції» (Косак, 1867). Працюючи прокуратором Провінції отців Василян, мав доступ до архіву чину. Результатом кропіткої праці є вагомий доробок про історію ЧСВВ.

Володимир Площанський неоднозначна постать в українській історії оскільки був москофілом і виступав за єдність великоруського, білоруського та малоруського народів. Тим не менше як історик залишив значний доробок нарисів близько ста місцевостей Галицької Русі. Зокрема праці про Лаврівський, та Добромильський монастирі (Площанський, 1866, 1867).

1.1.2.2.3. Джерела першої половини ХХ ст.

У 1910 році у док. Маврицій Мацішефський видає історичну монографію «Бережани. У періоди Республіки Польщі» (Maciszewski, 1910). Окремим четвертим розділом опрацьовано монастир оо. Бернардинів. Окрім того у своїй ґрунтовній праці док. Мацішефський опубліковує план модернізації споруд міста Капітана да Пірша 1755 року. Автор опираючись на візитації та архівні матеріали приділяє велику увагу історії монастиря, фундаціям та описам технічного стану споруд. Проте обороні споруди монастиря розглядається у контексті загальноміських фортифікацій.

Також серед науковців, які працювали над монастирем у Підкамені, даного періоду, варто згадати В. Фістера і його працю «Монастир у Підкамені», що обула видана у Варшаві 1913 р (Fischer W., 1913).

У період з 1924-1939 роки у друкарні Жовківського монастиря Св. Онуфрія під керівництвом о. Йосафата Івана Скрутня і о. Роман Степан Луканя видавалися Записки ЧСВВ (Скрутень, 1926; Скрутень, 1930). У неперіодичному науковому виданні публікувались рукописні матеріали, давні документи, праці тогочасних

науковців. Серед найвагоміших праць варто відзначити статті В. Січинського (Січинський, 1952) та І. Крип'якевича, М. Голубця (Голубець, 1926, 1930).

Окремої уваги заслуговує праця Івана Крип'якевича «Середньовічні монастирі Галичини» (Крип'якевич, 1926). У матеріалах автор подає список галицьких монастирів заснованих у середньовіччі та пізніших, після XV століття розділений за повітами. У даній праці віднаходимо відомості про існування 346 обителей ЧСВВ на території Галичини. Автор додає детальну історію найбільших монастирів опираючись на раніші дослідження М. Косака та Зиморовича.

Також варто згадати праці Володимира Січинського «Архітектура Лаврова» (Січинський, 1936) та «Архітектура Крехівського монастиря по деревориту» 1936 року (Січинський, 1934). Цікавим є те, що чи не вперше статті були присвячені не тільки історії, а власне архітектурі.

У IV томі «Рочника Волинського» 1935 року віднаходимо працю доктора Казіміра Моленжинські, що охоплює заснування та розвиток Святотроїцького монастиря у Межирічі Острозькому (Molendziński, 1935). Дослідник опираючись на натурні обстеження, праці своїх попередників та інвентарні описи докладно описує історичний хід подій та зміни у архітектурного образу міста та монастиря.

Окремо варто відзначити напрацювання періоду кінця XX ст. В. Вуйцика, Р. Липки (Вуйцик та Липка, 1987) та О. Годованюк (Годованок, 1974, 1995а, 1995б).

1.1.2.2.4. Джерела періоду 1945-1991 років

У післявоєнний час активно у своїх видавничих діях були й українці в еміграції. Зокрема братство ЧСВВ у Канаді. У Торонто в 1958 році на честь 1600-ття першої василіанської обители о. Михайло Ваврик видав збірку історичних розвідок «По василіанських монастирях» (Ваврик, 1958). Монографія зібрала короткі історичні відомості про 27 монастирів Західної України періоду від княжих часів до XIX ст.

У період радянської окупації вийшов чотиритомник «Пам'ятки містобудування та архітектури Української РСР» увібрав у себе дослідження В. Вуйцика, Л. Пляшко, Н. Сліпченко, В. Курмакова, Л. Суходняєва та Т. Маніфасова в якому, окрім інших пам'яток, коротко розглядаються історичні

події та архітектурна стилістика окремих елементів монастирів Західної України (Жариков, 1983, 1985, 1986).

Варто зазначити, що політика радянської влади не була спрямована на вивчення культурної спадщини сакральних об'єктів. Споруди монастирів та храми того часу перепрофільовувались під утилітарне функціонування, з влаштуванням катівень НКВД, складів, гаражів, в'язниць та лікарень.

1.1.2.2.5. Джерела періоду 1991-2018 років

З набуттям України статусу незалежної держави, зростає зацікавленість до культурної спадщини. Серед науковців, що досліджували монастирі Західної України варто виокремити В. Вуйцика, В. Слободяна, О. Бойко, Л. Чень, Д. Каднічанського, О. Пшика, О. Пламеницьку, О. Лесика, П. Ричкова, О. Годованюк, О. Пшика, Н. Урсу.

Над монастирями Львова, Крехові, Лаврові, Струсові, Дермані, Уневі, Спасі працював В. Вуйцик (Вуйцик, 2004а, 2004b, 2004с, 2004d, 2004е, 2004f). У комплекс вивчення дослідника увійшли оборонні укріплення монастирів. Його праці були зібрані та опубліковані під редакцією О. Бойко, В. Слободяна (Вуйцик, 2012b, 2012d). Окремо до опрацювання дослідників О. Бойко, В. Слободяна увійшли монастирі оо. Реформаторів, Бенедиктинок (Бойко та Слободян В. М., 2006b), Капуцинів (Бойко та Слободян В. М., 2006а) у Львові та Бернардинів у Сокалі (Бойко та Семенюк, 2012).

Василянську обитель Св. Юра та монастир сс. Бередиктинок та у Львові вивчала А. Мартинюк-Медвецька у працях «Бастіонні фортифікації в ансамблі Церкви Святого Юра у Львові» (Мартинюк-Медвецька, 2001а) та «Архітектурні дослідження монастиря бенедиктинок у Львові» (Мартинюк-Медвецька, 2001b).

Історик Д. Каднічанський на основі праць дослідників фортифікацій Ю. Рабія (Рабій, 1999) та О. Пшика (Пшик, 2008) та натурних обстежень вивчав монастирі Самбора. До його досліджень потрапили монастирі оо. Домініканів, Бернардинів, Єзуїтів та сс. Бригідок (Каднічанський, 2012).

Вагомим доробком у дослідженні домініканського чернечого ордену варто вважати дослідження М. Чорного, з глибоким історичним аналізом виникнення та існування католицького ордену на землях Західної України (Чорний, 2012).

Архітектурною стилістикою доміканських монастирів займалась Н. Урсу (Н. Урсу, 2007; Урсу, 2010). Доміканський монастир у Язлівці вивчав О. Рибчинський (Рибчинський, 2005).

Монастирі Поділля та зокрема Кам'янця Подільського досліджувала О. Пламеницька. Віднаходимо детальні напрацювання монастиря оо. Кармелітів (Пламеницька, 2010) та вагомі дослідження оборонних споруд Кам'янця Подільського (Пламеницька, 2005).

Архітектуру та аспекти церковно-політичного устрою монастирі Полісся вивчали О. Годованюк, В. Рожко (Рожко, 1995, 1997, 2001, 2002),

Окремої уваги заслуговують праці В. Вечерського, які були використанні для опрацювання загальноукраїнського контексту будівництва та існування монастирів, серед них Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України (Вечерський, 2002) та Архітектурний устрій українських монастирів доби Гетьманщини (середина XVII–XVIII ст.) (Вечерський, 2003).

Методичну базу дослідження монастирів формують напрацювання Л. Чень (Чень, 2007, 2012; Рудницький та Чень, 2008; Чень, 2011), Б. Хіхлача (Хіхлач Б.М., 2009а), Я. Тараса (Тарас, 2009), В. Тарас (Тарас, 2006, 2004, 2004, 2002, 2011), С. Топилко (Топилко, 2001). Окремим варто виділити дисертаційне дослідження «Архітектура монастирів Чину Святого Василя Великого в Україні та їх місце в розвитку української архітектури XVII-XX століття» (Чень, 2007).

Результатом досліджень Василіанської обителі у Почаєві є монографія П. Ричкова «Почаївська Свято-Успенська лавра» (Ричков та Луц, 2000) та стаття з опрацюванням реконструкції втраченої структури монастиря у дослідженні «До історії формування архітектурного ансамблю Почаївської Лаври» (Ричков, 1995).

Архітектурно-археологічними дослідженнями монастирів займалися В. Петрик (Петрик, 2008), Ю. Лукомський (Лукомський та Крупа, 2014), Р. Берест (Берест, 2008), О. Лазурко.

Політично релігійними аспектами життя монастирів займалися дослідники В. Березяк (Березняк, 2016), Б. Хіхлач (Хіхлач Б.М., 2005, 2009б, 2010, 2013), М. Чорний, Ю. Мартинів (Мартинів, 2013) В. Рожко (Рожко, 2001)..

До огляду у дослідженні взято праці, що розглядають фортифікаційне зодчество в цілому, це доробки Ю. Лесика (Лесик, 1993), О. Мацюка (Мацюк, 1997), В. Пшика (Пшик, 2008), З. Федунківа (Федунків З.Б., 2017)

За часів незалежної України історично-архітектурний та мистецькі аспекти пов'язані з католицькими монастирями Західної України висвітлені у вагомому, шеститомному виданні «Мистецтво кресів східних» (Betlej and Krasny, 2006), що пізніше переросла у багатотомне видання «Матеріали історії сакрального мистецтва на східних територіях колишньої Речі Посполитої. Римо-католицькі костели та монастирі колишнього руського воєводства» (Ostrowski and Betlej, 2002, 2007) та історичні питання у збірній праці під редакцією М. Якубовського, М. Саса, Ф. Вальджини «Багаторелігійні міста. Священна топографія Східних земель колишньої Речі Посполитої» (Jakubowski M. *et al.*, 2016).

Історичний аспект чернецтва Польщі, України та Росії висвітлені вагомій збірній праці під редакцією професора кафедри церковної історії та заснування Католицького університету Сетон Холл Інес Анджелі Мурзаку, у яку увійшла праці дослідників Східної Європи (Murzaku, 2016).

Окремим джерелом слід вважати неопубліковані матеріали, що розроблялись з метою виготовлення паспорта пам'ятки об'єкта архітектурної спадщини (ПП «Белзький мур», 2017а)

1.1.2.2.6. Дослідження фортифікацій міст періоду XVII-XVIII ст.

Окрему групу джерел формують дослідження фортифікації міст Західної України. Варто виділити авторів та їх праці: М. Бевз (Бевз, 2012), І. Оконченко (Бевз та Оконченко, 2000, 2005), О. Оконченко (Оконченко та Оконченко, 2013), О. Рибчинський, Р. Могитич, О. Пламеницька (Пламеницька, 2002) О. Лесик (Лесик, 1993), О. Годованюк (Годованок, 1995а, 2004), Білушак (Білушак, 2012).

1.1.2.2.7. Дослідження теорії фортифікацій

Дослідження фортифікаційної архітектури є окремим видом вишукувань у науковій сфері, оскільки вимагає ґрунтовних знань термінів та понять. Окрім того такі дослідження вимагають компетентності у суміжних сферах знань, як то історії та геополітики. Серед українських науковців, що глибоко досліджували дане

питання варто відзначити Ю. Сіцинського, М. Бевза, О. Оконченко, І. Оконченка, О. Пламеницьку, В. Вечерського. Серед іноземних фахівців у даній тематиці варто згадати Б. Кверкіна, Я. Богдановського, В. Яковлева, Б. Дибаса та ін.

1.1.2.2.8. Нормативні документи

Окремо опрацьована група нормативно-правової документації. Серед українських нормативних джерел, що стосуються збереження монастирських комплексів варто відзначити ДБН В.3.2-1-2004: Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини (Державний комітет України у справах містобудування і архітектури, 2004), ДБН Б.2.2-2-2008: Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування (ДП “Укрархбудінформ”: Мінрегіонбуд України), ДБН Б.2.2-3-2012: Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту (ДП “Укрархбудінформ”: Мінрегіонбуд України).

Важливими джерелами методів та підходів щодо відтворення середовища, які необхідні для впровадження європейського досвіду збереження пам'яток є міжнародні конвенції, рекомендації та хартії. Серед них найважливіші: Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (ОО.Н, 1964), у якій сформовано основні принципи охорони і реставрації нерухомих пам'яток; Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (UNESCO, 1972a), де закріплені основні положення охорони культурної і природної спадщини; Рекомендація з охорони на національному рівні культурної та природної спадщини (UNESCO, 1972b) у яких сформовані загальні принципи та заходи з охорони культурної і природної спадщини на загальнодержавному рівні; Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (РЄ, 1985), у якій дано визначення архітектурної спадщини, встановлені процедури і політика її охорони та збереження, що полягає у баченні охорони архітектурної спадщини як основного завдання містобудівельної та архітектурної діяльності; Міжнародна хартія про охорону історичних міст (ОО.Н, 1987), доповнює попередній документ та визначає основні принципи, цілі, методи і засоби збереження якостей історичних міст, а

також встановлює складові цінності які формують історичний образ міста; Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (РЄ, 1992), яка необхідна для розуміння цінності археологічних знахідок та стратегії їх збереження; Нарський документ про автентичність (UNESCO, 1994), який висвітлює поняття автентичності та цінності культурної спадщини; Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини (Стокгольмська хартія) (UNESCO, 1998), визначає чим характеризується традиційна архітектурна спадщина та принципи і практичні рекомендації охорони таких об'єктів; Міжнародна хартія з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини (Краківська хартія) (UNESCO, 2000), декларує цілі і також методи збереження архітектурно-містобудівної спадщини; Ризька хартія з автентичності та реконструкції історичних об'єктів в контексті збереження культурної спадщини (ICCROM, 2000) характеризує правила і способи роботи при реконструкції об'єктів культурної спадщини, зважаючи на їх автентичність; Київська резолюція (ICOMOS, 2002), яка декларує завдання та стратегію територіального підходу збереження нерухомої культурної спадщини.

1.1.3. Картографічні джерела

У дослідженні вивчено та згруповано картографічні джерела за групами: 1) плани монастирів; 2) ранні карти великих міст; 3) Перша мілітарна карта; 4) Друга мілітарна карта; 5) карти міст ХІХ ст. Західної України під владою Російської Імперії; 6) кадастрові карти Австро-угорської імперії; 7) карти ХХ ст.; 8) супутникові знімання; 9) ортофотоплани; 10) Генеральні та історико-архітектурні опорні плани населених пунктів.

Окрім загально відомих карт особливо цінними джерелами є детальні карти територій, як то план Бернардинського монастиря у Львові, чи модернізація споруд монастиря оо. Домініканів у Підкамені Крістофера Дальке та ін.

Серед картографічних джерел, найвагомішими є Йосифінські карти, відомі, як карти Міга (Додаток Б. Таб. 1.1.1.). Дане джерело знаходиться у Військовому архіві у Відні. Завдяки втіленню масштабного проекту оцифрування карт, веб сайт [Marire](http://www.marire.com) надав повний доступ до, раніше важкодоступних, карт Фрідріха фон Міга (Marire,

2014). Окрім того варто відзначити книгу Г. Петришин “Карта Ф. фон Міга” (1779-1782) як джерело до містознавства Західного регіону України” (Петришин, 2005), де були опубліковані карти першого періоду опрацювання терен Західної України. Саме Перша мілітарна карта є найбільш інформативним джерелом з точки зору дослідження оборонних споруд. Нажаль, розробка карт припала вже на фіксування наслідків австрійського указу про розформування монастирів і руйнування оборонних редутів, що не дає повного уявлення про первісний стан фортифікацій. Ще одним недоліком даного джерела є його геометрична неточність.

Період другої мілітарної карти часто перетинається з формуванням кадастрової карти (Додаток Б. Таб. 1.1.1.). Обидва джерела є цінними з огляду на значно більшу точність та кольорові позначення капітальності споруд. Проте у час сер. ХІХ ст. значна кількість оборонних споруд була частково або повністю знищена, що пояснює їхню відсутність на даних джерелах. Окрім того кадастрова карта призначалась для оцінки вартості земельного майна, тому позначення рельєфу є відсутнім. Вагомим джерелом є також військові аерознімання, що фіксують стан територій пам’яток до і після бомбардування чи руйнацій.

Карти міст ХІХ ст. Західної України під владою Російської Імперії є окремим джерело знань, що опрацьовувались у період після третього поділу Польщі 1795 року (Додаток Б. Таб. 1.1.1.). Досить рідкісні але інформативні карти з фіксуванням збережених оборонних споруд монастирів.

Карти ХХ, зазвичай є малоінформативними з точки зору ознакування оборонних споруд, проте дають уявлення про топографію території монастиря та передпілля.

До сучасних картографічних джерел варто віднести ортофотоплани, супутникові карти Гугл та Яндекс, генеральні (ДП "Містопроект. Архітектурно-планувальна майстерня №2", 2001; ТОВ «Інститут геоінформаційних систем», 2017) та історико-архітектурні опорні плани населених пунктів (ПП «Белзький мур», 2014, 2015) (Додаток Б. Таб. 1.1.1.).

1.1.4. Іконографічні джерела

У дослідженні вивчено та згруповано іконографічні джерела за групами: 1) малюнки кін. XVII-XVIII ст.; 2) малюнки XIX ст.; 3) фото першої половини XX ст.; 4) архівні креслення та наукові розробки XX ст.; 5) фото другої половини XX ст. 6) фото XXI ст.; 7) аерознімки XXI ст.; 8) графічні реконструкції (Додаток Б. Таб. 1.1.2.).

Ранніми іконографії – це гравюри XVIII ст. Вони є надзвичайно цінним джерелом дослідження, проте, художники, що їх виконували, часто узагальнювали реальні вигляди у своїх роботах. Тим не менше візуальні зображення даного періоду допомагають краще зрозуміти вигляд об'єкта у даний період, оскільки літературні джерела того часу несуть переважно історично-оглядовий характер. Таких іконографічних джерел є теж дуже мало. Зазвичай це зображення визначних монастирів, як то у Почаєві, Підкамені чи Крехові. До іконографічних матеріалів цього часу варто віднести також віднайдені віднести малюнки монастирів у люнеті домініканської трапезної у Львові. Іконографія цього періоду фіксує стан монастирів у період їх розквіту, а пізніше – розформування.

Малюнків та гравюр XIX ст. дійшло до нашого часу значно більше. Це роботи Т. Шевченка, Стенчинського, Мейера, Подбільського, Слободи, Наполеона Орди, Жана Вейнінга, Яблонського, Мюнца та ін. Зображення цього часу є значно точнішими та детальнішими, проте вони фіксують період, коли оборонні укріплення давно не виконували своєї функції, були зруйновані, а тому часто випускалися з уваги художників. До прикладу на грав'юрі монастиря оо. Домініканів у Підкамені, що виконав німецький майстер Мейер, повністю відсутній бастионний фронт головного в'їзду, хоча на інших зображеннях того часу художники показували його, а залишки існують досі.

Фотографія в Україні з'явилась у сер. XIX ст. Проте збережених фото монастирів практично не дійшли до наших днів. Натомість світлина початку XX ст. є цінним джерелом, оскільки демонструють фактичний стан об'єктів до і під час найбільших руйнувань останнього століття – Першої та Другої світових воєн.

Переважна більшість цих матеріалів є у вільному доступі на інтернет ресурсах CBN Polona, IberLibro, Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie та ін.

Світлина ХХІ століття застосовані у дослідженні як джерело визначення сучасного технічного стану збереження.

Важливими для опрацювання оборонних споруд монастирів є аерознімки різних періодів. Віднаходимо знімання міжвоєнного часу монастиря оо. Домініканів у Підкамені, та сучасні – монастирів в Уневі, Сатанові, Крехові, Підкамені, Підгорі та ін.

Всі іконографічні джерела є абсолютно важливими оскільки, відображають ретроспективу існування монастирів впродовж їхнього існування, що сприяє комплексному дослідженню.

1.1.4.1. Формування списку та вибір об'єктів дослідження

На основі джерел дослідження сформовано список оборонних монастирів з нанесенням їх розташування на карті території Західної України (Додаток Б. Таб. 1.1.3.). До опрацювання та вивчення обрано монастирі за трьома критеріями: 1) наявність оборонних споруд (власних чи середмістя); 2) оборонні споруди монастирів зазнавали змін у ХVІІ-ХVІІІ ст.; 3) достатня кількість матеріалів для вивчення об'єкта. Дослідження охоплює 71 збережений та втрачений оборонний монастир Західної України; з них 39 комплексів на теренах Львівської ((Белз (оо. Домініканів), Белз (сс. Домініканок), Бесіди (ЧСВВ), Варяж (оо. Піярів), Віцинь (ЧСВВ), Доброміль (ЧСВВ), Дрогобич (оо. Кармелітів), Жовква (оо. Домініканів), Жовква (ЧСВВ), Крехів (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Лешнів (оо. Бернардинів), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія, ЧСВВ Св. Юра, оо. Бернардинів оо. Домініканів, оо. Єзуїтів, оо. Капуцинів, оо. Кармелітів босих, оо. Кармелітів взутих, сс. Кармеліток босих, оо. Реформаторів, оо. Францисканів, сс. Бенедиктинок, сс. Кларисок), Мостиська (оо. Домініканів), Перемишляни (оо. Домініканів), Підгірці (ЧСВВ), Підкамінь (оо. Домініканів), Самбір (сс. Бригідок), Самбір (оо. Домініканів), Самбір (оо. Єзуїтів), Сокаль (оо. Бернардинів), Сокаль (сс. Бригідок), Сусідовичі (оо. Кармелітів), Унів (ЧСВВ), Христинопіль (суч. Червоноград (Бернардини), Чернилява (ЧСВВ), Щеплоти (ЧСВВ)), 1 – Волинської (Луцьк (оо. Домініканів)), 1 – Закарпатської ((Мукачево (ЧСВВ)), 7 – Івано-Франківської (Більшівці (оо. Кармелітів), Богородчани (оо. Домініканів), Єзупіль (оо. Домініканів), Крилос (ЧСВВ), Манява (Православний),

Маріямпіль (оо. Капуцинів), Рогатин (оо. Домініканів), 4 – Рівненської ((Дермань (ЧСВВ), Дубно (оо. Бернардинів), Межиріч-Острозький (оо. Францисканів), Остріг (оо. Єзуїтів)), 10 – Тернопільської ((Бережани (оо. Бернардинів), Гусятин (оо. Бернардинів), Збараж (оо. Бернардинів), Кременець (оо. Францисканів), Монастирок (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Почаїв (ЧСВВ), Терехів (оо. Кармелітів), Чортків (оо. Домініканів), Язловець (оо. Домініканів)), 9 – Хмельницької областей (Ізяслав (оо. Бернардинів), Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Кам'янець-Подільський (оо. Єзуїтів, оо. Францисканів, сс. Домініканок), Летичів (оо. Домініканів), Полонне (оо. Єзуїтів), Сатанів (ЧСВВ), Старий Константинів (оо. Домініканів)).

1.2. Методика дослідження оборонних споруд монастирів XVII-XVIII ст.

Комплексна методика, що базується на загально наукових та професійно-архітектурних методах. У процесі роботи із загальнонаукових методів використано: 1) бібліографічний – дослідження історіографії проблеми та систематизації наукової літератури та джерел досліджень; 2) порівняльно-історичний – виявлення спільного та особливого в історичних явищах та процесах у функціонуванні монастирських об'єктів; 3) типологічної класифікації – утворення груп та типів монастирських об'єктів; 4) системного аналізу та синтезу – опрацювання кожного з монастирів за вибудованою структурою та кінцева обробка отриманих результатів, виявлення принципів та особливостей формування оборонних укріплень. До професійно-архітектурних відносяться методи: 1) натурних досліджень (візуальне обстеження, фотофіксація, архітектурні обміри); 2) графічного моделювання – відтворення завдяки комп'ютерним технологіям, втрачених монастирських комплексів чи їх елементів; 3) архітектурно-композиційного аналізу – метод аналізу архітектурно композиційних якостей об'єктів дослідження.

Виявлена відсутність вивчення проблематики історіографії досліджень монастирів та їхніх оборонних споруд зокрема періоду XVII-XVIII ст. Застосовуючи методи бібліографічного виявлення та відбору з'ясовано, що праці спрямовані на вивчення монастирів та їх елементів зароджуються у XVIII столітті. Проте застосування наукових підходів та структурованість викладу виявлено у значно пізніших працях науковців XX ст. Методами бібліографічного групування та

характеристики систематизовано та проаналізовано наукові праці, що стосуються досліджуваної проблематики. З'ясовано, що оборонні споруди монастирів досліджувались недостатньо та фрагментарно, без комплексного підходу.

Методом порівняльно-історичного аналізу виявлено 2 передумови та 2 чинники поширення монастирів, як явища від часу існування Київської Русі до кін. XVIII ст., 5 передумов для заснування окремих монастирів на території дослідження. Окреслено 7 основних чинників, що впливали на формування оборонних споруд монастирів

На основі методу типологічної класифікації сформовано типологію монастирів за містобудівельними, ландшафтними, фортифікаційними та іншими критеріями. Виявлено спільні та відмінні ознаки у при містобудівньому та ландшафтному аналізі.

У дослідженні використано два базові принципи системного аналізу у архітектурі: а) системності та б) ізоморфізму. Перший принцип розглядає монастир, з позицій системного цілого та його закономірностей. Принцип ізоморфізму визначає наявність однозначної або часткової відповідності однієї типологічної групи монастирів іншій. Синтезуючи отримані результати з'ясовано архітектурно композиційні принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів.

Базовому методу системного аналізу та синтезу передують професійно-архітектурні методи. Метод натурних досліджень дозволив довести або заперечити достовірність картографічних матеріалів, скласти акт технічного стану, виявити, раніше невідомі елементи монастирських об'єктів, та зібрати інформацію (фотофіксація та обміри) для подальшого застосування методу графічного моделювання. Відтворення методом комп'ютерним моделювання, втрачених монастирських комплексів чи їх елементів у поєднанні з аналізом картографічних та бібліографічних матеріалів дозволило цілісно вивчити етапи становлення та розвитку монастирів. Архітектурно-композиційним методом виявлено розташування у структурі середмістя чи поза ним регулярність та нерегулярність планування оборонних укріплень, тип розміщення храму та келій, вид оборонних систем першої та другої (при наявності) оборонних ліній.

На основі вище згаданих методів розроблено комплексну методику вивчення оборонних споруд монастирів.

На основі вище згаданих методів розроблено комплексну методику дослідження та реставрації оборонних споруд монастирів, що складається з п'яти етапів:

Етап I. Збір та вивчення матеріалу. На основі бібліографічного, порівняльно-історичного та методу натурних обстежень проведені систематизація та вивчення джерел дослідження, опрацьовано історіографію, зібрано до опрацювання 75 монастирів, оборонні споруди яких формувались, або мали зміни у період дослідження.

Етап II. Порівняльно-історичний аналіз. На основі бібліографічного та порівняльно історичного методів визначено передумови та чинники поширення та заснування монастирів та формування їх оборонних споруд.

Етап III. Архітектурно-композиційний аналіз. На основі методів архітектурно-композиційного аналізу, типологічної класифікації та графічного моделювання проведено вивчення характеристик оборонних монастирів та розроблення типології за: 1) сталими чинниками (містобудівний та ландшафтний); 2) планувально-композиційними; 3) типологічними та 4) об'ємно-планувальні критеріями. На основі методів синтезу та системного аналізу отримано зведені результати характеристик оборонних споруд у архітектурно-композиційному аспекті.

Етап IV. Виявлення принципів формування оборонних споруд. З отриманих результатів у другому етапі на основі методів аналізу (порівняльно історичний, системності, ізоморфізму, синтезу, графічного моделювання) та верифікації (використовуючи аналіз впливу змінних чинників) виокремлено принципові схеми формування оборонних споруд.

Етап V. Виявлення особливостей формування оборонних споруд. На основі аналізу та синтезу зібраних результатів з'ясовано особливості формування оборонних ліній, вибір місця побудови, вплив чинників на закономірності будівництва та модернізації фортифікацій окремих монастирів.

Етап VI. Рекомендації щодо реставрації. На основі теорії реставрації та отриманих принципів та особливостей формування оборонних споруд розроблено методику оцінки стану збереженості та реставрації фортифікацій монастирських комплексів.

На основі методів системності та ізоморфізму синтезовано отримані результати з'ясовано архітектурно композиційні принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів.

Розроблена комплексна методика на основі базових наукових та професійно-архітектурних методів (Додаток Б. Таб. 1.2.1.). дослідження дозволила з'ясувати історіографію та стан вивчення проблематики, виявити передумови виникнення оборонних монастирів на досліджуваній території, виявити архітектурно-композиційні принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях.

Висновки до першого розділу

1) Вивчено історіографію проблеми дослідження оборонних споруд монастирів Західної України починаючи від середини XVII століття до сьогодні. Визначено, що основна увага дослідників звернена на історію та сакральну архітектуру монастирів, відтак оборонні споруди, в більшості своїй були опрацьовані лише у кін. XX – початку XXI ст. у період незалежності України.

2) Опрацьовано джерела дослідження, що складаються з літературних писемних та друкованих праць, картографічного та іконографічного матеріалу різного періоду та виду. Виявлено, що писемні джерела – рідкісні, але найточніші для матеріали для дослідження. В опрацьованій картографічній базі найціннішими є плани монастирів та Перша мілітарна карта.

3) Сформовано список зі 71 монастиря оборонного зодчества до опрацьовання за критеріями: 1) наявність оборонних споруд (власних чи середмістя); 2) оборонні споруди монастирів зазнавали змін у XVII-XVIII ст.; 3) достатня кількість матеріалів для вивчення об'єкта

4) Сформовано комплексну методику дослідження, що складається з семи етапів зі застосуванням загальнонаукових: 1) бібліографічний; 2) порівняльно-історичний; 3) типологічної класифікації; 4) системного аналізу та синтезу) та професійно-архітектурних: 1) натурних досліджень; 2) графічного моделювання; 3) архітектурно-композиційного аналізу) методів.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII-XVIII СТОЛІТТЯХ

2.1. Передумови і чинники виникнення та заснування монастирів

Розвиток чернецтва тісно пов'язаний зі становленням християнської релігії, та є одним з найбільших її проявів. Прийняття християнства країнами, що географічно розташовані у Східній та Центральній Європі здійснювалося паралельно зі становленням державності на цих територіях. Територія Західної України у різні періоди історії перебувала під владою різних державних утворень. Для вивчення проблеми поширення та розвитку монастирів у межах сучасного Західного регіону України, проаналізовано феномен чернецтва у історико-політичному, культурному, церковно-політичному та релігійному аспектах Київської Русі, Князівства Литовського та Польщі (Речі Посполитої).

Завдання дослідження ролі церкви, а особливо чернецтва у генезі та подальшому розвитку державності ускладнене історично складеними проблемами, найважливішою з яких є всесвітня християнська проблема розколу церкви на дві вітки – римо-католицьку та православну. Оплотом католицизму, у результаті історичного ходу подій, стала Річ Посполита, а ортодоксальне православ'я сповідувало Московське царство. Розділена територія України опинилась поміж «молотом і наковальнею». Створення окремої уніатської церкви мало на меті зробити певні кроки до екуменізму, проте політичні інтереси, що проникли в релігію, ще за часів Імператора Костянтина, впродовж історії ставали на перешкоді до здійснення цієї мети.

2.1.1. Перші монастирі

Василіанський Чин (ЧСВВ), був винятковою формою греко-католицького чернецтва до кінця дев'ятнадцятого століття. Традиційно вважають, що василіани це чернечий порядок, встановлений Василієм Великим, що був кодифікований в приблизно у 362 р. нашої ери і складався з 55 довгих та 313 коротких правил. Тим не менше, є великий сумнів у певності такої спадковості або прямого зв'язку між

Каппадокійським єпископом Васи́лієм Великим (330-79 рр.) і чернечою федерацією в Східній Європі (Murzaku, 2016).

Термін Василіанський використовувався з дванадцятого століття норманами і підрозділами вельної римської курії, для позначення грецьких ченців південної Італії. У Речі Посполитій, цей термін набув ширшого значення і застосовувався до будь-яких ченців Східної або візантійської монастирської традиції. Наприклад, вірменські ченці у Львові також згадуються як василіани у королівській грамоті від 1371 року. Тим не менше, цей термін доцільно використовувати для найменування греко-католицьких ченців ордену Святого Васи́ля Великого.

2.1.2. Чернецтво Київської Русі та Галицько-Волинському князівстві

Виникнення чернецтва та християнських монастирських традицій на Русі формувалися на основі чернечої літератури (монастирських статутах і розповідях про чернечі подвиги на Близькому Сході чи Візантії) та особистому чернечому досвіді руських подвижників. Цей розвиток ченці отримували у Константинополі, Палестині та, головним чином, на Афоні, де до часу прийняття Руссю християнства утворилися громади, що найбільш повно втілювали християнські погляди на життя аскетичної людини, яка повністю присвятила себе Богу.

Грецькі і сирійські твори про чернечий подвиг, повчальні оповідання та повісті в слов'янських перекладах з грецької були добре відомі на Русі з давніх часів.

Монастирі з'являються на Русі відразу після прийняття християнства як офіційної релігії. Перші відомості про існування монастирів належать Києву – Першопрестольному місту. Кілька звісток про наявність монастирів в Києві містяться в Житті Феодосія і в Повісті «Що заради прозався Печерський монастир», що входить до складу Києво-Печерського патерика. У Повісті временних літ, згідно до свідчень, у 1037 році є згадки про заснування двох обителей князем Ярославом Володимировичем. Достеменної дати закладення двох монастирів немає, але це свідчення заслуговує на увагу. Справа в тому, що при святому хрещенні князь Ярослав отримав ім'я Георгій, а його дружина Інгігерда – Ірини. Ймовірно, дотримуючись традицій візантійських імператорів, київський князь спорудив монастирі на честь свого святого і святої покровительки княгині.

Таким чином, ці обителі формували культ святих великокнязівських покровителів. Саме завдяки княжій волі і підтримці розпочалося будівництво монастирів на Русі. Характерним для них було те, що вони представляли собою досить замкнуті організації, призначені для служіння князівським родинам. Ймовірно, тому про них майже немає відомостей в джерелах. Ці монастирі перебували безпосередньо під впливом князів, повністю ними забезпечувалися, тобто були ктиторськими.

На сучасному етапі досліджень не віднайдено джерел про те, якою була чисельність і соціальний склад монастирської братії в цей період, але можна припустити, що в ці обителі йшли від світу заможні кияни. На цьому етапі не було необхідності в будівництві великих обителей.

Починаючи з прийняття християнства і появи перших монастирів, обителі стають центрами поширення і зміцнення православ'я та католицизму. Джерела свідчать, що на території Галицько-Волинського князівства активно будувалися як православні та частково католицькі монастирі. Підтвердженням цьому є записи у Галицько-Волинському літописі про православні монастир Святителя Миколая Чудотворця у Жидичині. Також серед найвідоміших обителей того часу варто згадати Зимненський, Богородичний, Лаврський та Спаський монастирі. Дослідник Модест Чорний у вивченні поширення католицьких орденів на землях Галичини і поділля зазначає про присутність чернечих місій орденів францисканів, бенедиктинів, цестеріанів та, пізніше, домініканів (Чорний, 2012).

Монастирі були культурними центрами країни, осередками богословської думки, духовної та інтелектуальної діяльності. На спорудження культових будівель, що мали високе художнє значення, витрачалися значні кошти. Великі обителі мали значні бібліотеки з богословською, філософською та світською літературою.

Монастирі, як центри релігійного впливу, уособлювали аскетичний ідеал у пошуках шляхів до порятунку. До прикладу, на людину, яка прагнула втекти від суетного світу, впливала особлива аура, створювана тишею, ритмом літургійних циклів, спільною молитвою, символікою одягу, регламентацією трапези. До монастиря приходили за покликанням або ж шукаючи порятунку від життєвих

обставин. У світі вважалося, що молитва ченця швидше дійде до Бога. Піклуючись про власне загробне життя та своїх близьких, прочани робили значні фундації у скарбницю монастирів. Це відіграло велику роль в житті середньовічної людини, наповнюючи її почуттям, виконаного обов'язку. Варто зауважити й те, що саме у монастирях виховувалися майбутні вищі церковні ієрархи.

Багата і різноманітна монастирська документація зберігала інформацію про різні сторони життя як всередині монастиря, так і за його межами. У монастирях зберігалися і копіювалися численні документи, що стосувалися обителів. До XVI ст. в них був введений бухгалтерський облік, створювалися численні господарські книги (Murzaku, 2016).

Активна політика експансії руських земель Польським королівством і Великим князівством Литовським кардинально змінює церковно-політичну ситуація на території українських земель у другій половині XIV ст. Розширенню соціально-культурної бази для місій католицької церкви сприяла ліквідація загрози широко-масштабного татарського втручання, а також активні німецько-польські господарсько-колонізаційні процеси в містах Галичини, Волині та Поділля. Суттєвому послабленню матеріального і політичного становища православної церкви в українських землях передувала церковна та політична криза у Візантійській імперії з подальшим церковно-політичним зміцнення православ'я у Північно-Східних князівствах Русі (Чорний, 2012).

2.1.2. Чернецтво Польщі та Речі Посполитої

У Польщі історія чернецтва коротша, ніж у Середземномор'ї та Західній Європі. Чернецтво було новим явищем для дохристиянського польського народу. Чернецтво було новим і чужим явищем так само, як і християнство. Однією з важливих функцій чернецтва в Польщі в той час було поширення християнства через місіонерську роботу на її території. Це покладало певні зобов'язання і на правителів країни. У свою чергу, християнські польські правителі отримали вигоду від знання небесних і земних справ. У подальшому, правителі Польщі підтримували і розвивали ці відносини, часто виступаючи в ролі захисників і прихильників чернечих орденів.

Перші ченці прибули до Польщі, щоб на запрошення Мешка I. Під час правління

Болеславу I Хороброму останнього (992-1025), на польській землі були засновані перші чоловічі і жіночі монастирі та скити. У вступі своєї роботи "Польща" у Енциклопедії чернецтва, Марек Дервіч відображає процес заснування різних орденів у Польщі протягом століть. Загалом, всі основні чоловічі чи жіночі чернечі ордени, що прибули до Польщі в той чи інший момент, залишились там. Згодом їх кількість була доповнено з «доморослою різноманітністю» нових орденів. На протязі століть, чернечі ордени підтримувались фінансово не тільки правителями Польщі, а й багатими дворянськими сім'ями. Нерідко траплялось, що благодійниками жіночих чернечих орденів були жінки – члени королівських або дворянських сімей, які хотіли б провести своє життя у монастирі (Murzaku, 2016).

Чернецтво у Польщі у період середньовіччя дещо відрізнялося від того, яким воно було у Західній Європі у той же час. Протягом перших кількох століть після того, як Польщу охопило західне християнство, польські монастирі у першу чергу виконували функцію оплотів нової релігії, островів нового типу відносин у духовній сфері, але на відміну від відомих монастирів на Заході і на Сході, вони не були центрами інтелектуального життя та для збереження великих ідей античності. Між діяльністю ченців і черниць було багато відмінностей. Наприклад, звичним явищем для ченців була участь в "мирських" справах, таких як політика, державна бюрократія, або культурне життя у широкому розумінні. Таким чином, вони мали можливість піднятися по соціальних сходах у світському світі. Це часто розглядається як одна з причин, чому було значно більше ченців і священників з нижчого соціального класу, ніж черниць. Наявність у родині ченців вважалася престижною і зміцнювало соціальний стан сім'ї. Черниці ж в цілому відходили від світу, добровільно або через соціальний тиск. Крім того, жіночі монастирі не розглядалися в якості місця активної місіонерської роботи. Їх члени в той час розуміли чернече життя, перш за все, як притулок від тягара «світу цього», і як місце, де вони могли зосередитися на своїй відданості Богу.

Після того, як католицизм укорінився в Польщі, відпала необхідність змінити стан речей про які говорила Європа у період Реформації. Не було жодного інтересу до зміни з боку тих, хто мав право зробити це. Бракувало членів дворянства,

які б були зацікавлені в русі Реформації до точки формування критичної маси, здатного спонукати до будь-яких значних змін, а іншого соціального класу у Польщі для просування змін не було. Польські історики в цілому згодні, що сила шляхти і її відчуття невразливості проявились у релігійній толерантності у Польщі під час Реформації; це легко помітити у порівнянні з нетерпимістю в Західній Європі у той час. Польща в основному уникнула релігійних воєн усередині країни (її керівництво зазвичай проводило зовнішні війни проти Османської імперії, Швеції Гетьманської України, у вигляді релігійних воєн переважно у пропагандистських цілях). Крім того, Польща мала користь від реформації, тому що це був період інтелектуального "пробудження" і час розглядається як народження польської національної культури. Церква сприяла цьому інтелектуальному розквіту.

Як показує дослідження, єдність релігії та влади у Польщі призвела до розквіту держави та абсолютного поширення католицизму на її території, проте думки істориків сходяться й на тому, що внутрішня конфліктність поміж шляхтою, та загальна зовнішня зміна парадигми релігії Європи у XVII-XVIII ст. призвела до втрати Речі Посполитої своєї державності. Перший поділ Польщі призвів до зміни структури управління. Таким чином шляхта обмежувалась у правах. Тісний історичний симбіоз влади і чернецтва у країні був порушений. Йосифінська реформа, щодо розформування некорисних монастирів, ще більше розхитала усталену симбіотичну діяльність. Це призвело до того, що навіть після послаблення утисків збоку австрійської влади чернецтво не зуміло відновити своїх колишніх позицій, а Польща сформувати свою державність.

Кінець XVI початок XVII ст. на теренах Західної України характеризується сплеском поширення монастирів католицького та греко-католицького обрядів. У наслідок Люблінської 1569 р. та Берестейської у 1595 р. уній завершилось об'єднання більшості давньоруських земель під владою Великого князівства Литовського та польської Корони. Монастирські комплекси латинського обряду несли не тільки просвітництво, науку та душпастерство, а й певний політичний устрій. Таким чином отримавши значну підтримку держави латинські монастирі активно розповсюджувались на території українських земель підвладних Речі

Посполитій. Такий ситуація надавала їм можливість отримувати земельні парцелі для побудови обителей у межах середмість, окрім того сама політика католицьких монастирів нести релігію і науку в маси, передбачала поселення поблизу великого скупчення населення. Після Берестейської унії розпочався активний, хоч не без опору, перехід православних монастирів під митрополії Унійної церкви. Традиція осідку обителей ЧСВВ не передбачала активного соціального життя, що пояснює наявність лише одного оборонного монастиря чину у середмісті (Жовква).

Дослідженням з'ясовано, що виникнення та заснування монастирів на території сучасної Західної України передували ряд передумов і чинників: 1) історико-політичні, 2) культурні передумови та 1) церковно-політичні, 2) релігійні чинники, що мали найбільший вплив на поширення та розвиток монастирів на території Західної України (Додаток Б. Рис. 2.1.1.). Перші передумови формувались у ході історичних та культурних подій у державах, що існували на території дослідження.

Церковно-політичний чинник впливав на поширення християнської віри та влади церкви шляхом проповідувань у монастирях. Відомо, що у період середньовіччя церква мала помітно-активний окремий статус у структурі влади. Одним з методів поширення своїх інтересів було заснування монастирів.

Релігійний чинник зумовлював поширення та закріплення християнства на території дослідження. Релігійне покликання ченців проповідувати слово Боже спонукало до сподвижництва та самопожертви. Наслідком цього засновувались монастирі для навчання та постригу нових ченців.

Дослідженням окреслено попередні передумови заснування окремого монастиря у XVII – XVIII ст.: 1) *фундатор* (часто дарував землі чи кошти на придбання території для будівництва та на спорудження самого монастиря); 2) *чернецька місія* (на запрошення фундатора чи за наказом головуєчого церкви відправлялися місії орденів чи чину для заснування нової обители); 3) *привілей короля* (обов'язковою умовою було узаконення світською владою утворення нового монастиря); 4) *грамота папи чи єпископа* (Благословена грамота єпископа

або дозвіл папи Римського надавав право чину чи ордену вести свою діяльність) (Додаток Б. Рис. 2.1.2.).

2.2. Чинники формування оборонних споруд монастирів

Дослідження монастирів Західної України неможливе без опрацювання монастирсько-архітектурного контексту Речі Посполитої у XVII-XVIII століть. У той час межі великої держави охоплювали безпосередньо сучасні території Польщі, заходу, півночі та центру України, землі Білорусії. До опрацювання та порівняльного аналізу обрано найяскравіші пам'ятки оборонного монастирського зодчества XVII-XVIII століття: Києво-печерська Лавра, Бердичівський монастир оо. Кармелтів, Вінницькі монастирі оо. Єзуїтів та Домініканів, Ясногурський – у Ченстохові оо. Паулінів, Лежайський – оо. Бернардинів, Вісьніцький та Загужський – оо. Кармелітів та Ярославський – оо. Домініканів.

Оборонні споруди Києво-Печерської лаври були дерев'яними на початку свого існування. Після набігів половців у XII ст., зведені кам'яні оборонні укріплення. У 1240 року під час монголо-татарської навали муровані стіни були зруйновані. Після руйнувань монастир огороджувався дерев'яним парканом та земляними валами. Під командуванням гетьмана Івана Самойловича у 1679 році козаки оточили обитель земляними валами (Вечерський, 2008).

Інтенсивне кам'яне будівництво оборонних споруд монастиря розпочалось у середині XVII ст. з ініціативи гетьмана Івана Мазепи. У 1698–1702 роках територія Верхньої Києво-Печерської лаври була оточена кам'яними фортечними мурами, за кошти Івана Мазепи (1 млн золотих). Довжина лінії оборони за різними даними становить 1090 або 1290 м, товщина підшви близько 3 м, та на рівні бійниць 1,0-1,5 м. Висота мурів коливається, в залежності від рельєфу (Вечерський, 2008).

В'їзд до монастиря проводився через три брами: Святі врата з Троїцькою надбрамною церквою, Економічну браму з Всіхсвятською церквою та Південну браму. Наріжними елементами оборонних мурів були шестигранні вежі. З внутрішньої сторони мурів було влаштовано бойову галерею для ведення оборони для стрільців. Ймовірно, автором проекту оборонних укріплень був архітектор Дмитро Аксамитов (Вечерський, 2008).

Оборонні споруди Києва на період кінця XVII – початку XVIII, були застарілими відносно загальноєвропейською теорією фортифікацій. За наказом Петра I, гетьман І. Мазепа розпочав будівництво нової Київської фортеці за Вобанівською системою оборони (Додаток Б. Рис. 2.2.1.). Оборонні укріплення Києво-Печерської Лаври увійшли у систему нової фортеці. Будівництво велося під керівництвом інженерів Гелерта та Лямота де Тампія (Вечерський, 2008).

Монастир Василіан у Шаргороді розбудований у першій половині XVIII століття та був знищений у 1715 році татарами (Жариков, 1985). Розташований у північній частині середмістя, біля брами та навпроти костелу Св. Флоріяна розбудованого у XVIII столітті. Монастирський комплекс складався з мурованої церкви, келій, школи, шпиталю, мурованої кухні, стайні та є оточений високим муром. В південно-східному куті муру споруджено вежу.

Унікальним комплексом варто вважати Вінницькі мури. До їх складу входили єзуїтський та домініканський монастирі, що були оточені цегляними мурами з баштами. Відлік історії Вінницьких Мурів починається 1611 р., коли вінницький староста Валентин-Олександр Калиновський надав єзуїтам під будівництво монастиря свою юрдику у Вінниці та записав їм розміщені неподалік від міста хутір Кайдачиху і село Казаниху. З 1619 р. єзуїти вже мали в місті постійну резиденцію. У 1630-х рр. вони спорудили муровані келії, у 30-40-х рр. (до 1645) – костел. На ренесансну з елементами раннього бароко архітектуру наклала відбиток постійна загроза татарських набігів із близького Дикого Поля та козацьких виступів (Жариков, 1983).

Комплекс монастирів розташовано у північно-західній частині середмістя Вінниці. Єзуїтський монастир сформований протягом XVII століття, у XIX ст. був реконструйований. Домініканський монастир був прибудований пізніше до єзуїтського комплексу та сформувався протягом XVII і до середини XVIII століття монастир був дерев'яним. Впродовж 1750 – 65-их років було збудовано храм та монастирський корпус (Жариков, 1983).

Монастир оо. Кармелітів у Бердичеві розташований у середмісті, на місці замку, на правому високому березі р. Гнилоп'яті (Додаток Б. Рис.2.2.2.). У 1630 р. Януш

Тишкевич фундував свій замок побудований в кінці XVI ст. отцям кармелітам (Смолій, 2003). У 1634 року збудовано «нижній» Маріїнський костел. У цей час монастир додатково укріплюється валом і ровом. Під час Національно-Визвольної війни в 1648 р монастир був взятий козацьким військом, очолюваним Б. Хмельницьким.

Остаточне повернення ченців відбувається у 1717 р. (Wanat, 2008). Раніші укріплення були відновлені проте у другій половині XVIII ст. монастирські фортифікації зазнають змін та набувають сучасного вигляду. Дослідник Януш Богдановський відносить даний вид до кліщово-бастіонної системи (Bogdanowski, 1996). До комплекс оборонних споруд входили мури з бійницями, кліщі, бастіони, рavelін, рів та вал. При модернізації оборонних споруд збільшено артилерію до 60 гармат. У 1768 році монастир було захоплений конфедератами, шляхом облоги російського військового корпусу (Жариков, 1983).

Монастир оо. Паулінів у Ченстохові на Ясній Горі. заснований у 1382 році. На початку XVII столітті обитель була оточена бастіонною системою укріплень з чотирма наріжниками (Józef Adamczyk, 1903) (Додаток Б. Рис.2.2.3.). Монастир розташований за середмістям, на пагорбі, з однією лінією укріплень що складалась з оскарпованих валів та бастіонів, рову, передвалу та рavelіну. Розпланування оборонних споруд монастиря з регулярним абрисом, за класичною схемою (Bogdanowski, 1996).

Перемишльський єпископ Мацей Пстроконський у 1608 р. відпровадив місію Бернардинів у Лежайськ. У 1608 і 1611 рр. Сигізмунд III Ваза, а в 1653 р. Ян Казимир підтвердив фундацію монастиря (*Leżajsk, Sokółów Małopolski i okolice*, 1989). Монастирський комплекс, зведений у місці, де, згідно з традицією, явилась Божа Матір із Св. Йосифом. Він складається з костелу та монастирських келій, що примикають до нього з північного сходу (Śnieżyńska-Stolotowa and Stolot, 1989) . Монастир укріплений у два етапи: I-й баштової лінією оборони, II-й – розширення території зі заходу кліщовою системою укріплень, яка зафіксована на Першій мілітарній карті (Додаток Б. Рис.2.2.4.).

Монастир оо. Кармелітів у Вішьниці заснований магнатом Любомирським у 1621 році. Розташований за середмістям, на пагорбі висотою 337 м. н.р.м. Будівництво монастиря і костелу тривало з 1622 до 1630 року (St. Szlezzynger, 2009). Укріплений згідно з трактатами ново італійської школи кліщовою системою оборони з регулярним розплануванням. Поперечні осі оборонних споруд увінчувалися п'ятикутними бастіонами. Наріжними оборонними елементами були трикутні бастіони (кліщі), що були основними елементами захисту монастиря (Wanat, 2013). Таку композицію розташування оборонних споруд дослідник Я. Богдановський назвав кліщово-бастінним видом (Bogdanowski, 1996).

Бастіони та кліщі були заповнені землею. На передній план висунуті кути полігону були основним елементом захисту під час нападу ворога (Wanat, 2013). Укріплення монастиря були об'єднані в систему оборони з Любомирським замком, розташованого в 300 м на північ (Додаток Б. Рис.2.2.5.).

Засновником монастиря оо. Кармелітів в Загужі був воєвода Волині Ян Адам Стадницький (Chlebowski *et al.*, 1895). Будівництво монастиря тривало 30 років; наріжний камінь для будівництва було закладено 7 серпня 1700 року, в 1714 році монахи перейшли, будівництво було завершено в 1730 році. Монастирський комплекс розташований за середмістям на пагорбі (Додаток Б. Рис.2.2.6.) та включав костел Успіння Пресвятої Богородиці, монастирські, господарські та оборонні споруди. Обитель була оточена оборонним муром висотою п'ять метрів. В'їзд до монастиря проводився через головну браму з півночі (Chlebowski *et al.*, 1895). Монастир збудовано з жовтого пісковика, що перевозиться з сусіднього кар'єру. Цегла використовувалася для спорудження арок і менших будівельних елементів.

Оборонна система монастиря в Загужі вже на початку будівництва вважалася застарілою відносно тогочасного розвитку фортифікаційного мистецтва та військовою тактикою. Стратегічне значення фортеці також було невисоким, через укладення договору про закінчити війни з Туреччиною і Кримським ханством. Потенційна загроза з боку Трансільванії, яка в 1690 році була під владою Габсбургів, також була сумнівною. Монастир в Загужі є свідченням значного економічного підйому, за часу правління Іоанна III Собеського.

Монастир сс. Бригідок у Гродно знаходиться на захід від історичного центру міста, серед забудови 19 - початку 20 ст. Монастирський комплекс бригідок заснований в 1632-42 рр. Побудований в 1634-42 рр. з цегли по фундації К. і А. Веселовських (Г. П. Пашкоў і інш, 1999). Комплекс включає храм, чернечий корпус, що утворює квадратний внутрішній двір, дерев'яний лярус, високу кам'яний мур з бароковими воротами (збереглися частково. Оборонний мур, збудований з цегли, наріжниками якого є невеликі шестигранні башти. В'їзні брами зазнали змін у час бароко. Найбільш монументальна брама знаходиться перед головним фасадом костелу, ймовірно на місці давнішої оборонної брами. Збереглися також ворота для пішого люду, вціліло проїжджаючи ворота господарського двору.

Окремою групою слід розглядати монастирі, оборонні споруди яких сформувались до Берестейської унії і не зазнали змін у XVII-XVIII століттях або ж втратили свою функцію. Серед таких монастирів варто відзначити обителі у Жидичині, Зимному та Богородичині.

Монастир у Зимному належить до найдавніших в Україні. Київський великий князь Володимир заклав єпархію у місті Володимирі, названому на його честь. Як припускають, великий князь заклав монастир у 992–993 рр. у с. Зимне, яке тоді було передмістям м. Володимира. Ймовірно, святиня є набагато давнішою, ніж це прийнято вважати офіційно. Перші достовірні відомості про існування обителі подає запис у «Патерику Києво-Печерському» щодо обставин смерті 1062 року ігумена Києво-Печерського монастиря преподобного Варлаама.

У середині XV ст. князь Федір Чорторийський збудував на місці печерної та дерев'яної обителі мурований монастир-фортецю. До унії з РКЦ монастир перейшов у 1682 році. Архітектурний комплекс укріпленого монастиря складається з оборонних мурів з наріжними вежами, що утворюють захищене від зовнішніх нападів подвір'я. В центрі лінії північної стіни – монументальна споруда Успенської церкви, яка мала оборонний ярус над склепіннями і була накрита двосхилим шпичастим дахом з двома готичними фронтонами. На захід від церкви до північної стіни прибудована монастирська трапезна з невеликою церквою-

каплицею. У центрі подвір'я, ймовірно, існувала триярусна дзвіниця, її фундаменти були знайдені під час археологічних розвідок. Існувала продумана система захисту споруд від негативного впливу підземних вод: дренажі, водоскиди, навіть фундаменти трапезної були побудовані у формі луків, аби не затримувати вільний вихід підземної води до заплави річки Луга.

На основі аналізу іконографічних, картографічних, бібліографічних архівних матеріалів та сучасних студій монастирів Західної України та об'єктів оборонного монастирського зодчества на території Речі Посполитої визначено, що на формування та розвиток монастирських оборонних споруд впливали сталі та динамічні чинники. У першій групі сталих чинників виокремлено три позиції: 1) містобудівний; 2) ландшафтний; 3) традиції чернечого ордену (Додаток Б. Рис.2.2.7.). До змінних чинників віднесено чотири позиції: 1) політично-стратегічний; 2) економічний; 3) розвитку вогнепальної зброї та шкіл фортифікацій та 4) ієрархічний (Додаток Б. Рис.2.2.8.).

2.2.1. Сталі чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях.

Містобудівний чинник був одним з найвагоміших, від розташування обумовлював необхідність наявності власного замкнутого оборонного периметру, для монастиря за середмістям, чи тільки окремі оборонні споруди, для монастирів у середмісті. Виявлено, що статус дороги (головна, локальна) біля якої розташовувався монастир, впливав на розвиненість оборонних укріплень.

Методом типологічного аналізу та синтезу виявлено два типи монастирів за містобудівним чинником: 1) монастирі за середмістям – 34 об'єкти та 2) монастирі у середмісті – 37 об'єктів (Додаток Б. Таб.2.2.1.).

Монастирів за середмістям виявлено двох типів розташування відносно категорії доріг: 1) біля головної та 2) біля локальної доріг. Виявлено 15 монастирів, розташованих біля головної дороги (Ізяслав (оо. Бернардинів), Львів (оо. Капуцинів), Львів (оо. Кармелітів босих), Львів (оо. Кармелітів взутих), Львів (сс. Кармеліток босих), Львів (сс. Кларисок), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія), Львів (ЧСВВ Св. Юра), Перемишляни (оо. Домініканів), Підкамінь (оо. Домініканів), Почаїв

(ЧСВВ), Сокаль (сс. Бригідок), Сусідовичі (оо. Кармелітів), Теробовля (оо. Кармелітів), Язловець (оо. Домініканів)) та 19 – біля локальної (Бесіди (ЧСВВ) Віцинь (ЧСВВ), Дермань (ЧСВВ), Добромиль (ЧСВВ), Крехів (ЧСВВ), Крилос (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Львів (оо. Реформаторів), Львів (сс. Бенедиктинок), Манява (Православний), Монастирок (ЧСВВ), Мукачево (ЧСВВ), Підгірці (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Сатанів (ЧСВВ), Сокаль (оо. Бернардинів), Чернилява (ЧСВВ), Щеплоти (ЧСВВ)) (Додаток Б. Таб.2.2.2.).

Для монастирів у середмісті з огляду на активний вплив сформованої містобудівної структури розроблено класифікацію з аналізом: 1) розташування відносно оборонного периметру середмістя; 2) розташування у структурі кварталів; 3) відкритість планування території. Виявлено:

1) п'ять типів розташування відносно оборонного периметру середмістя: 1) блоковані до рогу лінії оборони (5 комплексів); 2) посередині лінії оборони (15 комплексів); 3) посередині лінії оборони та біля брами (7 комплексів); 4) у куті (2 комплекси) та 5) у куті біля брами (8 комплексів);

2) два типи розташування у структурі кварталів: 1) окремим кварталом (34 об.) та частиною кварталу (3 об.).

Ландшафтний чинник відігравав важливу роль при формуванні периметру та виборі системи оборонних укріплень. Підпорядкування рельєфу було важливим компонентом у процесі оборони, Правильний вибір місцевості, розміщення фортеці, надавав додаткову перевагу над ворогом. Природнім захистом могли бути височини, або ріки та болотиста місцевість.

Методом типологічного аналізу та синтезу на основі опрацювання картографічного та іконографічного матеріалу виявлено: чотири типи розташування на рельєфі відносно передпілля (Додаток Б. Таб. 2.2.4 та 2.2.5):

- 1) на пагорбі.
- 2) на рівнині.
- 3) на терасі (гори або міста).
- 4) у низовині.

Виявлено використання природних перешкод при обороні: 1) річку, 2) пагорб, 3) схил тераси, 4) потік, 5) заболочену територію; 6) каньйон; 7) став.

Вплив чиннику чернечого ордену відобразився на особливості у формуванні обителів. Історично склалась традиція поселення римо-католицьких монастирів поблизу міста або у місті, та традиція віддалених обителів чину СВВ. Перша сформувалась у наслідок заснування латинських монастирів поблизу католицького населення, оскільки польські і німецькі колоністи поселялись у містах та дуже зрідка у селах. Традиція аскетичного поселення, віддаленого від світського життя обителів ЧСВВ прослідковується історично від зародків традицій та статуту чину.

На території дослідження виявлено монастирі Східного (20 об.) та Західного (51 об.) обрядів. До опрацювання взято 19 монастирів ЧСВВ (Бесіди, Віцинь, Дермань, Доброміль, Жовква, Крехів, Крилос, Лаврів, Львів (2 об.), Монастирок, Мукачево, Підгірці, Підгора, Почаїв, Саганів, Унів, Щеплоти, Чернилява) та 1 *православний монастир* (Скит Манявський). Серед монастирів Західного виявлено монастирі орденів: 1) *сестер Бенедиктинок* – 1 об. (Львів); 2) *отців Бернардинів* – 9 об. (Бережани, Дубно, Збараж, Лешнів, Гусятин, Христинопіль, Львів, Сокаль, Ізяслав); 3) *сестер Бригідок* 2 об. (Самбір, Сокаль); 4) *отців Домініканів* – 17 об. (Кам'янець-Подільський (жін.), Летичів, Луцьк, Мостиська, Чортків, Старий Константинів, Львів, Белз (2 об.), Богородчани, Жовква, Рогатин, Самбір, Єзупіль, Перемишляни, Язловець, Підкамінь); 5) *отців Єзуїтів* – 5 об. (Самбір, Кам'янець-Подільський, Полонне, Остріг, Львів); 6) *отців Капуцинів* – 2 об. (Львів, Маріямпіль); 7) *отців Кармелітів* – 8 об. (Більшивці, Дрогобич, Кам'янець-Подільський, Львів (3 об.) Сусідовичі, Теремовля); 8) *сестер Кларисок* – 1 об. (Львів); 9) *отців Піярів* – 1 об. (Варяж); 10) *Реформатори* – 1 об. (Львів); 11) *Францисканів* (4 об.) (Додаток Б. Таб.2.2.6).

Ордени ченців мають особливі статuti. Створені для посилення впливу католицької церкви зі суворо централізованою структурою. Керування орденами проводять «генерали», «генеральні магістри», котрим підпорядковуються «провінціали» (провінціальні пріори), «магістри», а останнім – абати і конвентуальні пріори. Над цими особами – генеральний капітул, тобто зібрання

керівників різних рангів, що збирається раз на кілька років. Ордені підпорядковуються безпосередньо папі Римському. Одним з перших католицьких орденів є орден бенедиктинців, заснований в Італії в VI ст. Бенедиктом Нурійським. Особливим впливом орден користувався в X-XI ст.

Серед чернецьких орденів важливе місце належить так званим жебрацьким орденам: францисканському, заснованому у XVIII ст. святим Франциском; домініканському, бернардинському та кармелітському орденам. Заснований Франциском Асизьким орден францисканців отримав ряд привілеїв від папи – право проповіді і звершення таїнств, вільного викладення в університетах.

Орден отців Бернардинів є відгалуженням від францисканського чину, яке сформувалося ще у XII столітті. На території Речі Посполитої та теренах Західної України орден бернардинів з'явився у середині XV століття.

Орден Домініканів, або «братів проповідників», заснований у 1215 р., був покликаний розгорнути боротьбу проти середньовічної єресі, насамперед проти альбігойців – учасників єретичного руху XII–XIII ст. у Франції, спрямованого проти панівного становища католицької церкви в економічному й духовному житті середньовічного міста. На руських землях орден появився у першій половині XIII століття та був один з перших католицьких орденів на теренах Західної України (Чорний, 2012).

Орден єзуїтів (товариство Ісуса) заснований Ігнатієм Лойолою (1491–1556) для боротьби з Реформацією у 1534 р. та був однією з войовничих організацій католицької церкви. Орден здійснював непримиренну боротьбу проти єресей, переслідував учених, боровся з вільнодумством, складав індекс заборонених книг, активно сприяв закріпленню необмеженої папської влади.

Відмінність єзуїтського ордену від інших орденів полягає у тому, що за уставом не вимагається жити в монастирях і носити монастирський одяг. Учасники орденів можуть бути таємними членами ордену.

Орден Кармелітів Заснований 1156 в Палестині групою відлюдників на чолі з Бертольдом із Калабрії. На горі Кармель, біля джерела Св. пророка Іллі вони, побудували каплицю від чого і отримали назву ордену. У 1247 році від Папи

Римського, Інокентія IV отримали статус, «жебрацького ордену» (Смолій, 2007). На теренах монастирі кармелітів у період XVII-XVIII століть Західної України з найбільшим їхнім зосередженням у м. Львів.

Варто зазначити, що монастирі католицьких орденів були у чужому для них середовищі та представляючи собою владу Речі Посполитої. Особлива нетерпимість до латифундії помітна у період середини XVII століття при Національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького. Така ситуація провокувала до активного уфортифікування монастирів з метою протистояння частим козацьким чи повстанським атакам.

2.2.3. Змінні чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях

Зовнішньо і внутрішньо політичні обставини зумовлювали військову стратегію оборони у державі. Важливе стратегічного розташування монастиря обумовлювало відповідні до часу та потреб оборонні укріплення.

Територія Західної України, у польській історії часто іменована як «Креси Сходні», тобто Східне прикордоння. Вивчення історичних передумов вказує на тривалий економічний і політичний занепад Речі Посполитої. Внутрішня і зовнішня політики Речі Посполитої у XVII-XVIII століттях диктувала активні військово-оборонні дії, а саме на території Українських земель. Застарілий устрій феоально-кріпосної форми правління з власними військовими загонами магнатів та шляхти, відсутність єдиної державної армії зумовило явну небезпеку державності Речі Посполитої. Внутрішнє ослаблення держави підсилювали зовнішні війни та розорення. За період II половини XVII-XVIII століття Річ Посполита перебувала у війнах з Туреччиною, Гетьманщиною, а після потрапляє під зазіхання Австрійської, Пруської та Російської держав. Відображенням такої ситуації було фортифікація міст, будівництво та модернізація замків та оборонних монастирів.

Політично-стратегічний чинник слід розглядати у масштабі окремих містечок та становлення польської влади шляхом запровадження латинських місій на Українські землі. Православна, а пізніше й греко-католицька церква представляли

інтереси українців в той час, як римо-католицькі монастирі були чужими на території дослідження. Стратегічним з релігійної і політичної точки зору було заснування монастиря у Підкамені, в результаті найбільшого на західно-українських землях, латинського монастиря на противагу Монастирю ЧСВВ у Почаєві.

Стратегічний чинник також впливав на формування оборонних споруд монастирів у середмістях. Монастирі, як потужний оборонний комплекс, у результаті побудови біля оборонного периметру ставали додатковими оборонними об'єктами. Проте з іншого боку розташування монастиря могло й негативно зі стратегічної точки зору позначитись на оборонні міста, що потребувало попереднього проектно-фортифікаційного опрацювання оборонних споруд відносно важливості міста у якому мав би влаштуватись монастир.

Економічний чинник мав вагомий вплив на рівень обороноздатності монастирів. Спорудження оборонних споруд несло за собою значні витрати, які часто монастирі самостійно не могли забезпечити. Тому підтримка влади, фундаторів, пожертви прочан, власні прибутки монастирів відігравали важливу роль у формуванні оборонних споруд та їхньою експлуатацією. Одним із маркерів економічно високого рівня монастиря були їхні підгороддя та барокові сади, що поширились у другій половині XVIII століття. Підгороддя виявлено у Почаєвському, Крехівському та Сокальському (оо. Бернардинів) монастирях. Барокові сади у Підкамінському, Сокальських, Крехівському, львівських монастирях (оо. Реформаторів, сс. Бенедиктинок).

Розвиток вогнепальної зброї та військової теорії впливав на динаміку розвитку шкіл оборонного зодчества, а відповідно на вибір оборонної системи та процеси її модернізації. Звертаючись до теорії фортифікації XVII-XVIII ст. необхідною умовою дослідження є окреслення загальних визначень та понять. Серед теоретиків-фортифікаторів, праці яких взяті за основу є Януш Богдановський (Bogdanowski, 1996) та Володимир Яковлев (Яковлев, 2000).

Оборонна система – це система розташування оборонних елементів певного типу, згідно з правилами їхнього взаємного функціонування (Bogdanowski, 1996).

Лінія оборони – організація оборонних елементів та природніх перешкод, сформовані в цілісну систему захисту монастиря (Bogdanowski, 1996).

Стінова система оборони – система розташування оборонних стін, особливістю якої є виключно фронтальний спосіб захисту. У розумінні Я. Богдановського стіна – це прямий чи випуклий або увігнутий мур, вал, частокіл (палісад) чи паркан (Bogdanowski, 1996).

Баштова система оборони – система розташування стін та башт з організацією перехресного та фланкуючого вогню. Ця система почала застосовуватись ще у XIV ст., але продовжувала розвиватись і вдосконалюватись до XV-XVI ст. (Bogdanowski, 1996).

Бастейна система оборони – система розташування стін та бастей з організацією окрім перехресного, фланкуючого захисту, ведення повздовжнього обстрілу з фасів наріжних оборонних споруд (бастей). Ця система почала застосовуватись ще у XIV ст., але продовжувала розвиватись і вдосконалюватись до XV-XVI ст. (Bogdanowski, 1996).

Бастіонна система оборони – система розташування бастіонів та куртин, що забезпечує ліквідацію мертвих зон обстрілу. Завдяки цій особливості оборонна система широко застосовувалась з XVI по другу половину XIX ст. (Bogdanowski, 1996).

Кліщева (дещо схожа на затокову) або тенальна система – в якій основним оборонним елементом виступає стіна з численними регулярно повторюваними геометричними заломами, що дозволяє вести як кліщеву, так і фронтальну оборону. Система характерна для XVII - XVIII ст. Польський дослідник виділяє три типи кліщової системи: 1) кліщово-бастіонна; 2) кліщово-змішана; 3) правильна кліщева. (Bogdanowski, 1996). Перші дві системи здебільшого використовувались як перехід від бастіонної системи фортифікацій.

Вогнепальна зброя та важка артилерія у XVII-XVIII століттях набула широкого розповсюдження, масовості та мобільності. З появою малих гармат литих з міді, атака на укріплений пост значно спрощувала завдання нападнику у знищенні оборони. Окрім мобільності гармати удосконалювались з точки зору

дальності та точності пострілу. Такий розвиток зброї стимулював розвиток теорії та практики фортифікації.

Перший помітний вплив удосконалення гладкостінної артилерії позначився на профілі оборонних мурів: відкинута ідея брустверної стіни та оборони підосви стіни за допомогою навісних бійниць, оборонна ж стіна стала товстішою і нижчою, а тому міцнішою. Верхня частина муру для відбиття ядер набула закругленої форми, рів – ширший та глибший, надлишок землі з рову при цьому викидався за контрескарп та формував гласіс. Пізніше контрескарп набув вигляду мурованої стіни з контрфорсами, зверненими до ворога (Яковлев, 2000).

Знищення брустверної стінки і машикуль позбавило укріплень оборони зверху і викликало необхідність влаштування флангового вогню. Для цього вежі були змінені так аби вони могли виконувати роль фланкуючих будівель: надано напівкруглу форму, з великим виступом вперед і з відкритою горжею. Такі споруди отримали назву ронделей або бастей (від слова *rond* -круглий). Бастей робили насипними або ж з двориком, причому вони височіли над рештою стіною огорожі, але не набагато, щоб не представляти значною мети. У бастей іноді розташовували приміщення для гармат – каземати.

Бастей і ронделі, які замінили вежі, мали один суттєвий недолік: їх закруглена форма не давала можливості створити якісну флангову оборону. У рові, перед ним, по капіталі (центральна вісь ділянки огорожі) завжди залишалося мертвий простір, величина якого залежала від відстані між ронделями, від їх виступу вперед і від величини вихідного кута. Цим мертвим полем міг скористатися атакуючий. Також закруглена форма ронделей давала розсіяний, а не зосереджений вогонь. Це спричинило формування бастей у форму п'ятикутника, і при такій конфігурації ці споруди отримали назву бастіонів – від італійського слова *bastionato*. Бастіони мали інше внутрішній устрій: вони склалися з земляних валів з кам'яними ескарпами, артилерія встановлювалася відкрито на фланках (Яковлев, 2000).

Наступним удосконаленням було збільшення відстаней між бастіонами та розмірів самих оборонних споруд, що вже пізніше вилилось у кліщеві та полігональні системи. Відомими фортифікаторами Європи були Дюрер, Вобан,

Кегорн, Монталамбер (Яковлев, 2000). Відображення цих праць можна віднайти у фортифікаціях міст, замків та монастирів Західної України. До прикладу можна навести теоретичні розробки Монталамбера кліщової системи оборони, що частково були реалізовані у монастирі оо. Домініканів у Підкамені. Попередницею кліщової системи оборони була бастионна система. У бастионних укріпленнях Монталамбер знаходив такі недоліки: 1) теналь - споруда мертва, яка заступає вогонь куртини та затискає верки; 2) равелін - внаслідок своєї ізолюваності не може надійно оборонятися; 3) озброєння - відкрито і легко знищується; 4) куртина не приносить користі і тільки подовжує оборонну лінію; 5) ретраншаменти - малі і тісні; 6) примкнуті ескарпові стіни - дороги, непрактичні і повинні бути замінені окремими (Яковлев, 2000).

Однак виправлення, які зробив Монталамбер в бастионній системі, майже не відрізняються від пропозицій, зроблених до нього інженерів, у тому числі Кегорном. Та й сам Монталамбер не був цілком задоволений запропонованими ним виправленнями бастионної системи; він вважав краще зовсім відмовитися від цієї системи і наполягав на значних перевагах кліщової і полігональної систем (Яковлев, 2000).

Ієрархічний чинник сприяв економічній забезпеченості монастиря. Високий статус у владній структурі передбачав проживання ченців з високими званнями, у обителях такого типу зосереджувались цінні бібліотеки та цінне монастирське майно. Такий статус зобов'язував до підвищення рівня обороноздатності монастирського комплексу.

Висновки до другого розділу

1. Вивчено та проаналізовано передумови та чинники поширення та заснування монастирів на території Західної України від часу Київської Русі до поч. XVII ст. Виявлено, що виникнення та заснування монастирів на території сучасної Західної України передували ряд передумов і чинників: 1) історико-політичні, 2) культурні передумови та 1) церковно-політичні, 2) релігійні чинники, що мали найбільший вплив на поширення та розвиток монастирів на території Західної України.

2. Сформовано чинники заснування окремого монастиря у XVII – XVIII ст.:
1) фундатор; 2) чернецька місія; 3) привілей короля; 4) грамота папи чи єпископа.

3. Дослідженням виявлено, що на формування та розвиток монастирських оборонних споруд впливали сталі та динамічні чинники. У першій групі сталих чинників виокремлено три позиції: 1) містобудівний; 2) ландшафтний; 3) традиції чернечого ордену. До змінних чинників віднесено чотири позиції: 1) політично-стратегічний; 2) економічний; 3) розвитку вогнепальної зброї та шкіл фортифікацій та 4) ієрархічний.

4. Проведено типологію монастирів за сталими чинниками. Виявлено: 34 монастирі у середмісті та 37 монастир за середмістям за містобудівним чинником. Аналіз територій монастирів та передпілля за ландшафтним чинником виявив монастирі розташовувались: 1) на пагорбі – 20 об. 2) на рівнині – 17 об.; 3) на терасі (міста чи гори) – 22 об.; 4) у низовині – 12 об.

5. Виявлено використання природних перешкод при обороні у 62-х монастирів: 1) річку – 31 об., 2) пагорб – 26 об., 3) схил тераси – 26 об., 4) потік – 14 об., 5) заболочену територію – 11 об.; 6) каньйон – 4 об., 7) став – 3 об.; 8) скельне урвище, що формувало один з флангів оборонного периметру – 2 об.

6. На території дослідження виявлено монастирі Східного (20 об.) та Західного (54 об.) обрядів. До опрацювання взято 19 монастирів ЧСВВ та 1 православний монастир (Скит Манявський). Серед монастирів Західного виявлено монастирі орденів: 1) сестер Бенедиктинок – 1 об.; 2) отців Бернардинів – 9 об.; 3) сестер Бригідок 2 об.; 4) отців Домініканів – 17 об., 5) отців Єзуїтів – 5 об.; 6) отців Капуцинів – 2 об.; 7) отців Кармелітів – 8 об. 8) сестер Кларисок – 1 об.; 9) отців Піярів – 1 об.; 10) отців Реформаторів – 1 об.; 11) отців Францисканів – 4 об.

РОЗДІЛ 3. ОБОРОННІ СПОРУДИ МОНАСТИРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII–XVIII СТОЛІТТЯХ: АРХІТЕКТУРНО- КОМПОЗИЦІЙНИЙ АСПЕКТ

3.1. Оборонні споруди монастирів розташованих за середмістям

До вивчення обрано 34 оборонних монастирі, що розташовувались за межами міських фортифікацій у XVII–XVIII ст. З них 19 монастирів східного та 15 західного обрядів. Виявлено 1 монастир с. Бенедиктинок, 2 – оо. Бернардинів, 1 – монастир с. Бригідок, 3 – Домініканського ордену, 1 – оо. Капуцинів, 5 – оо. Кармелітів, 1 сс. Кларисок, 1 – оо. Реформаторів та 18 монастиря ЧСВВ та 1 – православний.

Аналіз структури оборони монастирів за середмістям дозволив встановити наступні результати: 1) монастирів з простою конфігурацією елементів оборони 25 об. 2) зі складною – 9 об (Додаток Б. Таб. 3.1.1.).

3.1.1. Монастирі з простою конфігурацією оборонних споруд (однолінійна схема оборони). Виявлено 25 монастирів з однією лінією укріплень: Бесіди (ЧСВВ), Віцинь (ЧСВВ), Дермань (ЧСВВ), Доброміль (ЧСВВ), Ізяслав (оо. Бернардинів), Крехів (ЧСВВ), Крилос (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Львів (оо. Капуцинів), Львів (оо. Реформаторів), Львів (сс. Бенедиктинок), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія), Львів (ЧСВВ Св. Юра), Манява (Православний), Монастирок (ЧСВВ), Мукачево (ЧСВВ), Перемишляни (оо. Домініканів), Підгірці (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Сокаль (сс. Бригідок), Сусідовичі (оо. Кармелітів), Терехівля (оо. Кармелітів), Чернилява (ЧСВВ), Щеплоти (ЧСВВ), Язловець (оо. Домініканів). Монастирі з простою конфігурацією оборонних споруд формувались за *а) стіною; б) баштовою; в) бастейною; г) бастіонною* системами оборони (Додаток Б. Таб. 3.1.2.).

3.1.1.1. Стінова оборонна система

Стінова система оборони була найпростішим та найдешевшим варіантом захисту. Монастирі у XVII–XVIII століттях використовували різні види оборонних споруд у даній системі, часто їх комбінуючи: а) мур; б) частокіл; в) вал; г) рів (Додаток Б. Таб. 3.1.3.). Стінову СО використовували: Бесіди (ЧСВВ), Віцинь

(ЧСВВ), Дермань (ЧСВВ), Львів (оо. Капуцинів), Львів (оо. Реформаторів), Монастирок (ЧСВВ), Перемишляни (оо. Домініканів), Підгірці (ЧСВВ).

Монастир ЧСВВ в Бесідах засновано у 1661 року (Коссак, 1867). Територія монастиря була оточена земляним валом регулярного розпланування з наближеним до правильного квадрата абрисом. Картографічні джерела свідчать про периметральне оточення монастиря водою. Ймовірно первісно монастир засновано на мисі заплави, а пізніше прокопано з південного і східного фронту рів для заповнення водою. Монастир складався з дерев'яної церкви з орієнтацією схід-захід, келій, господарських споруд та валів. В'їзд до монастиря проводився зі східного фронту через дерев'яний міст та браму. Сьогодні збережено релікти валів по всьому периметру колишньої території монастиря та дерев'яна після монастирська церква 1835 року. Довжина західного флангу валів 118 м, північного – 104 м, східного – 121 м, південного – 85 м.

Монастир ЧСВВ у Дермані засновано на місці замку XV століття. Первісно фортеця слугувала сховищем для князів Острозьких. *«Справжня фундація монастира відбулася у 1602 році, коли князь Костянтин Костянтинович Острозький (правнук Василя Федоровича «Красного») записом від 5 липня цього року, складеним в Острозі, довершив заснування Дерманського монастира.»* (Вуйцик, 2004b). Монастир розташовується на пагорбі, що раніше оперізувався ровом, що при потребі затоплювався водою зі ставу званого Мніх. Вершина гори була оточена муром з мерлонами, бійницями та внутрішньою галереєю. В'їзд до монастиря проводився через звідний міст та браму-дзвіницю. Розпланування – нерегулярне. Фланкуючих елементів не виявлено. З оборонних споруд за дослідженнями В. Вуйцика, від часу фундації монастиря перебудови зазнала тільки брама-дзвіниця.

Монастир оо. Кармелітів у Теревовлі засновано 1620 року фундатором Пьотром Ожгою старостою міста (Betlej, 2009). Будівництво тривало з 1635-1640 років. Монастир складався з костелу, келій, господарських споруд, оборонних мурів з шестикутними баштами та брамою. У XIX ст. над брамою надбудували дзвіницю. Башти шестигранні, двоярусні зі склепіннями з бійницями для гармат та

гаківниць. Довжина західного флангу оборонних споруд 101 м, північного – 85 м, східного – 95 м, південного – 61 м.

Монастир Капуцинів у Львові засновано у 1708 році Єлизаветою Сенявською. Обитель складалась з костелу, келій, господарських будівель та мурів, що оточували територію, формуючи витягнутий зі заходу на схід прямокутник. Монастир розташовувався на відносно рівнинному рельєфі. Фланкуючих елементів не виявлено. Після Йосифінської касати, у 1787 році замість капуцинів монастир зайняли отці Францискани (Бойко та Слободян В. М., 2006а).

Монастир оо. Реформаторів у Львові засновано у 1630 році, фундацією земель Софією Данилович. До 1648 року монастир був дерев'яний. Комплекс розташовувався біля підніжжя гори Високий замок. До осідку ченців рельєф мав інший характер, перед початком будівництва територія під монастир була вирівняна. У 1656 році коштом Миколи Бігановського споруджено муровані споруди обителі (Бойко та Слободян В. М., 2006с). Монастир складався з костелу, келій з атріумом, що примикали до храму з півночі і сходу, господарських споруд та муру. В'їзної оборонної брами не виявлено.

Монастирок (ЧСВВ). Монастир збудовано у 1600-1606 роках за фундації Марії Могилянки. До складу монастиря входять: оборонна церква, надбрамного корпусу з келіями, господарських будівель та оборонного муру, що оточували обитель з трьох сторін (Римешило-Рибчинська та Знак, 2016). Східний фланг території монастиря формувал скельний обрив, що слугував природньою обороною.

Первісний монастир оо. Домініканів у Перемишлянах засновано у сер. XVII ст. Після зруйнування татарами, нові муровані костел та келії зведено коштом родини Потоцьких. Обитель розташована на південь від середмістя, при головній дорозі. Монастир складався з оборонного костелу, келій, господарських споруд та мурів.

Монастир у Підгірцях на сучасному місці засновано за ігуменства о. Парфенія Ломиковського у 1686-1729 (Вортман, 2011). Монастир розташований на терасі пагорбів Плісеньського городища. З півночі монастир оточений різким підняттям схилу пагорба, зі сходу ставом, з півдня різким спуском схилу пагорба, зі сходу

була влаштована в'їзна брама. Монастир було оточено кам'яним муром нерегулярного розпланування. У час оборонного функціонування монастиря довжина західного флангу оборонних мурів становила 45 м, північного – 104 м, східного – 47 м, південного – 84 м.

3.1.1.2. Баштова оборонна система

Баштова системи оборони активно використовувалась у XVII-XVIII століттях через їхню простоту, ефективність та відносну дешевшу вартість спорудження порівняно з бастіонною, бастейною чи клішевою СО. Башти, як фланкуючі елементи мали різний абрис у плані: а) круглий; б) квадратний; в) шестикутний; г) восьмикутний. Баштову ОС з простою конфігурацією ліній оборони використовували: Добромиль (ЧСВВ), Ізяслав (оо. Бернардинів), Крехів (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія), Манява (православний), Мукачево (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Сокаль (сс. Бригідок), Теробовля (оо. Кармелітів), Язловець (оо. Домініканів),

Перша писемна згадка про монастир у Добромилі належить до 1612 року, фундацією земель від родини Гербурт з Острога. Первісно монастир був дерев'яним, та розташовувався ближче до вершини гори. Сьогодні на тому місці збережено монастирський цвинтар. Обитель, що існує тепер, споруджений у період 1705-1790 (Чень, 2009) років в улоговині біля підніжжя гори. Згідно з картографічними джерелами монастирська територія була оточена муром з нерегулярних абрисом у плані з двома в'їздами на територію з півночі через браму-дзвіницю та південного-східного, ймовірно пізнішого, розташованого біля круглої у плані башти. У мурі влаштовані бійниці для стрілецької зброї, що свідчить про його активну оборонну функцію.

Монастир оо. Бернардинів у Ізяславі було зведено у період 1606-1610 років за проектом архітектора Якуба Мадлайна (Tokarzewski, 1917). Обитель розташована на схід від середмістя на високому пагорбі, на лівому березі річки Горинь. Монастир складався з костелу, келій, господарських споруд, мурів, чотирьох башт, західної і північної брам та дзвіниці. Мур сягав висоти шести метрів з бійницями для гармат та з другим бойовим рядом для мушкетів. Споруди монастиря зазнали

руйнувань під час Національно визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького. З проведеного аналізу картографічних матеріалів виявлено, що монастир складався з двох частин: первісного ядра з костелом, келіями, оточеними оборонними спорудами та пізнішої, ймовірно, доданою в результаті відновлювальних робіт території у 1727 році, зі сходу та півночі (Жариков, 1986). Довжина західного флангу оборонного муру первісного ядра 165 м, північного – 170 м, східного – 145 м, південного – 172 м.

Традиція осідку ченців ЧСВВ у Підгорі походить з княжих часів. Перша документальна згадка датується 1650 роком. У 1672 році монастир був розорений татаро-турецькими військами. У 1716 році споруджено надбрамна вежа, а мурування оборонних споруд тривало щонайменше до середини XVIII ст. (Вуйцик, 2000). Монастир складався з церкви, двоповерхового корпусу келій та лінії оборони баштової системи оборони. Абрис лінії оборони наближений до правильного чотирикутника з круглими у плані двоярусними баштами на наріжниках. В'їзд до монастиря проводився через північну браму. Розпланування регулярне. Орієнтація храму схід-захід. Оборонна церква розташована посередині дитинця та блокується апсидою до келій, які в свою чергу примикають північною стіною до муру та надбрамної башти.

Традиція заснування монастиря Св. Онуфрія у Львові походить з XIII ст. Документальні відомості про монастир Св. Онуфрія у Львові віднайдено з другої половини XV. Первісно обитель розташовувалась ближче до вулиці Замкової, при теперішньому мурі монастирського парку, та була дерев'яною. Муровані споруди монастиря постали у XVI столітті на сучасному місці розташування обителі, а територія була обнесена муром з бійницями для гаківниць. Через пожежі у XVII столітті та турецьку облогу Львова 1672 року монастир зазнав значних руйнувань. У 1693-1698 років відбудовано розібраний оборонний мур з влаштуванням бійниць. Монастир складався з церкви з орієнтацією схід-захід, келій, каплиці, брами-дзвіниці та мурів. Мур оточував обитель з трьох сторін. Замикав оборонний периметр вірменський монастир, що прилягав з півночі (Вуйцик, 2004d).

Монастир ЧСВВ у Львові заснований на Святоюрській горі у 1248 році князем Левом. Монастир на початку свого існування був дерев'яним. У 1363 році почалось будівництво мурованої церкви, що простояла до її розбирання у 1743 році, для побудови архикатедрі Св. Юрія. Монастир проіснував до 1779 року через конфлікти з світським духовенством щодо права власності на територію (Вуйцик, 2012а). Існує теорія щодо існування двох бастионів, що мали б розташовувались на захід від храму, що аргументується опираючись на рукописний давній план Львова та його околиць близько 1770 р. підготовлений кадетом Жаном Дуетчем. Проте така думка потребує додаткового дослідження, оскільки карта забудови комплексу собору Святого Юра 1771 року Клементя Ксаверія Фесінгера не фіксує бастионних споруд, чи початку їхнього зведення. Натомість на карті виявлено дві квадратні у плані споруди, що найпевніше є залишками баштової системи оборони.

Згідно з найновішими археологічними дослідженнями монастир у Лаврові заснований у XIII ст. До кін. XVI ст. мурованою була тільки церква, інші споруди – дерев'яні. У період XVII ст. монастир оточується оборонними кам'яними мурами з баштами на кутах та вежею-дзвіницею у північному пряслі. Територія монастиря регулярного розпланування з брамою-каплицею по центру західного прясла та фіртою зі сходу (Лукомський та Крупа, 2014). Ймовірно монастир був оточений ровом, про що свідчить значний перепад рельєфу з заходу, тому в'їзд до монастиря проводився через міст. Природньою обороною служила річка Лінінка. У час оборонного функціонування монастиря довжина західного флангу оборонних мурів становила 71м, північного – 104 м, східного – 78 м, південного – 96 м.

Монастир ЧСВВ у Крехові (Додаток Б. Рис. 3.1.5.) засновано на початку XVII ст. ченцем схимником Йоїлом та його товаришем Сильвестром. Спершу монастир був печерним. Дерев'яний монастир постав після фундації ґрунту для обителі Станіславом Жолкевським у період 1613-1620 років. Муровані оборонні споруди навколо монастиря зводилися з 1661 по 1687 роки. До цього часу монастир оточували земляні вали з дерев'яними укріпленнями. У 1672 році монастир витримав облогу турецько-татарський загону (В. Вуйцик, 2004) (Вуйцик, 2004с). Згідно з гравюрою Дениса Сінкевича, монастир оточував мур з бійницями та рів.

Перед головною брамою обителі, з південного сходу, було розплановано монастирський сад, що оточувався частоколом. Під'їзд до головної драми проводився через дерев'яні брами у частоколі з півночі та півдня, по дорозі, що розділяла монастир у мурах та сад. Мур обителі має п'ятикутну форму у плані з баштами на наріжниках. Башти – трьохярусні, восьмигранні у плані перекриті шатровими дахами. Південно-східна башта кругла у плані. Перший ярус башт та мурів значно потовщений. В'їзд до монастиря влаштовано через надбрамну башту з дерев'яним мостом та, ймовірно, герцою. Додаткова оборона мосту велася з другого ярусу, що по периметру оточував надбрамну башту.

Монастир сс. Бригідок у Сокалі засновано у 1624 році. Будівництво тривало до кін XVII ст. Спорудження мурів та башт розпочато у 1654 році, для захисту від постійних козацьких набігів. Обитель розташована на південь від середмістя, на правому березі ріки Західний Буг. Монастир складався з костелу, келій, господарських споруд, мурів та шести башт. Територія нерегулярна. Мур та башти з цегли. Наріжні башти (4об.) шестигранні з бійницями для гармат, дворівневі, з виходом на бойову галерею муру та купольним накриттям (Додаток Б. Рис. 3.1.4.). У нижньому ярусі мурів були влаштовані бійниці. Квадратні башти, мали купольне завершення (2об.). Об'єкти втрачено. Довжина західного флангу оборонного муру 162 м, північного – 100 м, східного – 127 м, південного – 224 м.

Манява (Православний). Монастир у Маняві засновано у 1606 році (Мицик, 2007). Будівництво розпочате у 1611 році (Жариков, 1983). Точне датування зведення монастирських оборонних споруд невідоме. Обитель єдиною на теренах Західної України не прийняла Унію. Монастир розташовано в улоговині біля потоку Батерс. Планування території нерегулярне, протяжне з північного сходу на південний захід. Монастир складався з церкви, дерев'яних та мурованих келій, оборонної трапезної, кам'яного муру, трьох веж, однієї башти та господарських споруд (ДП “Інститут Укрзахідпроектреставрація”, 1983). Довжина північно-західного оборонного флангу 135 м, північного – 22,5 м, південно-східного – 99 м, південного – 75 м.

Монастир у Мукачево засновано на зламі XIV-XV століть первісно православним. До 1661 року всі споруди були дерев'яними (Жариков, 1983). Точне датування зведення оборонних споруд невідоме, монастир неодноразово перебудовувався. Обитель розташована на правому березі річки Латориця, на терасі підніжжя гори. Монастир був оточений муром з бійницями у верхньому ряді з квадратними у плані баштами, одна з них відігравала роль в'їзної брами. У час оборонного функціонування монастиря довжина західного флангу оборонних мурів становила 50 м, північного – 95 м, східного – 60 м, південного – 124 м.

Первісно костел у Язлівці було збудовано для католицької парафії у 1590 році Миколою Язлівецьким. У 1639 році храм перейшов у власність ченців Домініканів. У 1642 році розпочато будівництво келій монастиря (Рибчинський, 2005). Обитель була оточена кам'яним муром наріжними елементами були квадратні в плані башти. Довжина західного флангу оборонного муру 35 м, північного – 113 м, східного – 25 м, південного – 120 м.

3.1.1.3. Бастейна оборонна система

Монастир ЧСВВ у Крилосі заснований у XV ст. біля Успенського собору на території давнього городища. У 1676 році монастир та церква були знищені турецькими військами. Ймовірно, оскільки монастир розташовувався у межах городища, що було обведене земляним валом, активних власних оборонних споруд старий монастир та Успенський собор не мали. Новий монастир постав «з руїн» завдяки стараннями Йосифа Шумлянського у 1702 році (Петрик, 2008). Монастирські оборонні споруди мали регулярне розпланування у вигляді правильного чотирикутника з бастеями на наріжниках, брамою у західній та фіртами у північній та південній стінах. Башти мали форму п'ятикутних бастей, з бійницями для невеликих гармат.

Монастир сс. Бенедиктинок у Львові засновано у 1596 році. Комплекс складався з костелу, келій, господарських будівель, брами та цегляного муру. У східному пряслі муру у 2004 році віднайдено залишки брами та бійниці (Бойко та Слободян В. М., 2006b). На основі картографічних аналізу (карти Губера 1777 року) первісно оточував мур з бастейною системою оборони. Пізніше був обведений

цегляним муром парк, що найпевніше не мав оборонної функції. Довжина західного флангу території – 120 м, північного – 231 м, східного – 165 м, периметр південного – 229 м.

3.1.1.4. Бастіонна оборонна система

Найдавніша згадка про монастир ЧСВВ у Щеплотах віднайдена у документах Центрального державного історичного архіву і датується 1620 р. Картографічні та архівні матеріали свідчать, що монастир складався з дерев'яної церкви, келій та господарських та оборонних споруд. Місце для побудови монастиря було обрано біля локальної дороги, що вела у Щеплоти із сходу на захід, за традицією обабіч села (Хохонь, 2017а). Розпланування монастиря нерегулярним абрисом валів. По периметру, на вершині валу, були паркани (частоколи) з дерев'яними наріжними бастеями. Головний в'їзд на територію обителі проводився з південного боку, через міст та браму. Брама була найпевніше дерев'яно баштовою, складалась із двох полотен, що відчинялись у дитинець. Сьогодні оборонні вали окреслюють територію монастиря зі західної та південної сторін. Вали насипні, земляні. Ширина основи сягає 7,5 м, верху – 2,1 м. Збережена висота валу три метри. Довжина збереженого західного валу 53 м., південного – 59 м. На розі валів збережений проріз давньої брами, яку фланкував південно-західний протобастіон та оборонна дерев'яна бастея. Природніми оборонними утвореннями були став півдня та яр зі сходу (Хохонь, 2017а).

Чернилява (ЧСВВ). Найдавніша згадка про монастир у Чернильві датується 1633 роком, про фундацію монастирю поля під угіддя (Лаба В., 2000). Тобто монастир існував ще раніше. Заснований на південний схід від села біля цілющого джерела у лісі. Був оточений земляними валами з протобастіонами та частоколом. Головний в'їзд на територію обителі проводився з західного боку, через міст та браму. Збереженні залишки земляних валів. За функціонування монастиря довжина західного флангу валів 152 м, північного – 102 м, східного – 133 м, південного – 103 м.

Монастир оо. Кармелітів у Сусідовичах засновано у 1603 році біля мурованого костелу Св. Анни. У 1613 році обитель була обнесена високими земляними валами

з цегляним оскарпуванням та ровом з наріжними бастіонами (Пшик, 2008). В'їзд до монастиря проводився через муровану браму та міст. До 1742 року келії монастиря були дерев'яними. Довжина західного оборонного флангу 127 м, північного – 108 м, східного – 119 м, південного – 121 м.

3.1.2. Монастирі зі складною конфігурацією оборонних споруд (багатолінійна схема оборони)

3.1.2.1. Стінова

Достеменної дати заснування Свято-Троєцького монастиря у Сатанові невідомо. Проте у 1600-у році вже існував. Монастир складався з церкви, келій, надбрамної вежі-дзвіниці, муру та пізнішої брами. З досліджень надбрамної вежі та келії випливає, що монастир зі сходу та заходу був захищений ровом та валом, з півночі та півдня обитель мала природну оборону – різкий спад рельєфу. При розширенні території зі сходу та заходу та побудові муру та брами рів та вал були знівельовані. Первинно монастир мав територію трапеції з максимальними розмірами 75x85 м.

3.1.2.2. Баштова

Монастир ЧСВВ у Почаєві заснований у 1597 році після фундаційної грамоти А. Гойської. Згідно з гравюрою Н. Зубрицького 1704 року та реконструкцією П. Ричкова (Ричков, 1995) монастир складався з дитинця та підгороддя. Дитинець у плані мав форму неправильної трапеції оточеної муром з високими баштами на наріжниках, баштою-дзвіницею у західному та брамою-дзвіницею у східному пряслах. Зі сходу та частково з півдня монастир мав додаткову оборону у вигляді підгороддя, яке було оточене оборонними дерев'яними стінами з бійницями для стрілецької зброї, що доповнювали п'ять дерев'яних та одна мурована башти. На сьогодні оборонні споруди повністю зруйновані.

3.1.2.3. Баштова з валами

Монастир в Уневі заснований наприкінці XIII ст. У 1400 році відбудований після руйнації татар. У 1542 році Унівський монастир став архімандрією. До початку XVIII ст. монастирські споруди були частково дерев'яні, частко муровані. У 1715 році архімандрит Варлаам спорудив навколо монастиря високий вал і рів.

У 1746 році були реставровані споруди та мури монастиря (Вуйцик, 2004f). Монастир складався з церкви орієнтації схід-захід, келій, баштової лінії оборони (60x55 м) та другої лінії оборони з земляних валів та в'їзної брами серед валів (173x122 м). В'їзд у другій оборонній лінії проводився через міст (Додаток Б. Рис. 3.1.6.). У 1790 році монастир було скасовано. На початку XIX ст. Унів став резиденцією галицького кардиналу Михайла Левицького. При ньому були знесені вали і засипані рови. У південному фланзі баштової системи у 1820 році збудовано двоповерховий палац. Монастир мав розвинену систему оборони та додаткову природню оборону з потоку та притоки Гнилої Липи.

3.1.2.4. Стінова та лінія оборони Беренса

Монастир Кармелітів черевичкових у Львові заснований у 1619 р. Через пожежі і війни монастир часто перебудовувався. Був оточений муром, ровом і валом з півдня та сходу, що увійшли у систему фортифікацій передмістя Львова. Ймовірно після зведення лінії оборони Беренса, костел збудовано зі західним фасадом до теперішньої вулиці Кн. Романа (Додаток Б. Рис. 3.1.2.).

Монастир Кармеліток босих у Львові засновано 1642 році. Проте будівництво тривало в силу політичних обставин до кін. XVIII ст. Монастир розташований на пагорбі, з півночі та півдня територію омивали потічки, а отже мав вигідне оборонне розташування. У 1683-1692 рр. монастир було оточено оборонними стінами Довжина західного флангу оборонного муру 65 м, північного – 174 м, східного – 59 м, південного – 171 м.

Монастир сс. Кларисок у Львові заснований у кін. XV ст. До початку XVII ст. будівлі монастиря були дерев'яними, окрім каплиці Св. Анни збудованої 1583 р. Згадок про оборонні споруди того часу не віднайдено. У 1607 році збудовано мурований костел, а пізніше і келії монастиря. Монастир був оточений цегляним муром нерегулярного розпланування. Зі сходу монастир мав додаткову оборону земляного валу лінії Беренса.

3.1.2.5. Bastionna та лінія оборони Беренса

Монастир Кармелітів босих у Львові на теперішньому місці засновано у 1633 році. Будівництво тривало з 1634-1641 роки. Монастир розташований на пагорбі,

мав функцію окремого оборонного посту (Вуйцик, 2012с). Зі сходу обитель оборонялась двома бастіонами та ровом. З півночі та півдня – високим муром з бійницями. Зі заходу монастир виходив до міських укріплень, а отже, мав меншу потребу оборони, тому західний фасад костелу замикав периметр. Окрім власних оборонних споруд, монастирський комплекс був укріплений валами Лінії Беренса заходу (Додаток Б. Рис. 3.1.1.).

3.1.2.6. Батова та бастіонна оборонні системи

Монастир оо. Бернардинів у Сокалі був закладений у 1599 році на лівому березі р. Буг. Спорудження монастиря та оборонних мурів тривало з 1604-1619 року (Бойко та Семенюк, 2012). Розташований у низовині монастир бернардинів мав добру природну оборону з непрохідних боліт. Перша лінія оборони складалась з мурів та квадратних у плані башт. Другий фортифікаційний пояс був змішаного типу та складався з муру, що у плані мав бастіонний абрис з додатковими фланкуючими баштами на рогах бастіонів. Максимальні розміри першої лінії становили 104x93 м. Друга лінія оборони оточувала монастир високим оборонним муром з бійницями та мерлонами. Мала регулярне розпланування. Максимальні розміри другої лінії становили 140x120 м. Для будівництва оборонних споруд використовували цеглу (Додаток Б. Рис. 3.1.3.).

3.1.2.6. Батова та кліщова оборонні системи

Монастир оо. Домініканів у Підкамені засновано у 1612 році, Бальтазаром Цетнером. Укріплення формувалося двома лініями оборони. Перша – баштова, друга - спочатку складалась із земляних шанців, а після модернізації, у сер. XVIII ст. (Бойко та Хохонь, 2014), набула обрису кліщової системи. Баштова лінія ансамблю, також зазнала декілька модернізацій та перебудов. Монастир свого часу займав площу близько 10 га (ПП «Белзький мур», 2015). Найдовша протяжність території, яку формували оборонні споруди, сягала зі заходу на схід 530 м та з півночі на південь 450 м. Будівництво оборонних споруд проводилось з рваного та тесаних каменів, цегли та землі.

3.1.3. Аналіз архітектурно-композиційних характеристик монастирів за середмістям

Аналіз просторового розташування монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) при головній дорозі на пагорбі – 2 об. (Львів Св. Юра, Почаїв); 2) При головній дорозі на рівнині – не виявлено; 3) При головній дорозі у низовині – не виявлено; 4) При локальній дорозі на пагорбі 5 об. (Дермань, Крилос, Монастирок, Підгора, Сатанів); 5) При локальній дорозі на рівнині 1 об. (Віцинь); 6) При локальній дорозі у низовині 4 об. (Крехів, Лаврів, Манява, Унів); 7) на терасі гори біля головної дороги 1 об. (Львів Св. Онуфрія); 8) на терасі гори біля локальної дороги 3 об. (Підгірці, Мукачево, Добромиль).

Ландшафтний аналіз території монастирів та передпілля дозволив встановити наступні результати: 1) пагорб, як природну оборону використовували 11 об. (Львів (2), Почаїв, Дермань, Крилос, Монастирок, Підгора, Сатанів, Добромиль, Підгірці, Мукачево); 2) потік – 5 об. (Добромиль, Підгірці, Монастирок, Крехів, Манява); 3) річку – 3 об. (Мукачево, Лаврів, Унів); 4) став (Дермань, Крехів); 5) скельний обрив, що формував один з флангів оборонного периметру – 2 об. (Сатанів, Монастирок).

Аналіз структури оборони монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) проста 13 об. (Крилос (ЧСВВ), Мукачево (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Львів (ЧСВВ Св. Юра), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія), Крехів (ЧСВВ), Добромиль (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Дермань (ЧСВВ), Підгірці (ЧСВВ), Віцинь (ЧСВВ), Монастирок (ЧСВВ)); 2) складна 3 об. (Унів, Сатанів, Почаїв, Жовква).

Аналіз розпланування території монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) регулярне 4 об. (Крилос, Лаврів, Унів, Підгора); 2) нерегулярне 12 об. (Крехів, Мукачево, Львів (2), Манява, Віцинь, Дермань, Добромиль, Монастирок, Підгірці, Почаїв, Сатанів)

Аналіз типу оборонної системи 1 об. лінії монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) стінову використовували 6 об. (Віцинь, Дермань, Львів Св. Онуфрія, Монастирок, Підгірці, Сатанів); 2) бастейну – 1 об. (Крилос); 3) баштову 9 об. (Крехів, Добромиль, Лаврів, Мукачево, Почаїв, Підгора, Унів, Манява, Львів Св. Юра); 4) бастіонна – не виявлено.

Аналіз типу оборонної системи II об. лінії монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) баштову використовував I об. (Почаїв); 2) земляні вали – 2 об. (Унів, Сатанів).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних ліній монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) квадратні у плані башти використовували 6 об. (Львів Св. Юра Лаврів, Манява, Мукачево, Унів, Почаїв (II об. л)); 2) круглі башти – 2 об. (Доброміль, Підгора), 3) восьмигранні та круглу башту – 2 об. (Крехів, Почаїв); 4) бастей – 1 об. (Кринос).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик в'їзних брам монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) стінову браму використовували 4 об. (Віцинь, Доброміль, Кринос, Підгірці¹); 2) баштову 4 об. (Лаврів, Львів Св. Юра¹, Монастирок, Мукачево); 3) браму-дзвіницю – 9 об. (Дермань, Крехів, Львів Св. Онуфрія, Манява, Підгора, Почаїв, Сатанів, Унів).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик споруд монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) оборонні церкви були у 3 об. (Унів, Монастирок, Почаїв); 2) келії у 5 об. (Львів Св. Юра¹, Сатанів, Манява, Унів, Почаїв); 3) трапезна – 1 об. (Манява); 4) данскер – 1 об. (Мукачево¹); 5) господарські споруди 1 об. (Почаїв).

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: 1) тільки ламаний камінь-вапняк у 6-и комплексах (Дермань, Кринос, Мукачево, Підгірці, Підгора, Сатанів (I-а об. л.)); 2) ламаний камінь-вапняк і цеглу у 7-и комплексах (Віцинь, Доброміль, Крехів, Львів (2), Унів (I об. л.), Почаїв (I-а об. л.)); 3) річковий камінь у 1 об. (Монастирок); 4) річковий, ламаний камінь та цеглу у 2 об. (Лаврів, Манява); 5) земляні укріплення у 2-ох комплексах (Унів, Сатанів (обидва II-га об. л.)); 6) дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

¹ Потребує додаткових досліджень.

Аналіз просторового розташування монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: всі монастирі розташовувались *при локальній дорозі у низовині окрім монастирів у Львові (2об.) та Почаєві.*

Ландшафтний аналіз територій монастирів та передпілля дозволив встановити наступні результати: *1) потік – 1 об. (Чернилява); 2) річку – 1 об. (Бесіди); 3) став – 1 об. (Щеплоти).* Аналіз структури оборони монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: *1) просту використовували 3 об. (Щеплоти, Чернилява, Бесіди).*

Аналіз розпланування території монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: *1) регулярне – 2 об. (Бесіди, Чернилява); 2) нерегулярне – 1 об. (Щеплоти).*

Аналіз типу оборонної системи 1 об. лінії монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: *1) земляні вали з частоколом використовували всі монастирі.*

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних ліній монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: *1) дерев'яні бастей на земляних бастіонах використовував 1 об. (Щеплоти).*

Аналіз об'ємно-просторових характеристик в'їзних брам монастирів Східного обряду дозволив встановити наступні результати: *1) стінову браму використовував 1 об. (Чернилява); 2) баштову – 1 об. (Щеплоти); 3) браму-дзвіницю – 1 об. (Бесіди).*

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: *1) земляні укріплення використовувались у 3-ох комплексах (Бесіди, Чернилява, Щеплоти); 6) дерев'яні укріплення – у 3-ох комплексах (Бесіди, Чернилява, Щеплоти).*

Аналіз просторового розташування монастирів Західного обряду дозволив встановити наступні результати: *1) При головній дорозі на пагорбі розташовувалось 7 об. (Ізяслав, Сокаль, Підкамінь, Язловець, Львів (3)); 2) При головній дорозі на рівнині – 3 об. (Львів (Клариски, Кармеліти), Перемишляни); 3) При головній дорозі у низовині – 2 об. (Сусідовичі, Теревовля); 4) При локальній дорозі на пагорбі – не виявлено; 5) При локальній дорозі на рівнині – не виявлено; 6)*

При локальній дорозі у низовині – 1 об. (Сокаль). 7) На терасі гори біля головної дороги – не виявлено; 8) на терасі гори біля локальної дороги 2 об. (Львів (Реформатори, Бенедиктинки)).

Ландшафтний аналіз територій монастирів та передпілля дозволив встановити наступні результати: 1) *пагорб, як природну оборону використовували 9 об. (Ізяслав, Сокаль, Підкамінь, Язловець, Львів (5)), 2) потік – 5 об. (Львів Кармеліти(3), Сусідовичі, Сокаль) 3) річку – 5 об. (Ізяслав, Сокаль (2), Язловець, Тереховля) 4) став – не виявлено; 5) скельний обрив – 1 об. (Підкамінь); 6) не використовували – 3 об. (Львів (2), Перемишляни).*

Аналіз структури оборони монастирів Західного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) *з простою виявлено 9 об. (Ізяслав, Львів (3), Перемишляни, Сокаль (Бригідки), Сусідовичі, Тереховля, Язловець); 2) складна 6 об. (Підкамінь, Сокаль, Львів (II л. – оборонна лінія Беренса)).*

Аналіз розпланування території монастирів Західного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) *регулярне 4 об. (Львів (Капуцини), Сокаль (Бернардини), Сусідовичі, Тереховля); 2) нерегулярне 11 об. (Ізяслав, Львів (6), Перемишляни, Підкамінь, Сокаль, Язловець)*

Аналіз типу оборонної системи I об. лінії монастирів Західного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) *стінову використовували 7 об. (Львів(5), Перемишляни, Язловець); 2) бастейну – 1 об. (Львів (Бригідки)); 3) баштову 5 об. (Ізяслав, Сокаль (2), Тереховля, Підкамінь); 4) вежову – не виявлено; 5) бастіонна – 2 об. (Сусідовичі, Львів (Кармеліти босі)).*

Аналіз типу оборонної системи II об. лінії монастирів Західного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) *баштову використовував 1 об. (Сокаль (Бернардини)); 2) кліщеву – 1 об. (Підкамінь); 3) оборонну лінію Беренса – 4 об. (Львів (Кармеліти босі, Кармеліти взуті, Кармелітки босі, Клариски).*

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних ліній монастирів за середмістям Західного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) *квадратні у плані башти використовував 2 об. (Сокаль, Ізяслав); 2) круглі – 1 об. (Підкамінь), 3) шестигранні та квадратні башти – 1 об. (Сокаль), 4) шестигранні*

башти – 1 об. (Теребовля); 5) *бастіони* – 2 об. (Сусідовичі, Львів (Кармеліти босі)), 6) *бастею* – 1 об. (Львів (Бенедиктинки)), 7) *вежі-кавал'єрки* – 1 об. (Сокаль (Бернардини)), 8) *равелін* – 1 об. (Підкамінь).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик в'їзних брам монастирів Західного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) *стінову браму* використовували 12 об. (Львів (7), Ізяслав, Перемишляни, Сокаль (2), Язловець); 2) *баштову* 5 об. (Ізяслав, Сокаль, Підкамінь (I об. л.), Сусідовичі, Теребовля); 3) *браму-дзвіницю* – не виявлено); 4) *браму у равеліні* – 1 об. (Підкамінь II л. об.).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик споруд монастирів Західного обряду дозволив встановити наступні результати: 1) *оборонні костели* були у 4 об. (Львів (Бенедиктинки), Перемишляни, Сусідовичі, Язловець); 2) *келії* у 1 об. (Сокаль); 3) *равелін* у 1 об. (Підкамінь).

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: 1) *тільки ламаний камінь-вапняк* у 2-х комплексах (Язловець, Теребовля); 2) *ламаний камінь-вапняк і цегла* у 8-х комплексах (Ізяслав, Львів (6), Підкамінь); 3) *цегла* у 5 об. (Львів (Капуцини), Перемишляни, Сокаль (2), Сусідовичі (ескарп)); 4) *земляні укріплення* 6 об. (Сусідовичі, Підкамінь, Львів (4 об. з лінією оборони Беренса)); 5) *тесаний камінь-вапняк* у – 1 об. (Підкамінь II об.л.); 6) *дерев'яні укріплення* мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3.1.4. Зведений аналіз архітектурно-композиційних характеристик монастирів за середмістям

Вивчено 19 монастирів східного та 15 західного обрядів розташованих за середмістям (Додаток Б. Таб. 3.1.4.). Виявлено: 1) 9 монастирів розташованих при головній дорозі на пагорбі; 2) 3 – при головній дорозі на рівнині; 3) 2 – при головній дорозі у низовині; 4) 5 – при локальній дорозі на пагорбі; 5) 1 – При локальній дорозі на рівнині; 6) 9 – при локальній дорозі у низовині; 7) 1 – При головній дорозі на терасі гори; 8) 4 – при локальній дорозі на терасі гори.

Ландшафтний аналіз територій монастирів за середмістям та їх передпілля дозволив встановити наступні результати: 1) *пагорб, як природну оборону*

використовували 20 об.; 2) потік – 11 об.; 3) річку – 9 об.; 4) став – 3 об.; 5) скельне урвище, що формувало один з флангів оборонного периметру – 2 об.

Виявлено 25 монастирів з простою та 9 зі складною фортифікаційними системами.

Аналіз розпланування території монастирів за середмістям дозволив встановити наступні результати: 1) регулярне 10 об.; 2) нерегулярне 24 об.

Перша лінія оборони формувалась за:

1) *бастейною* у 2 об. (Кринос, Львів сс. Бенедиктинок); 2) *бастіонною* у 4 об. (Львів (оо. Кармелітів босих), Сусідовичі (оо. Кармелітів)), Щеплоти (ЧСВВ), Чернилява (ЧСВВ)); 3) *баштовою* у 16 об. (Доброміль (ЧСВВ), Ізяслав (оо. Бернардинів), Крехів (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія та Св. Юра), Манява (Православний), Мукачево (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Сокаль (сс. Бригідок), Теревовля (оо. Кармелітів), Язловець (оо. Домініканів), Підкамінь (оо. Домініканів), Почаїв (ЧСВВ), Сокаль (оо. Бернардинів), Унів (ЧСВВ)); 4) *стіною* у 12 об. (Бесіди (ЧСВВ), Віцинь (ЧСВВ), Дермань (ЧСВВ), Львів (оо. Капуцинів), Львів (оо. Реформаторів), Монастирок (ЧСВВ), Перемишляни (оо. Домініканів), Підгірці (ЧСВВ), Львів (оо. Кармелітів взутих), Львів (сс. Кармеліток босих), Львів (сс. Кларисок), Сатанів (ЧСВВ)).

Друга лінія оборони споруджувалась за: 1) баштовою у 1 об. (Почаїв); 2) бастіонною з баштами у 1 об. (Сокаль оо. Бернардинів) 3) стіною у 2 об. (ЧСВВ – Унів, Сатанів); 4) кліщевою у 1 об. (Підкамінь) та 5) лінія оборони Беренса у 4 об. (Львів: оо. Кармелітів босих, оо. Кармелітів черевичкові, сс. Кармелітки, сс. Кларисок).

Монастирі за середмістям характеризується різноманітними типами власних оборонних споруд: 1) квадратні у плані башти використовував 6 об.; 2) тільки круглі башти – 3 об.; 3) шестигранні та квадратні башти – 1 об.; 4) шестигранні башти – 1 об.; 5) бастіони – 5 об.; 6) бастей – 2 об.; 7) вежі-кавалерки – 1 об.; 8) рavelін – 1 об.; 9) восьмигранні та кругла башти – 2 об.; 10) данскер – 1 об.; 12) кліщі у – 1 об.; 13) земляні вали без ескарпу – 5 об.; 14) земляні вали з ескарпом – 2 об.; 15) мури мали – 31 об.; 16) частоколи – 3 об.

Аналіз об'ємно-просторових характеристик в'їзних брам монастирів за середмістям дозволив встановити наступні результати:

1) стінова була у 16 об. ((Віцинь (ЧСВВ), Львів (оо. Капуцинів), Львів (оо. Кармелітів босих), Львів (оо. Кармелітів взутих), Львів (оо. Кармелітки босі), Львів (оо. Реформатори), Львів (сс. Бенедиктинок), Львів (сс. Кларисок), Перемишляни (оо. Домініканів), Чернилява (ЧСВВ), Язловець (оо. Домініканів), Підгірці (ЧСВВ), Крилос (ЧСВВ), Ізяслав (оо. Бернардинів), Сокаль (оо. Бернардинів), Добромиль (ЧСВВ));

2) баштова – у 10 об. (Монастирок (ЧСВВ), Мукачево (ЧСВВ), Сокаль (сс. Бригідки), Сусідовичі (оо. Кармеліти), Теревовля (оо. Кармеліти), Щеплоти (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Львів (ЧСВВ Св. Юра), Ізяслав (оо. Бернардинів), Сокаль (оо. Бернардинів));

3) брама-дзвіниця – у 10 об. (Бесіди (ЧСВВ), Дермань (ЧСВВ), Крехів (ЧСВВ), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія), Манява, (Православний), Підгора (ЧСВВ), Почаїв (ЧСВВ), Сатанів (ЧСВВ), Унів (ЧСВВ), Добромиль (ЧСВВ));

4) у равеліні – у 1 об (Підкамінь (оо. Домініканів))

Аналіз об'ємно-просторових характеристик споруд монастирів за середмістям виявив інші споруди з оборонною функцією: господарська споруда (Почаїв (ЧСВВ)), данскер (Мукачево (ЧСВВ)), келії – 2об. Сатанів (ЧСВВ), Сокаль (оо. Бернардинів)), трапезна (Скит Манявський), храм – 7 об. (Львів (сс. Бенедиктинок), Перемишляни (оо. Домініканів), Сусідовичі (оо. Кармелітів), Язловець (оо. Домініканів), Почаїв (ЧСВВ), Монастирок (ЧСВВ), Унів (ЧСВВ)).

У будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали:

1) ламаний камінь-вапняк використовувався у 8-и комплексах (Дермань (ЧСВВ), Крилос (ЧСВВ), Мукачево (ЧСВВ), Підгірці (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Теревовля (оо. Кармелітів), Язловець (оо. Домініканів), Сатанів (ЧСВВ); 2) ламаний камінь-вапняк і цеглу у 15-и комплексах (Віцинь (ЧСВВ), Добромиль (ЧСВВ), Ізяслав (оо. Бернардинів), Крехів (ЧСВВ), Львів (оо. Реформаторів), Львів (сс. Бенедиктинок), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія), Львів (ЧСВВ Св. Юра), Львів (оо. Кармелітів взутих), Львів (сс. Кларисок), Львів (оо. Кармелітів босих), Львів (сс. Кармеліток босих),

Унів (ЧСВВ), Почаїв (ЧСВВ), Підкамінь (оо. Домініканів)); 3) річковий камінь – у 1 об. (Монастирок); 4) річковий, ламаний камінь та цеглу у 2 об. ((Лаврів (ЧСВВ), Манява (Православний)); 5) землю – у 10-х комплексах ((Львів (оо. Кармелітів взутих), Львів (сс. Кларисок), Львів (оо. Кармелітів босих), Львів (сс. Кармеліток босих), Унів (ЧСВВ), Підкамінь (оо. Домініканів), Сатанів (ЧСВВ)); 6) тесаний камінь – 1 об. ((Підкамінь (оо. Домініканів)); 7) тільки цеглу – 4 об. (Львів (оо. Капуцинів), Перемишляни (оо. Домініканів), Сокаль (сс. Бригідок), Сокаль (оо. Бернардинів), 8) дерев'яні споруди мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3.2. Оборонні споруди монастирів розташованих у середмісті

До вивчення обрано 37 оборонних монастирів, що розташовувались у межах міських фортифікацій бо примикали до них у XVII-XVIII ст.

3.2.1. Монастирі з власними оборонними спорудами

Виявлено, що власні оборонні споруди, що формувалися в оборонні системи мали 19 монастирів: Львів (оо. Бернардинів), Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Белз (сс. Домініканок), Белз (оо. Домініканів), Летичів (оо. Домініканів), Чортків (оо. Домініканів), Межиріч-Острозький (оо. Францисканів), Христинопіль (оо. Бернардинів), Єзупіль (оо. Домініканів), Самбір (сс. Бригідок), Гусятин (оо. Бернардинів), Старий Константинів (оо. Домініканів), Більшівці (оо. Кармелітів), Кременець (оо. Францисканів), Збараж (оо. Бернардинів), Луцьк (оо. Домініканів), Мостиська (оо. Домініканів), Самбір (оо. Домініканів), Варяж (оо. Піярів).

3.2.1.1. Стінова оборонна система

Типологічний аналіз укріплень монастирів у середмісті виявив 13 об'єктів зі стіновою системою оборони: Белз (оо. Домініканів та сс. Домініканок), Христинопіль (оо. Бернардинів), Єзупіль (оо. Домініканів), Гусятин (оо. Бернардинів), Старий Константинів (оо. Домініканів), Більшівці (оо. Кармелітів), Кременець (оо. Францисканів), Збараж (оо. Бернардинів), Луцьк (оо. Домініканів), Мостиська (оо. Домініканів), Самбір (оо. Домініканів), Варяж (оо. Піярів).

Монастир Домініканок у Белзі розташований у південно-східній частині середмістя. Комплекс первинно дерев'яний, мурований збудований у середині XVIII століття. Оборонну функцію виконували муровані стіни, а з заходу земляні вали середмістя. З південної сторони монастир був забезпечений низинною болотистою місцевістю.

Монастир Домініканів у Белзі розташований у південній частині середмістя. Комплекс розбудований протягом XVII – XVIII століть. Оборонну функцію виконували муровані стіни. З південної сторони монастир був забезпечений низинною болотистою місцевістю.

Монастир Бернардинців у Гусятині сформований на початку XVII ст. Розташований в південно-західному куті середмістя неподалік барбакану. Монастир оточений оборонними стінами та сполучений з муром середмістя. Територія монастиря регулярна, прямокутна, наріжних елементів не виявлено. У середині XVII ст. зруйнований і впродовж 1690 – 1723 відбудований за кошти Адама Єроніма Сенявського (Kwiecińska, 2016). На кадастровій карті 1827 року зафіксовано муровану огорожу комплексу, храм та розрізнені корпуси монастиря. З півдня монастир забезпечували скелясті узбережжя річки Збруч, а із заходу рів та високий мур середмістя.

Монастир Бернардинів у Христинополі починає розбудовуватися у кінці XVII ст. У 1692 році Фелікс Казимир Потоцький починає розбудовувати на території Нового двору місто, назване на честь його дружини Кристини Любомирської Христинополем. Потоцький не встиг повністю реалізувати задуманий просторовий образ міста, оскільки 15 травня 1702 року він помирає і його ховають костелі оо. Бернардинів, фундатором якого він був у 1695 році (спочатку це була дерев'яна споруда із мурованою криптою). У 1702 році Христинополем почав керувати син Фелікса Казимира Потоцького Йозеф (Czernecki, 1939). Власне він продовжив і завершив будівництво мурованого костелу у 1703 р. та з часом й монастирського корпусу. Помер він у 1723 р. і також похований у криптах костелу. Біля монастиря оо. Бернардинів в північній стороні середмістя була брама з мостом. Монастир був побудований на острові і стояв

осібно від середмістя так як у Єзуполі. Ця гіпотеза ґрунтується на дослідженні збережених реліктів сегментної вулички та меж монастирського саду, які були зафіксовані на обмірних кроках Христинополя 1854 р.

Олександр Чоловський досліджуючи Єзупіль зафіксував, що замок і монастир Домініканів входили у периметр споруд поселення. Зі сторони середмістя до обидвох можна добратися по звідних мостах. Замок і монастир у Єзуполі були самостійно укріплені і у випадку захоплення містечка один та інший міг ще чинити опір. Монастир був відокремлений від середмістя невеликим, але глибоким ставком. У 1646 році частина монастиря була вже вибудувана. Ціле будівництво тривало близько 10-ти років. Територію монастиря оточував мур вздовж берегів пагорба, схили якого були вимощені кам'яною бруківкою (Czolowski, 1890).

Монастир Домініканів у Самборі заснований у 1406 р. Проте у результаті нападу татар у 1498р. був зруйнований, відбудований аж у сер. XVI ст. Після побудови оборонних споруд міста увійшов у систему фортифікацій Самбора. В результаті цього західний фланг мурів монастиря відігравав роль оборони міста. Після закриття обителі австрійською владою у 1788р. на території розташовувалися військові казарми.

Монастир Домініканів у Старокостянтиневі розташовувався у південній частині середмістя, неподалік від Меджибозької брами. Двоповерховий комплекс створений на початку XVII століття. В комплекс монастиря входив донжон, який на думку Л. Крощенко вже існував у 1603 році і пов'язувався з першими заходами розбудови середмістя. Л. Крощенко зауважує, що *«Багатоярусний донжон спроможний був вміщувати значну кількість людей і припасів, у той час як невеликий замок Лабунських значно поступався першому за обороноздатністю. З трьох боків – на півдні, заході і сході – у чотирьох ярусах башта мала гарматні бійниці. На півночі – лише пару в передостанньому ярусі. У верхньому – всі чотири боки були оснащені сімома бійницями, придатними для використання стрілецької зброї. Стіни зведені з рваного каменю-вапняку. Цеглу було застосовано у склепінні між першим і другим ярусами, перемичками отворів, архітектурних деталях.»* На думку Л. Крощенко, донжон прямо наслідує традицію так званих «волинських

башт» XIII століття і відомої з літопису холмської вежі та є елементом системи оборони середмістя (Крощенко, 2002).

Монастир кармелітів у Більшівцях фундований у 1625 році, розбудований протягом XVII – початку XVIII століть. Костел Благовіщення Діви Марії посвячений у 1725 році. Монастир є оборонним, оточений муром з бійницями. Зі східного флангу додаткову оборону творила річка Гнила Липа.

Монастир Францисканів у Кременці розташований у східній стороні ринкової площі. Розбудований у першій половині XVII століття. Храм та монастирський корпуси були об'єднані. Навколо території комплексу були муровані стіни. Стіни у східній частині були частиною оборонного периметру середмістя. Роль природнього захисту відігравала річка Ірва.

Монастир Бернардинців у Збаражі розташований у південній частині середмістя біля брами. Розбудований впродовж XVII – середини XVIII ст. На карті фон Міга зафіксовано муровану огорожу довкола території комплексу. На кадастровій карті 1830 року фортифікації монастиря відсутні. Храм та монастирський корпус сполучені. В середині монастиря є закрите подвір'я. Із півдня та заходу монастир був забезпечений територією ставу.

Домініканський монастир у Луцьку сформований протягом XVII – першої половини XVIII століть. Костел та монастир у 1390 році фундував Ягайло та Вітовт. Розташовувався він поруч із нижнім замком, біля римо-католицької катедрі, на узвишші і над річкою Стир (Orłowicz, 1929). У середині XIX століття був розібраний. Проте на колишній території конвенту збережений двоповерховий корпус келій з пивницями.

Монастир Домініканів у Мостиськах розташований в південній частині середмістя, територія прямокутна в плані і по периметру оточена муром. Комплекс сформувався протягом XVI – XVII століть. На кадастровій карті 1852 року зафіксовано сполучення храму та корпусів монастиря. Перед монастирським корпусом відкрите подвір'я, а за ним – сад.

Монастир Піярів у Варяжі розташований у південній частині середмістя. Із заходу від комплексу розташовувався замок, а зі сходу брама. Південна частина

монастиря була забезпечена ставом. Комплекс сформувався у кінці XVII – першій половині XVIII століть.

3.2.1.2. Баштова оборонна система

Виявлено лише три монастирі з баштовою системою – монастир оо. Домініканів у Летичеві, Бригідок у Самборі, та оо. Домініканів у Чорткові.

Монастир оо. Домініканів у Летичеві був сформований у першій половині XVII століття. Комплекс розташований у північно-східній частині середмістя на колишньому замчищі. Монастир оточений високим оборонним муром із збереженою круглою у плані баштою.

Монастир оо. Домініканів у Чорткові фундував руський воєвода та власник містечка Станіслав Гольський у 1640 році. Костел та корпус з келіями був оточений високим оборонним муром та чотирма кутовими вежами. Комплекс розташований у північно-західній стороні ринкової площі та поруч із міською брамою. Монастирська територія регулярна і прямокутна.

Монастир сс. Бригідок у Самборі за типологічною схемою був комплексом, що блокувався до рогу оборонних споруд. Обитель засновано 3 червня 1621 р. фундаційною грамотою польського магната Миколи Даниловича з Журова (Budzynowski I., 1891). Монастир розташований на пагорбі з цегли й ламаного каменю. Дослідник Ю.Є. Рабій стверджує, монастир було обведено мурами, ровом, та зведено оборонну вежу, в результаті чого комплекс увійшов до системи міських фортифікацій (Рабій, 1999).

3.2.1.3. Бастейна оборонна система

Будівництво мурованих монастиря оо. Бернардинів у Львові розпочато у 1600 році. Територія монастиря у вигляді трикутника, примикала до рогу фортифікацій середмістя, таким чином монастир мав лише два фланги власних оборонних споруд. Оборонна система монастиря складалась з муру, Бернардинської бастей, Глинської брами, валів та рavelіну. У мурі було влаштовано бійниці для стрілецької зброї та внутрішні бойові галереї. Бастея була споряджена бійницями для гармат (Додаток Б. Рис. 3.2.1.).

3.2.1.4. Бастіонна оборонна система

Виявлено лише один об'єкт з бастіонною системою укріплень – монастир оо. Кармелітів у Кам'янці-Подільському. Давніша обитель кармелітів, до завоювання Кам'янця, розташовувався на найвищій скельній терасі при в'їзді до Старого міста з боку Замкового мосту. У період 1672-1699 р. був розібраний турками. Новий монастир продовжив так званий «католицький фасад» Кам'янця-Подільського, розташувавшись біля північного муру міста та єзуїтського монастиря. Архітекторами комплексу були спершу Вільгельм Ріппе, а пізніше його наступник Ян да Вітте. Оборонний мур міста та монастир розділяла Кармелітська батарея у вигляді земляного бастіону, що помітно з давніх карт міста (Плामеницька, 2010).

3.2.1.5. Складна конфігурація ліній оборони I-а – вежева та II-а – баштова; (власні оборонні споруди)

Монастир оо. Францисканів у Межирічі Острозькому заснований на місці давнішого комплексу троїцької церкви, яка збереглась до наших днів (Годованок, 1995b). Першу оборонну лінію складають келії з високими, круглими у плані вежами. Територія у формі трапеції оточено муром з шестигранными баштами та брамою, по центру західного прясла. Додатковою обороною ля монастиря був оборонний вал середмістя зі західного фронту. Довжина західного флангу укріплень баштової систем – 147,0 м, північного – 99,0 м, східного – 150,0 м, південного – 72,0 м (Додаток Б. Рис. 3.2.2.).

Виявлено, що додатковою обороною користувались 13 монастирів: Львів (оо. Бернардинів), Лешнів (оо. Бернардинів), Львів (оо. Єзуїтів), Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Самбір (сс. Бригідок), Христинопіль (оо. Бернардинів), Єзупіль (оо. Домініканів), Гусятин (оо. Бернардинів), Старий Константинів (оо. Домініканів), Більшівці (оо. Кармелітів), Кременець (оо. Францисканів).

3.2.2. Монастирі з тільки міськими фортифікаційними системами

Виявлено, що тільки міськими фортифікаціями оборонялись 18 монастирів: Бережани (оо. Бернардинів), Дубно (оо. Бернардинів), Богородчани (оо. Домініканів), Рогатин (оо. Домініканів), Самбір (оо. Єзуїтів), Полонне (оо. Єзуїтів), Остріг (оо. Єзуїтів), Маріямпіль (оо. Капуцинів), Дрогобич (оо. Кармелітів),

Кам'янець-Подільський (сс. Домініканок), Львів (оо. Домініканів), Жовква (оо. Домініканів), Кам'янець-Подільський (оо. Єзуїтів), Львів (оо. Францисканів), Кам'янець-Подільський (оо. Францисканів), Жовква (ЧСВВ), Лешнів (оо. Бернардинів), Львів (оо. Єзуїтів).

3.2.3. Однолінійні середміські фортифікації

Визначено 9 монастирів, що розташовувались у середмістях з однією лінією оборони: Самбір (оо. Єзуїтів), Бережани (оо. Бернардинів), Дубно (оо. Бернардинів), Богородчани (оо. Домініканів), Рогатин (оо. Домініканів), Полонне (оо. Єзуїтів), Маріямпіль (оо. Капуцинів), Остріг (оо. Єзуїтів), Дрогобич (оо. Кармелітів).

3.2.3.1. Стінова система оборони

Зі стіною системою оборони середмістя виявлено монастир оо. Кармелітів у Дрогобичі. Монастир сформований протягом кінця XVII – XVIII століть. Розташований у південно-західному куті середмістя біля брами. Храм та монастир об'єднані в одну споруду з внутрішнім закритим подвір'ям. Зовнішня оборона здійснювалася через південну та східну сторони корпусу. Природню оборону утворювали потоки біля міста.

3.2.3.2. Баштова система оборони

З баштовою системою оборони середмістя виявлено монастирі оо. Єзуїтів у Острозі. Обитель була розташована у північно-східному куті середмістя біля Татарської брами (Годованок, 1995а). Заснований у 1624 році. У його розбудові брали участь архітектори С. Браун, Джакомо Бріано, Бенедетто Моллі. У 1659 - 1736 роках проводилася перебудова комплексу. В склад оборонних споруд входили земляні вали середмістя та муроване огороження монастиря.

3.2.3.3. Бастейна система оборони

Монастир Бернардинів у Лешневі розташований у північній частині середмістя, біля брами та валів (Додаток Б. Рис. 3.2.3.). Розбудований впродовж 1629 – 1697 рр. (*Leszniow*, 1884). Монастир фундований белзьким каштеляном власником Лешнева Мацеєм Лешньовським. Первісно костел був мурований, а келії дерев'яними. Фундатор зобов'язав своїх нащадків збудувати монастир

оборонного типу та через часті набіги татар наповнити його необхідною зброєю. У 1648 році у результаті національно визвольної боротьби монастир було пограбовано і спалено (Kurzej M., 2006). Відбудова, вже мурованих споруд, тривала до 1697 року (Chadam, 1985). Цікавим фактом є наявність бійниць у верхньому ярусі костелу монастиря, це давало змогу додатково обороняти Північну браму середмістя (Хохонь, 2018).

3.2.3.4. Bastionna sistema obrony

Монастир Бернардинів у Бережанах розбудований протягом XVII століття. Розташований на узвишші в північно-західній частині середмістя. Комплекс оборонних споруд складався з мурованих стін з бійницями, ровів та земляних бастионів, що боронили місто (Rybchynskyi and Khokhon, 2017a).

Монастир Бернардинів у Дубно розташований поруч з Луцькою брамою, у західній частині середмістя. Розбудований протягом першої половини XVII ст. На карті початку XIX століття храм та монастир є об'єднаними. Територія комплексу оточена мурованою стіною. Із заходу комплекс забезпечували рів, вал та мури середмістя, а з півночі низинна заболочена місцевість (Rybchynskyi and Khokhon, 2017b).

Монастир Домініканів у Богородчанах розбудований протягом 1691 – кінець XVIII століття. Розташований у східній частині середмістя. З периметру мурів монастиря з південно-західної сторони збережена тільки в'їзна брама.

Монастир Домініканів у Рогатині розташований в північній частині середмістя біля Львівської брами. У 40-их роках XVII він був дерев'яний. У середині XVII ст. споруджують мурований, а у кінці XVIII ст. його перебудовують для військових цілей (Ясінський, 2013). Зафіксовані на кадастровій карті 1846 року костел та монастирський корпус є відокремленими і без огороження. Вулиця, яка розділяє північну сторону ринкової площі зорієнтована на головний фасад храму. Огорожа монастиря та брама були розібрані у кінці XVIII століття з огляду на регуляційні заходи (Ostrowski, 2002). Вал та муровані стіни середмістя зафіксовані на карті фон Міга кінця XVIII століття були головними оборонними спорудами монастиря (Rybchynskyi and Khokhon, 2017a).

Єзуїтський монастир у Полонному. розташований у західній частині середмістя на бастіоні. Комплекс сформований у XVIII столітті.

Монастир Капуцинів у Маріямполі. розташований у південно-східній частині середмістя. Комплекс сформований у XVIII столітті. Монастир оточений мурованою стіною, а із східної сторони забезпечений розлогою болотистою місцевістю.

3.2.4. Багатолінійні середміські фортифікації

Стратегічно найважливіші міста в силу політичних обставин, розвитку вогнепальної зброї та фортифікаційної теорії розплановувались з складною конфігурацією укріплень або ж модернізували існуючі лінії оборони. Площі середмість таких міст були значними і вміщували по декілька монастирів у межах фортифікаційних ліній. Це міста: Жовква (ЧСВВ, оо. Домініканів), Львів (оо. Францисканів, оо. Домініканів), Кам'янець-Подільський (сс. Домініканок, оо. Єзуїтів, оо. Францисканів).

3.2.5. Жовква. Перша оборонна лінія – баштова, друга – бастіонна

Монастир Василіан розташований у північно-західному куті середмістя. Комплекс розбудований впродовж XVII – XVIII століть. В склад оборонних споруд входили муровані стіни з бійницями та фланкуючий земляний бастіон (Rybchynskyi and Khokhon, 2017a).

Монастир Домініканів розташований біля Львівської брами, у північно-східному куті середмістя. Комплекс сформований у середині XVII століття. В склад оборонних споруд входили муровані стіни з бійницями, вежа та фланкуючий земляний бастіон (Rybchynskyi and Khokhon, 2017a).

3.2.6. Львів. Перша оборонна лінія – вежова, друга – бастейна

Францисканський монастир розташовувався західній частині середмістя біля оборонних мурів, південніше низького замку. Монастирський комплекс був сформований протягом XV - XVII століть. У середині XIX століття був розібраний. Природньою оборонною служила річка Полтва (Rybchynskyi and Khokhon, 2017b).

Єзуїтський монастир розташований у західній частині середмістя біля фіртки. Комплекс розбудований протягом XVII - XVIII століть. Згідно з картиною-діорамою В. Долинського «Львів перед розбором австрійським» та відповідно до

пластичної реконструкції Львова за Янушем Вітвіцьким фірта Єзуїтів мала вигляд трьохярусної шестикутної у плані башти з відкритим верхом. Через рів, з третьою лінією оборони, фірта поєднувалась мурованим мостом, де була ще одна оборонна споруда, вже середмістя – двоярусна вежа, накрита грушеподібною банею. Цікавим є також що костел Єзуїтського монастиря мав одну з найвищих веж, що слугувала оглядовою позицією (Rybchynskyi and Khokhon, 2017b).

3.2.7. Львів. Перша оборонна лінія – вежова, друга – бастейна, третя -- бастіонна

Домініканський монастир розташований у північно-східному куті середмістя, за будинком міського арсеналу (Додаток Б. Рис. 3.2.4.). Монастирський корпус збудований впродовж XV - XVI століть. Біля монастиря збереглася нижня частина вежі Римарів (Рибчинський та Хохонь, 2017).

3.2.8. Кам'янець-Подільський. Перша оборонна лінія – стінова, друга – баштова

Монастир сестер домініканок розташований у північній частині середмістя. Комплекс первинно мав іншу локацію біля Руської брами, проте у період 1750-1760 років осів біля мурів францисканського монастиря . Оборонну функцію монастиря виконували мури міста та річка Смотрич з каньйоном (Rybchynskyi and Khokhon, 2017b).

Єзуїтський монастир заснований на початку XVII століття. Комплекс розташовувався в північно-західній частині середмістя. Храм та монастирські споруди були розібрані у 1680-их роках, а у 1773 році монастир повністю скасували (Пламеницька, 2005).

Кам'янець-Подільський. Монастир Францисканців заснований у 1400 році та формувався протягом XV – XVIII століть. Розташований у східній частині середмістя біля оборонних мурів. Зі сходу монастир забезпечений урвищем та каньйоном річки Смотрич (Rybchynskyi and Khokhon, 2017b). Первісно монастир буд дерев'яним та знищений пожежею у 1616 р. Муровані будівлі монастиря споруджувались з 1617 до 1717 з перервою під час турецької окупації. В 1781 р. польський король Станіслав-Август вирішив збудувати на місці кляштору

укріплення. Для цього кляштор в 1787 р. було переведено до м. Городка (райцентру Хмельницької обл.), але укріплення не були збудовані. В 1799 р. перетворений на резиденцію подільських православних єпископів (Пламеницька, 2002).

3.2.3. Аналіз оборонних споруд монастирів окремих чернечих орденів

3.2.3.1. Монастирі ЧСВВ

Аналіз розташування василіанських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: монастир у Жовкві розташовувався у куті біля брамки.

Аналіз розташування василіанських монастирів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити, що монастир у Жовкві був окремим кварталом та мав регулярне розпланування території

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити, що обитель ЧСВВ у Жовкві використовувала муровані стіни середмістя, не мала автономних мурованих оборонних стін, для оборони використовував башту та бастион середмістя. Келії та храм відокремлені були від мурів.

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк, цеглу та земляні укріплення.

3.2.3.2. Монастирі оо. Бернардинів

Аналіз розташування бернардинських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: посередині лінії оборони не розташовувалось жодного комплексу, посередині лінії оборони біля брамки – один монастир (Збараж), у куті біля брамки – чотири монастирі (Бережани, Дубно, Лешнів, Христинопіль), у куті – жодного комплексу, блокованих до рогу мурів середмістя – два монастирі (Львів, Гусятин).

Аналіз розташування бернардинський монастирів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити наступні результати: окремим кварталом були вісім комплексів (Христинопіль, Лешнів, Самбір, Гусятин, Збараж, Дубно, Бережани, Львів); частиною кварталу не виявлено жодного комплексу; регулярну

монастирську територію мали чотири комплекси (Лешнів, Гусятин, Збараж); нерегулярну монастирську територію мали п'ять комплексів (Христинопіль, Дубно, Бережани, Самбір, Львів).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити наступні результати: муровані стіни середмістя використовували два комплекси (Дубно, Бережани); власні оборонні мури мали шість комплексів (Львів, Збараж, Гусятин, Самбір, Лешнів, Христинопіль); вежі середмістя не використовували жоден комплекс; власні вежі не мав жоден комплекс; власну бастею мав один комплекс – Львів, бастіони середмістя використовували три комплекси (Бережани, Дубно, Лешнів); вали середмістя використовували три комплекси (Лешнів, Бережани, Дубно); автономні вали мали два комплекси (Львів, Христинопіль); келії та храм відокремлені від мурів або валів були у восьми комплексах (Львів, Христинопіль, Лешнів, Самбір, Гусятин, Збараж, Дубно, Бережани); келії та храм з'єднані з мурами не виявлено у жодному комплексі.

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк у двох комплексах (Гусятин, Львів); цеглу у шести комплексах (Львів, Самбір, Гусятин, Збараж, Дубно, Бережани); земляні укріплення у чотирьох комплексах (Львів, Христинопіль, Лешнів, Бережани); дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3.2.3.3. Монастирі оо. Домініканів

Аналіз розташування домініканських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: посередині лінії оборони розташовувались сім комплексів (Белз (2), Богородчани, Луцьк, Мостиська, Старий Константинів, Кам'янець-Подільський) посередині лінії оборони біля брамки – три комплекси (Рогатин, Самбір, Чортків), у куті біля брамки – два монастирі (Жовква, Летичів), у куті – один монастир (Львів), блокований до рогу мурів середмістя – один комплекс (Єзупіль).

Аналіз розташування домініканських монастирів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити наступні результати: окремим кварталом були 12 комплексів (Львів, Старий Костянтинів, Чортків, Жовква, Самбір, Мостиська,

Рогатин, Белз, Єзупіль, Богородчани, Летичів); частиною кварталу був один комплекс (Луцьк); регулярну монастирську територію мали десять комплексів (Львів, Старий Костянтинів, Чортків, Жовква, Самбір, Мостиська, Рогатин, Белз, Богородчани); нерегулярну монастирську територію мали три комплекси (Єзупіль, Луцьк, Летичів).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити наступні результати: муровані стіни середмістя використовували три комплекси (Львів, Жовква, Рогатин); власні оборонні мури мали вісім комплексів (Старий Костянтинів, Чортків, Мостиська, Белз, Єзупіль, Луцьк, Летичів); вежі середмістя використовували три комплекси (Старий Костянтинів, Жовква); автономні вежі мали два комплекси (Чортків, Летичів); вали середмістя використовував один комплекс (Богородчани); келії та храм відокремлені від мурів були у одинадцяти комплексах (Львів, Белз, Жовква, Мостиська, Рогатин, Богородчани, Єзупіль, Летичів); келії та храм сполучені і з'єднані з мурами були у чотирьох комплексах (Луцьк, Старий Костянтинів, Чортків, Самбір). Використання бастіону та башти середмістя виявлено у одному комплексі (Жовква).

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк у п'яти комплексах (Львів, Старий Костянтинів, Чортків, Єзупіль, Жовква); цеглу у восьми комплексах (Львів, Белз, Луцьк, Самбір, Рогатин, Мостиська, Летичів); земляні укріплення в одному комплексі (Богородчани); дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування. Наприклад, у місті Бар на Поділлі, монастир сс Кармеліток розташовувався у західній частині середмістя біля замку. Заснований у середині XIV століття. Храм та келії були збудовані з дерева, огороженні дерев'яним частоколом. Нижче розташовувався єзуїтський монастир, початково збудований з дерева, а у XVIII столітті починають будувати мурований.

3.2.3.3. Монастирі оо. Єзуїтів

Аналіз розташування єзуїтських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: посередині лінії оборони розташовувалися два комплекси (Львів, Кам'янець-Подільський); посередині лінії

оборони біля брамки – жодний, у куті біля брамки – два (Остріг, Полонне), у куті – жодний, блокований до рогу мурів середмістя – жодний.

Аналіз розташування єзуїтських монастирів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити наступні результати: окремим кварталом були чотири комплекси (Львів, Остріг, Полонне, Кам'янець-Подільський); регулярну монастирську територію мали три комплекси (Львів, Полонне, Кам'янець-Подільський); нерегулярну монастирську територію мав один комплекс (Остріг).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити наступні результати: муровані стіни середмістя використовували три комплекси (Львів, Остріг, Кам'янець-Подільський); автономні муровані оборонні стіни мав один комплекс (Полонне); вежі середмістя використовував один комплекс (Львів); бастіони та вали середмістя використовував один комплекс (Полонне); автономні вали не мав жоден комплекс; келії та храм відокремлені від мурів або валів були у чотирьох комплексах (Львів, Остріг, Полонне, Кам'янець-Подільський); келії та храм сполучені і з'єднані з мурами не були у жодному комплексі.

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк у двох комплексах (Львів, Кам'янець-Подільський); цеглу у чотирьох комплексах (Львів, Остріг, Полонне, Кам'янець-Подільський); земляні укріплення у одному комплексі (Полонне); дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3.2.3.4. Монастирі оо. Капуцинів

Аналіз розташування капуцинських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: посередині лінії оборони не розташовувався жодний комплекс; посередині лінії оборони біля брамки – один (Маріямпіль), у куті біля брамки – жодний, у куті – жодний, блокований до рогу мурів середмістя – жодний.

Аналіз розташування монастирів капуцинів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити наступні результати: окремим кварталом не був жоден комплекс; частиною кварталу був один комплекс (Маріямпіль); регулярну

монастирську територію мав один комплекс (Маріямпіль); нерегулярну монастирську територію не мав жоден комплекс.

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити наступні результати: муровані стіни середмістя не використовував жоден комплекс; автономні муровані оборонні стіни мав один комплекс (Маріямпіль); вежі середмістя не використовував жоден комплекс; автономні вежі не мав жоден комплекс; бастеї, бастіони та вали середмістя не використовував жоден комплекс; автономні вали не мав жоден комплекс; келії та храм відокремлені від мурів або валів були у одному комплексі (Маріямпіль); келії та храм сполучені і з'єднані з мурами не були у жодному комплексі.

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк не виявлено у жодному комплексі; цеглу у одному комплексі (Маріямпіль); земляні укріплення не виявлено у жодному комплексі; дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3.2.3.5. Монастирі оо. Кармелітів

Аналіз розташування кармелітських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: посередині лінії оборони розташовувався один комплекс (Кам'янець-Подільський); посередині лінії оборони біля брамки – один монастир (Більшівці), у куті біля брамки – один (Дрогобич), у куті – жодний, блокований до рогу мурів середмістя – жодний.

Аналіз розташування монастирів кармелітів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити наступні результати: окремим кварталом були три комплекси (Більшівці, Дрогобич, Кам'янець-Подільський); частиною кварталу не було жодного комплексу; регулярну монастирську територію мали три комплекси (Більшівці, Дрогобич, Кам'янець-Подільський).

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити наступні результати: муровані стіни середмістя використовував два комплекси (Дрогобич, Кам'янець-Подільський); автономні муровані оборонні стіни мали три комплекси (Більшівці, Бердичів, Кам'янець-Подільський); вежі середмістя не використовував жоден комплекс; автономні вежі не мав жоден

комплекс; бастеї середмістя не використовував жоден комплекс, бастіони середмістя не використовував жоден комплекс; власні вали не мав жоден комплекс; келії та храм відокремлені від мурів або валів були у двох комплексах (Більшівці, Дрогобич); келії та храм сполучені і з'єднані з мурами не були у одному комплексі (Кам'янець-Подільський).

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк у жодному комплексі; цеглу у трьох комплексах (Більшівці, Дрогобич, Кам'янець-Подільський); земляні укріплення не було у жодному комплексі; дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3.2.3.3. Монастирі оо. Піярів

Аналіз розташування піярських монастирів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: посередині лінії оборони розташовувався один комплекс (Варяж); посередині лінії оборони біля брамки – жодний, у куті біля брамки – жодний, у куті – жодний, блокований до рогу мурів середмістя – жодний.

Аналіз розташування монастирів піярів в планувальній структурі середмістя дозволив встановити наступні результати: в кварталах за ринком біля оборонного периметра середмістя не розташовувався жоден комплекс; в стороні ринкової площі один комплекс (Варяж); біля локальних вулиць жоден комплекс; у середмісті біля брами розташовувався один комплекс (Варяж); в куті середмістя жоден комплекс; лінійно розташованим в структурі середмістя був один комплекс (Варяж).

Аналіз розташування монастирів піярів в планувальній структурі кварталів дозволив встановити наступні результати: окремим кварталом був один комплекс (Варяж); частиною кварталу не було жодного комплексу; регулярну монастирську територію мав один комплекс (Варяж); нерегулярну монастирську територію не мав жоден комплекс.

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд дозволив встановити наступні результати: муровані стіни середмістя не використовував

жоден комплекс; автономні муровані оборонні стіни мав один комплекс (Варяж); вежі середмістя не використовували жоден комплекс; автономні вежі не мав жоден комплекс; бастей, бастіони та вали середмістя не використовували жоден комплекс; автономні вали не мав жоден комплекс; келії та храм відокремлені від мурів або валів були у одному комплексі (Варяж); келії та храм сполучені і з'єднані з мурами не були у жодному комплексі.

В будівництві оборонних споруд використовували такі будівельні матеріали: камінь-вапняк не виявлено у жодному комплексі; цеглу у одному комплексі (Варяж); земляні укріплення не виявлено у жодному комплексі; дерев'яні укріплення мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

3.2.3. Зведений аналіз архітектурно-композиційних характеристик оборонних споруд монастирів у середмісті

Вивчено 36 монастирів західного та 1 східного обрядів розташованих за середмістям (Додаток Б. Таб. 3.2.1.).

Аналіз за типологічними характеристиками виявив:

1) типи оборонних ліній міста:

1) *бастейна* – 5 об. (Лешнів (оо. Бернардинів), Самбір (оо. Єзуїтів), Самбір (сс. Бригідок), Межиріч-Острозький (оо. Францисканів), Самбір (оо. Домініканів)); 2) *бастіонна* – 6 об. (Богородчани (оо. Домініканів), Рогатин (оо. Домініканів), Маріямпіль (оо. Капуцинів), Бережани (оо. Бернардинів), Дубно (оо. Бернардинів), Полонне (оо. Єзуїтів), Єзупіль (оо. Домініканів)); 3) *баштова* – 5 об. (Остріг (оо. Єзуїтів), Чортків (оо. Домініканів), Гусятин (оо. Бернардинів), Старий Константинів (оо. Домініканів), Луцьк (оо. Домініканів)); 4) *стінова* – 10 об. (Дрогобич (оо. Кармелітів), Летичів (оо. Домініканів), Збараж (оо. Бернардинів), Христинопіль (оо. Бернардинів), Белз (оо. Домініканів), Белз (сс. Домініканок), Мостиська (оо. Домініканів), Більшівці (оо. Кармелітів), Варяж (оо. Піярів), Кременець (оо. Францисканів)); 5) I – *Баштова*; II – *Бастіонна* (2 об. Жовква (ЧСВВ), Жовква (оо. Домініканів)); 6) I – *Вежова*; II – *Бастейна* (2 об. Львів (оо. Єзуїтів), Львів (оо. Францисканів)); 7) I – *Вежова*; II – *Бастейна*; III – *Бастіонна* (2 об. Львів (оо. Бернардинів), Львів (оо. Домініканів)); 8) I – *стінова з валами*; II –

Баштова – 4 об (Кам'янець-Подільський сс. Домініканок, оо. Єзуїтів, оо. Кармелітів, оо. Францисканів).

2) типи власних оборонних споруд:

1) *бастейна* (1 об. Львів (оо. Бернардинів)); 2) *бастіонна* (1 об. Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів)); 3) *баштова* (2 об. Летичів (оо. Домініканів), Чортків (оо. Домініканів), Самбір (сс. Бригідок)); 4) *змішана* (баштова і вежева – 1 об. Межиріч-Острозький (оо. Францисканів)); 5) *стінова* (13 об. Збарж (оо. Бернардинів), Гусятин (оо. Бернардинів), Христинопіль (оо. Бернардинів), Белз (оо. Домініканів), Белз (сс. Домініканок), Самбір (оо. Домініканів), Єзупіль (оо. Домініканів), Старий Константинів (оо. Домініканів), Мостиська (оо. Домініканів), Луцьк (оо. Домініканів), Більшівці (оо. Кармелітів), Варяж (оо. Піярів), Кременець (оо. Францисканів). Оборонний храм був у одному комплексі (Лешнів).

3) будівельні матеріали ОС міста (ОС що використовували монастирі для оборони):

1) *земля* (5 об. Більшівці (оо. Кармелітів), Богородчани (оо. Домініканів), Дрогобич (оо. Кармелітів), Кременець (оо. Францисканів), Маріямпіль (оо. Капуцинів), Межиріч-Острозький (оо. Францисканів)); 2) *земля і дерево* (2 об. Єзупіль (оо. Домініканів), Лешнів (оо. Бернардинів)); 3) *ламаний камінь та цегла* (6 об. Бережани (оо. Бернардинів), Гусятин (оо. Бернардинів), Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Львів (оо. Єзуїтів), Львів (оо. Францисканів), Старий Константинів (оо. Домініканів)); 4) *ламаний камінь, цегла та земля* (9 об. Дубно (оо. Бернардинів), Жовква (оо. Домініканів), Жовква (ЧСВВ), Кам'янець-Подільський (оо. Єзуїтів), Кам'янець-Подільський (оо. Францисканів), Кам'янець-Подільський (сс. Домініканок), Львів (оо. Бернардинів), Львів (оо. Домініканів), Самбір (сс. Бригідок)); 5) *цегла* (3 об. Рогатин (оо. Домініканів), Самбір (оо. Єзуїтів)); 6) *цегла та земля* (3 об. Остріг (оо. Єзуїтів), Полонне (оо. Єзуїтів), Христинопіль (оо. Бернардинів)).

Обороні споруди монастирів будували з: 1) землі та дерева (1 об. Єзупіль (оо. Домініканів)); 2) ламаного каменю (2 об. Кременець (оо. Францисканів),

Летичів (оо. Домініканів)); 3) ламаного каменю та цегли (3 об. Гусятин (оо. Бернардинів), Львів (оо. Єзуїтів), Старий Константинів (оо. Домініканів)); 4) ламаного каменю, цегли та землі (3 об. Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Львів (оо. Бернардинів), Самбір (сс. Бригідок) ; 5) тесаного каменю (1 об. Збараж (оо. Бернардинів)); 6) тесаного каменю та цегли (1 об. Чортків (оо. Домініканів)); 7) цегли (9 об. Белз (оо. Домініканів), Белз (сс. Домініканок), Більшівці (оо. Кармелітів), Варяж (оо. Піярів), Лешнів (оо. Бернардинів), Луцьк (оо. Домініканів), Межиріч-Острозький (оо. Францисканів), Мостиська (оо. Домініканів), Самбір (оо. Домініканів)); 8) цегли та землі (1 об. Христинопіль (оо. Бернардинів)).

Висновки до третього розділу

1. На основі джерел дослідження проведено вивчення архітектурно-композиційний аналіз оборонних споруд монастирів за: 1) типологічними, 2) композиційними та 3) об'ємно-просторовими характеристиками оборонних ліній.

2. За композиційним аналізом виявлено 39 монастирів з регулярним та 36 – з нерегулярним розплануванням, з простою конфігурацією оборонних споруд 47 та зі складною – 28 монастирів.

3. З'ясовано, що загалом власні оборонні споруди використовували 54 з 71 монастирів. У формуванні власних оборонних ліній виявлено використання:

1) стінової (Львів (оо. Капуцинів), Монастирок (ЧСВВ), Підгірці (ЧСВВ) Віцинь (ЧСВВ), Дермань (ЧСВВ), Бесіди (ЧСВВ), Львів (оо. Кармелітів взутих), Перемишляни (оо. Домініканів), Львів (сс. Кармеліток босих), Львів (оо. Реформаторів), Львів (сс. Кларисок), Сатанів (ЧСВВ), Збараж (оо. Бернардинів), Гусятин (оо. Бернардинів), Христинопіль (оо. Бернардинів), Белз (оо. Домініканів), Белз (сс. Домініканок), Самбір (оо. Домініканів), Єзупіль (оо. Домініканів), Старий Константинів (оо. Домініканів), Мостиська (оо. Домініканів), Луцьк (оо. Домініканів), Більшівці (оо. Кармелітів), Варяж (оо. Піярів), Кременець (оо. Францисканів)).

2) баштової (17 об.) Доброміль (ЧСВВ), Ізяслав (оо. Бернардинів), Крехів (ЧСВВ), Лаврів (ЧСВВ), Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія), Львів (ЧСВВ Св. Юра)

Манява (православний), Мукачево (ЧСВВ), Підгора (ЧСВВ), Сокаль (сс. Бригідок), Теробовля (оо. Кармелітів), Язловець (оо. Домініканів), Підкамінь (оо. Домініканів), Почаїв (ЧСВВ), Сокаль (оо. Бернардинів), Унів (ЧСВВ), Самбір (сс. Бригідок), Летичів (оо. Домініканів), Чортків (оо. Домініканів);

3) бастейної (3 об.) (Крилос, Львів (сс. Бенедиктинок), Львів (оо. Бернардинів);

4) бастіонної (5 об.) (Львів (оо. Кармелітів босих), Сусідовичі (оо. Кармелітів)), Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Чернилява, Щеплоти (у дох об. протобастіони), Сокаль, Підкамінь (у дох об. у зміненому вигляді);

5) кліщової (1 об. Підкамінь оо. Домініканів)

4. Визначено поєднання типів власних оборонних ліній у формуванні складних конфігурацій захисту: 1) баштова та баштова (Почаїв); 2) баштова та стінова (Унів); 3) баштова та бастіонна з баштами (Сокаль); 4) баштова та кліщева Підкамінь); 5) стінова та стінова (Сатанів); 6) вежова та баштова (Межиріч-Острозький); 7) бастейна та стінова (Львів оо. Бернардинів).

5. Виявлено, що обороні споруди монастирів будували з: 1) землі та дерева; 2) ламаного каменю; 3) ламаного каменю та цегли; 4) ламаного каменю, цегли та землі; 5) тесаного каменю; 6) тесаного каменю та цегли; 7) цегли; 8) цегли та землі.

РОЗДІЛ 4. ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII –XVIII СТОЛІТТЯХ

4.1. Оборонні споруди монастирів: принципи формування

На основі аналізу архітектурно-композиційних характеристик оборонних споруд та впливу сталих та змінних чинників з'ясовано основні принципи у їх формуванні: 1) містобудівного підпорядкування; 2) використання природної оборони; 3) впливу ордену; 4) стратегічної необхідності; 5) економічної доцільності; 6) ієрархічної відповідності; 7) часової відповідності військової теорії та техніки; 8) архітектурно-композиційної цілісності.

Для монастирів за середмістям принцип містобудівного підпорядкування діяв у аспекті важливості дороги при якій був збудований комплекс (Додаток Б. Таб. 4.1.1). Розташування мало переважно стратегічний вплив і диктувало ступінь розвиненості монастиря та оборонних споруд зокрема. Виявлено шість з дев'яти монастирів зі складною конфігурацією ліній оборони, що розташовувались біля головної дороги. Це комплекси у Підкамені оо. Домініканів, Почаєві ЧСВВ, та Львові (оо. Кармелітів (3 об.), сс. Кларисок). Біля локальної дороги за традицією монастирів східного обряду розташовувались обителі ЧСВВ.

Монастирі у середмісті були інтегрованими у оборонні споруди міста, часто доповнюючи їх чи замінюючи. Обителі, оборонялись завдяки міським фортифікаціям, несли відповідальність за певний відтинок лінії оборони.

Виявлено дві схеми історичного взаємозв'язку: 1) монастир розташовано у межах сформованих фортифікацій та 2) монастир поглинутий містом при розвитку власних територій. Перша схема є найпоширенішою. Монастирі споруджувались на вільних парцелях у місті, чи викупляли зайняті для будівництва, друга стосується переважно тих монастирів, що були засновані до досліджуваного періоду, до прикладу обителі оо. Домініканів у Белзі та Самборі.

За принципом містобудівного підпорядкування виявлено три типи використання споруд: 1) тільки власні ОС; 2) тільки міські ОС; 3) власні та міські ОС. Тільки власні оборонні споруди використовували монастирі у Луцьку (оо. Домініканів), Мостиськах, Белзі (2 об.), Варяжі, Збаражі, Самборі, Чорткові,

Летичеві. Такі об'єкти характерні для міст де на окремих відтинках ліній на певний період функціонування міста не було штучних оборонних споруд, а тільки природні перешкоди (річки, стави, болотиста місцевість).

Для монастирів, розташованих у містах з розвиненими фортифікаціями, не було необхідності у будівництві власних активних оборонних споруд. Варто відзначити монастирі у Львові (оо. Домініканів, Францисканів), Жовкві (мон. ЧСВВ, оо. Домініканів), Кам'янці Подільському (оо. Домініканів, Францисканів, Єзуїтів), оборонялись тільки міськими фортифікаціями. До прикладу монастир оо. Домініканів у Львові, на період дослідження не мав власних оборонних споруд, проте відповідав за оборону кілька лінійного відтинку фортифікацій середмістя, до складу яких входили: Королівський арсенал, Вежа Римарів, Високий мур, Вежа Мулярів, Бастея Низького муру, Порохова башта, Ескарп Третьої оборонної лінії, Королівський Bastion, контрескарп Третьої оборонної лінії. Також тільки захист міських фортифікацій використовували монастирі у Бережанах, Богородчанах, Рогатині, Самборі (оо. Єзуїтів), Маріямполі, Дубно, Полонному, Острозі та Дрогобичі.

Міські та власні ОС використовували монастирі у Гусятині, Христинополі, Львові (оо. Бернардинів, Єзуїтів), Самборі (сс. Бригідок), Єзуполі, Старому Константинуві, Кам'янці Подільському (оо. Кармелітів), Межирічі-Острозькому, Більшивцях, Лешневі. Варто відзначити, для даного типу має вагомий вплив стратегічний чинник, що обумовлювався розташуванням відносно оборонного периметру чи загальної стратегічною доцільністю. До прикладу монастир Бернардинів у Львові, що блокувався до рогу розвинених ОС середмістя мав власні розвинені оборонні споруди, задля максимального нівелювання небезпеки, потенційно зумовленої для міста своїм розташуванням.

Аналізом архітектурних характеристик виявлено, що активних власних оборонних елементів монастирі зазвичай не мали. Власні оборонні мури були у двадцяти монастирів, у шести комплексах – башти, у одного – вежі, у двох – бастей, також у двох були земляні вали, рavelін використовувався в одному монастирі, брама в трьох монастирях, частокіл – в одному. Найкраще уфортифіковані були

монастирі, що блокувались до рогу мурів середмістя (Львів оо. Бернардинів, Єзупіль) та ті, що споруджені на місці замків (Межирічі-Острозький, Бердичів, Летичів). Виявлено, що власні оборонні споруди активно використовували монастирі, які розташовувались посередині прясла міських фортифікацій (15 з 23 об.), що забезпечувало додаткову надійність вразливого відрізка оборони середмістя.

Вибір місця для оборонного монастиря мав важливе значення. Виявлено, що найбільш укріплені монастирі за середмістям мали додаткову природною перешкодою (пагорб, річка, потік, заболочена місцевість) (Додаток Б. Таб. 4.1.2).. Найяскравішими домінантами у просторі та оборонними фортецями є монастирі на височині 14 об. (Львів Кармеліти (2 об.), ЧСВВ (Св. Юра), оо. Капуцини, Ізяслав, Підкамінь, Сокаль (сс. Бригідок), Язловець, Почаїв, Крилос, Підгора, Дермань, Сатанів, Монастирок). При спорудженні оборонних споруд монастирів конфігурація рельєфу диктувала абрис лінії захисту. Використання різких урвищ пагорбів, давала змогу суттєво підсилити обороноздатність монастиря та суттєво заощадити. До прикладу: одне з чотирьох ліній оборони обителі у урочищі Монастирок, сформоване неприступне урвище з водоспадом. Цікавим також є монастир у Сатанові зі складною конфігурацією оборонних ліній. Перша лінія – мур, сформувалась нерегулярним багатокутником витягнутим зі заходу на схід, друга лінія – вали були лише на сході та заході, оскільки з півночі та півдні природню оборону формували різкі урвища. Яскравим зразком монастиря на пагорбі є обитель оо. Домініканів у Підкамені. Конфігурація першої лінії оборони сформована на півночі по абрису гори Рожаниця. Друга лінія захисту споруджена також з врахуванням особливостей рельєфу місцевості, використовуючи як оборонний фланг урвище гори з північної сторони.

Окрім пагорбів монастирі за середмістям активно використовували річки та болотисті місцевості, що ускладнювали доступ для близького обстрілу обителі. До прикладу дерев'яний монастир у Бесідах збудований з регулярним розплануванням валів біля згину річки у низовині. Після побудови, був обведений ровом з півдня та сходу, що утворило острівне розташування обителі, та підсилення оборони об'єкту.

Монастирі у середмісті розташовувались переважно на рівнинній території відносно середмістя. Рівнинна територія сприяла регулярному розплануванню дитинця та оборонних споруд. П'ять об'єктів цього типу мали складну конфігурацію ліній оборони, а отже важливе стратегічне значення.

Виявлено закономірності у розташуванні монастирів в залежності до впливу ордену: 1) монастирі західного обряду розташовувались переважно у середмістях; 2) обителі ЧСВВ – віддалено від середмістя, біля локальних доріг. Монастирські комплекси, маючи підтримку польської шляхти, короля, мали можливість використовувати для оборони споруди міста (Додаток Б. Таб. 4.1.3.).

Будівництво та модернізація оборонних монастирів зумовлювались як зовнішніми, так і внутрішніми політико-стратегічними чинниками. Формування монастирських споруд одночасно з закладенням монастиря свідчило про неспокійну ситуацію у середині країни. Оборонні споруди зводились з метою захисту від нападів в результаті міжусобиць шляхтичів, які зазвичай були фундаторами монастирів та передбачали використання їх як родинні усипальниці. Окремим питанням є переведення православних монастирів у греко-католицькі, які теж відбувались з певними військовими діями між настоятелями монастирів.

Турецькі війни, Національно-визвольна боротьба під проводом Б. Хмельницького у XVII столітті спричинили потребу активної фортифікації міст, замків, дворів та монастирів. До прикладу можна навести модернізацією монастирів у Сатанові, Сокалі, Підкамені та оборонну лінію Беренса у Львові. Монастирі навколо Львова мали важливе стратегічне значення при облозі міста, тому мали оборонний характер (Додаток Б. Таб. 4.1.3). Монастир сс. Бригідок у Сокалі був уфортифікований шестигранними баштами та муром саме у період Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Насипання земляних шанців навколо монастиря оо. Домініканів у Підкамені спровоковане взяттям турками головної Подільської фортеці – Кам'янця.

Власники містечок, що були католиками, отримуючи привілей Короля спроваджували до свого міста місії певних орденів для душпастирської діяльності. Такі дії мали й політичне підґрунтя: польська, або ополячена шляхта за отримані

привілеї сприяла поширенню католицизму на Українських землях. До прикладу можна навести монастир оо. Бернардинів у Лешневі. Мацей Лешньовський, Белзький каштелян, отримавши привілей короля у 1927 році заснував нове містечко з земляними валами та дерев'яними частоколами. Маючи у своєму військовому підрозділі капеланів-бернардинів, Лешньовський запросив ченців до спорудження монастирського комплексу, надавши наділ у північно-східному куті середмістя.

Оборонні споруди були віддзеркаленням ієрархічного статусу, економічної спроможності та стратегічної важливості у час функціонування. Це чітко проглядається у виборі типу оборонних споруд, будівельних матеріалів та розмірах території, яку охоплював монастир. До прикладу варто навести порівняння Почаївського, Крехівського та Унівського монастирів як високо ієрархічно статусних та Щиплотський, Бесідський та Чернильський, як низько статусні обителі ЧСВВ. У першій групі використовувались дорогі будівельні матеріали (цегла, камінь) та у двох об'єктів була дволінійна конфігурація оборони. У той же час як у другій категорії будівництво оборонних споруд проводилось з землі та дерева, відповідно оборонні споруди були значно слабші (Додаток Б. Таб. 4.1.4).

У період XVII-XVIII століття зі стрімким розвитком артилерії та теорії військового мистецтва на території Західної України віднаходимо велику кількість типів оборонних систем і оборонних споруд, що застосовувались у монастирях. Під впливом нових течій і вимог, простежується відмова від веж до башт, оскільки вежа для артилерії була доброю мішенню, а потреба оборони з верхньої тераси вежі відпала. Окрім зменшення висоти оборонної споруди простежується намагання змінізувати зону обстрілу за допомогою земляних гласісів. Наступним кроком еволюції була бастейна система, що забезпечувала потребу активнішого артилерійського обстрілу та фронтального вогню (Яковлев, 2000). Такі системи віднаходимо у Львові (оо. Бернардинів, сс. Бенедиктинок) та Крилосі ЧСВВ. Недоліком бастей були великі мертві зони, та значна вартість, тому подальша еволюція простежується у двох напрямках: 1) відхід до шестигранних та восьмигранних башт з великим кутом обстрілу; 2) застосування бастіонної системи.

Шестигранні та восьмигранні башти застосовували монастирі у Сокалі (сс. Бригідкок), Межирічі-Острозькому, Почаєві, Крехові, Теробовлі. Варто зазначити, що використання мурів та квадратних башт продовжувалось незважаючи на зміни у фортифікаційному зодчестві. Традиційні баштові системи навколо монастирів у XVII столітті споруджували у Підкамені, Сокалі, Ізяславі, Підгорі, Добромилі.

Бастіонні системи фортифікацій у період XVI-XVII століття на теренах Західної України впроваджуються часто для фортифікацій замків (Оконченко, 2015) та міст. Дослідженням виявлено, що з 71 монастиря у різний період функціонування, тільки у семи комплексах використовували власні бастіони: Львів (оо. Кармелітів), Щеплоти, Чернилява (ЧСВВ), Сусідовичі (оо. Кармелітів), Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Сокаль (оо. Бернардинів), Підкамін'я (оо. Домініканів). Віддаленість від дитинця бастіонних укріплень мали переваги, оскільки переносили бойові дії на віддаль від монастирських споруд, та були забезпеченні фланковим обстрілом, проте і вони мали свої недоліки, одна з яких досить висока вартість, маючи на увазі спорудження мурованих ескарпів та площу, яку займали такі оборонні споруди. Монастирі ЧСВВ переважно мали меншу економічну підтримку, тому використовували дешевші матеріали для оборони: землю і дерево. Вплив часу та шкідливості фортифікацій позначився на виборі типу оборонних споруд у Черниляві та Щеплотах, проте економічний чинник зумовив використання землі та дерева у спорудженні оборонного периметру, з невеликими за розміром бастіонами (протобастіонами). З огляду на високу вартість мурованого оскарпування, споруджувались земляні вали з глибокими ровами, як у Уневі чи Сатанові, що було дешевшим як у будівництві та у експлуатації.

Кінець XVII - поч. XVIII ст. характеризується тяжінням до містобудівного уфортифікування та відхід від спорудження потужних оборонних споруд навколо окремих монастирів. Свідченням про це є слабкі оборонні мури навколо монастирів оо. Капуцинів у Львові та ЧССВ у Віціні. Останнім еволюційним видом фортифікацій монастирів Західної України у XVII-XVIII ст. була кліщова система укріплень. Такий вид укріплень був винайдений у Європі та закріплений пізніше Монталамбером. Варто зауважити, що кліщова система укріплень на сучасній

території Польщі були застосовані значно раніше ніж на українських теренах. До прикладу варто навести монастир оо. Домініканів у Ярославлі, оо. Кармелітів у Вішньці, оо. Бернардинів у Лежайську, де кліщева система була застосована у період I пол. – сер. XVII століття (Bogdanowski, 1996). Оборонна система ж такого типу на Західній Україні виявлена у одному монастирі оо. Домініканів у Підкамені запропонована інженером-фортифікатором Крістіаном Дальке у 1746 році (Додаток Б. Таб. 4.1.5). Кліщева система оборони застосовувалась також у монастирях Бердичева (оо. Кармелітів) та Києво-Печерської Лаври.

Принцип архітектурно-композиційної цілісності відображено у ансамблевому спорудженні фортифікацій та комплексу загалом (зі спільними стилевими ознаками), тяжінні до регулярного розпланування оборонних споруд, активного застосування наріжних елементів, розташування оборонної брами по центру прясел (Додаток Б. Таб. 4.1.5.).

4.2. Особливості будівництва та модернізації оборонних споруд

4.2.1. Особливості оборонних споруд монастирів за середмістям

Монастирі за середмістям мали активні автономні оборонні споруди. Виявлено, що формування оборонних споруд монастирів за середмісті відбувалось відповідно до восьми принципів схем розташування, обумовлених взаємодією містобудівного та ландшафтного чинників (Додаток Б. Таб. 4.2.1):

1) При головній дорозі на височині (9 об.) – 1) через розташування на пагорбі та підпорядкування оборонних споруд рельєфу притаманне нерегулярне планування території, часто складна структура оборони з розвиненими лініями оборони, використання систем з наріжними оборонними елементами (баштами (4об.), вежами (1 об.), бастіоном (1 об.)), переважно монастирі західного обряду;

2) При головній дорозі на рівнині (3 об.) – не використовували природніх перешкод, нерегулярне розпланування, стінова система першої лінії оборони з використанням цегли, спорудження брами стінового типу, використання лінії оборони Беренса (2 об.);

3) При головній дорозі у низовині (2 об.) – використання водних природніх перешкод, регулярне розпланування, проста система оборони, перша лінія оборони

з активними наріжними елементами (бастіони, башти), спорудження брам баштового типу;

4) При локальній дорозі на височині (5 об.) – переважно нерегулярне розпланування території, проста, часто стінова система оборони, ламаний та річковий камінь у будівництві I об. лінії, тільки монастирі східного обряду;

5) При локальній дорозі на рівнині (1 об.) – лише один об'єкт (Віцинь), нерегулярне розпланування, проста структура оборони, стінова брама та система лінії захисту:

6) При локальній дорозі у низовині (8 об.) – використання водних природніх перешкод, регулярне та нерегулярне розпланування, переважно проста структура оборони, розвинена структура у 2 комплексах (Унів та Сокаль, спричинені змінними чинниками), переважно баштова система оборони першої лінії з використанням цегли та ламаного каменю, спорудження брами-дзвіниці, притаманне розташування для дерев'яних монастирів Східного обряду (Зоб. з 3 об'єктів дослідження), лише один монастир Західного обряду (Сокаль);

7) При головній дорозі на терасі гори (1 об.) – лише один об'єкт (мон. Св. Онуфрія, Львів), нерегулярне розпланування, проста структура оборони з брамою дзвіницею.

8) При локальній дорозі на терасі гори (5 об.). – тільки нерегулярне розпланування та проста структура оборони, стінова та баштова системи оборони та стінова брама, у спорудженні використовували ламаний камінь, рідше – цеглу.

Важливість дороги при якій був збудований комплекс мала переважно стратегічний вплив і диктувала ступінь розвиненості монастиря та оборонних споруд зокрема. Виявлено сім з дев'яти монастирів зі складною конфігурацією ліній оборони, що розташовувались біля головної дороги. Біля локальної дороги за традицією монастирів східного обряду розташовувались обителі ЧСВВ.

Вибір місця для оборонного монастиря мав важливе значення. Виявлено що найбільш укріпленими монастирями були з додатковою природньою перешкодою (пагорб, річка, потік, заболочена місцевість). Найяскравішими домінантами у просторі та оборонними фортецями є монастирі на височині (14 об.), п'ять об'єктів

цього типу мали складну конфігурацій ліній оборони, а отже важливе стратегічне значення. Виявлено два комплекси розташовані у низовині з розвиненою структурою оборони, яка виникла під впливом змінних чинників, – обитель ЧСВВ в Уневі та монастир оо. Бернардинів у Сокалі. Розвиненість фортифікацій в Уневі пояснюється високим ієрархічним місцем обителі. Монастир у Сокалі мав стратегічне значення оскільки місцевий замок занепав. У монастирів з розвиненим розпланування виявлено поєднання різних типів оборонних систем: стінової з валовою (Сатанів), баштової з валовою (Унів), баштової з кліщовою (Підкамінь), стіновою з лінією Беренса (3 об.).

Виявлено два комплекси розташовані у низовині при локальній дорозі з розвиненою структурою оборони, яка виникла під впливом змінних чинників, – обитель ЧСВВ в Уневі та монастир оо. Бернардинів у Сокалі. Розвиненість фортифікацій в Уневі пояснюється високим ієрархічним місцем обителі. Монастир у Сокалі мав стратегічне значення оскільки місцевий замок занепав.

Взаємозалежність типу лінії оборони та регулярності розпланування не виявлено.

Виявлено шість монастирів, що були в включені у систему оборони Львова. Чотири з них мали стратегічне значення та розташовувались біля головних шляхів до міста. З огляду на стратегічний чинник, розвиток артилерії та потребу оборони передмістя, монастирі були інтегровані у новий пояс фортифікацій та отримали складну структуру оборони (3 мон. оо. Кармелітів та мон. оо. Кларисок).

Взаємозалежність типу лінії оборони та регулярності розпланування не виявлено.

Монастирі ЧСВВ зазвичай розташовувались у низовині, біля водойми. Окрім того монастирі східного обряду мали меншу підтримку фундаторів, з огляду на політичну ситуацію, у порівнянні з латинськими монастирями, а отже менше можливостей до розбудови. У оборонних укріпленнях Василянських монастирів використовувались, зазвичай дешевші і простіші будівельні матеріали – ґрунт для валів та дерево для частоколів. Монастирі, що мали високий ієрархічний статус та певну стратегічну для корони важливість мали можливість споруджували муровані

укріплення з баштовими системами оборони. Унікальним у оборонному зодчестві монастирів ЧСВВ є використання брам-дзвіниць, які виявлено у десяти комплексах.

У окремий підтип винесено дерев'яні монастирі ЧСВВ. До опрацювання взято 3 монастиря. Виявлено, що оборонні укріплення таких обителів споруджувались із ґрунту та дерева і переважно служили для оборони від звірів та розбійників.

Виявлено шість монастирів, що були включені у систему оборони передмість Львова. Чотири з них мали стратегічне значення та розташовувались біля головних шляхів до міста. З огляду на стратегічний чинник, розвиток артилерії та потребу оборони передмістя, монастирі були інтегровані у новий пояс оборони та отримали складну структуру оборони (3 мон. Кармелітів та мон. Кларисок).

4.2.2. Особливості оборонних споруд монастирів у середмісті

Монастирі у середмісті були інтегрованими у оборонні споруди міста, часто доповнюючи їх чи замінюючи. Монастирі, оборонялись завдяки міським фортифікаціям, несли відповідальність за певний відтинок муру. Активних власних оборонних елементів монастирі зазвичай не мали. Власні оборонні мури мали двадцять монастирів, у шести комплексах були башти, у двох – вежі, у двох-бастей, також у двох були земляні вали, рavelін використовувався в одному монастирі, брама в трьох монастирях, частокіл – в одному. Найкраще уфортифіковані були монастирі, що блокувались до рогу мурів середмістя (Львів оо. Бернардинів, Єзупіль) та ті, що споруджені на місці замків (Межиріч-Острозький, Летичів).

На основі картографічного аналізу різних періодів виявлено, що формування оборонних споруд монастирів цього типу відбувалось за п'ятьма принциповими схемами обумовленими розташуванням обителів відносно оборонного периметру міста: 1) *блоковані до рогу лінії оборони (5 комплекси); 2) посередині лінії оборони (15 комплексів); 3) посередині лінії оборони та біля брами (7 комплексів); 4) у куті (1 комплекс) та 5) у куті біля брами (8 комплексів).*

Найхарактернішим є перший тип, де власні оборонні споруди монастирів є найбільш розвинутими.

На основі комплексного аналізу архівних, літературних, картографічних та іконографічних матеріалів виявлено такі особливості для монастирів у середмісті (Додаток Б. Таб. 4.2.2.):

1) *блоковані до рогу мурів середмістя (5 об.):* 1) споруджувались окремим кварталом та зі закритим планування; 2) часто розміщувались на пагорбі (3об.), а тому мали нерегулярне розпланування (4 об.); 3) переважно використовували природню оборону (4 об.); 4) використовувала складну структуру оборони; 5) активне використання власних оборонних споруд; 6) будівництво земляних оборонних споруд; 7) Переважно монастирі оо. Бернардинів (3об.).

2) *посередині лінії оборони (15 об.):* 1) часто споруджувались окремим кварталом (13 об.) та зі закритою планувальною схемою (14 об.); 2) використанням власних оборонних споруд переважно у монастирів оо. Домініканів (мури, башти); 3) розташування притаманне монастирям оо. Францисканів; 4) у 14 з 15 було використано додаткову природню оборону; 5) регулярна схема розпланування; 6) будівництво цегляних оборонних споруд; 7) переважає використання мурів середмістя 8) найбільше монастирів оо. Домініканів (7 об.)

3) *посередині лінії оборони біля брамки (7 об.):* 1) споруджувались окремим кварталом та зі закритим плануванням; 2) тільки регулярне розпланування; 3) переважно проста структура оборони; 4) найчастіше використовуються мури як власні оборонні споруди; 5) будівництво з тесаного каменю та/або цегли власних оборонних споруд.

4) *у куті (2 об.):* 1) будівництво окремим кварталом; 2) регулярне розпланування та складна структура оборони; 3) активне використання оборонних споруд міста; 4) розвинені оборонні споруди міста; 5) відсутність власних оборонних споруд; 5) будівництво оборонних споруд міста з ламаного каменю, цегли та землі.

5) *у куті біля брамки (8 об.):* 1) будівництво окремим кварталом; 2) розміщення найчастіше на рівнині та рівнині; 3) переважає використання оборонних споруд міста (мури, вали, бастіон) та проста структура оборони; 4) у будівництві міських

оборонних споруд часте використання землі та цегли 5) У 5 монастирях було використано додаткову природню оборону.

4.2.3. Особливості оборонних споруд монастирів окремих орденів

Із проведених досліджень помітно, що найактивнішими серед католицьких орденів були отці Домінікани (17 об'єктів). Найбільше домініканських монастирів виявлено у середмісті – 14 об'єктів. Окрім того домініканський орден був одним з найактивніших у плані використання власних оборонних споруд. Зазвичай монастирі домініканського ордену розташовувались посередині оборонної лінії. Це монастирі у Белзі, Богородчанах, Луцьку, Мостиськах та Старому Константиневі. Окрім монастирів у Богородчанах та Кам'янця-Подільського, що використовували фортифікації міста для оборони, у інших містах оборонну лінію біля монастирів формували природні перешкоди – річки та болота. Саме відсутність або слабкість штучних оборонних об'єктів міста спонукала до спорудження власних фортифікацій. Рідшими випадками локації монастирів домініканців посередині оборонної лінії, біля брами міста та у куті, біля брами. Перший тип це обителі у Рогатині, Самборі та Чорткові, другий – у Жовкві та Летичеві. Важливість місця розташування для оборони міста – наріжник та в'їзна брама спонукали монастир до побудови власних мурів. Окремими типами розташування монастирів варто вважати обителі домініканців у Львові та Єзуполі. Львівський монастир розташовувався у куті середмістя і був віддаленим від Краківської брами. Низький та Високий мур, а також Римарська вежа та Королівський арсенал забезпечували надійну оборону монастирю, тому власних оборонних споруд він не мав, проте відповідав за відтинок мурів до якого примикала територія конвенту. Єзупільський монастир блокувався до рогу мурів (валів) середмістя ззовні. Особливістю ордену є наявність мурів по периметру території за виключенням Львова. Монастирі, що не використовували мурів міста мали окремі оборонні об'єкти такі як башти (Летичів), вежі (Чортків) та донжон (Старий Константинів). Летичівський монастир скористався укріпленнями замку, на місті якого був збудований. Монастирі оо. Домініканців тяжіли до спорудження власних мурів та клаозур з регулярним розплануванням території та в основному використовували для

оборони башти та мури. Активний оборонний характер даного ордену підкреслюють монастирі за середмістям у Підкамені, Перемишлянах та Язлівці.

До опрацювання взято дев'ять монастирів ордену бернардинів. Оборонна архітектура ордену яскраво прослідковується у спорудженні власних оборонних споруд. Бернардинам належали одні з найпотужніших оборонних обителів на території Західної України: у Сокалі, Ізяславі, Львові. Монастирі цього ордену тяжіли до розташування у містах. Чотири з них, а саме у Бережанах, Дубно, Лешневі та Христинополі, розташовувались у кутах середмістя біля брам. Окремим типом варто вважати монастирі у Львові та Гусятині, що блокувалися до рогу мурів середмістя ззовні. У Збаражі монастир розташовувався посередині лінії оборони біля брамки та мали власні мури. На даному етапі дослідження виявило один оборонний монастирський костел – у Лешневі. Монастирі ж Дубно і Бережан оборонялися потужними бастіонами міста. Варто окремо виділити монастир у Львові, що через статусність міста і відповідальність зобов'язувався до активної оборони, що і пояснює наявність трьохярусної бастеї потужного муру з бійничним рядом та рavelіну на в'їзді. Варто зазначити, комплекси оо. Бернардинів використовували переважно новіші форми захисту бастеї, бастіони та вали.

Францисканський орден був одним з найдавнішим орденів, що поширився на теренах Західної України. Це монастирі у Львові, Кременці, Кам'янець-Подільському а Межиріч-Острозькому. Особливістю цих монастирів є їхнє розташування: всі монастирі розташовані посередині лінії оборони поблизу Ринкової площі. Монастир у Львові та Кам'янці-Подільську оборонялись завдяки мурам та природній обороні міста – річці Полтві і болоту та річці Смотрич і каньйону відповідно. Мур навколо монастиря у Кам'янці-подільському відіграв роль здебільшого відмежування території. Оборонні споруди Кременця були менш потужні, що спровокувало до будівництва автономних мурів монастиря, проте додатковою бороною, все ж слугувала річка Ірва. Монастир оо. Францисканців у Межиріччі-Острозькому розташовувався на місці замку, що пояснює наявність потужних мурів і веж. Окрім того монастир додатково оборонявся та насипними валами міста та потоками навколо нього.

Монастирі кармелітів розташовувались Дрогобичі та Більшивцях та Кам'янці-Подільському, Львові, Сусідовичах та Тереховлі. З них три у середмісті. Всі монастирі використовували для додаткової оборони річки та болота. В якості основної оборони всі монастирі користувалися різними за типом оборонними спорудами: Дрогобич – вали міста, Більшівці – власні мури, Кам'янець-Подільський – мури міста та бастіон. Характерним для цього ордену є використання бастіонної системи фортифікації, які виявлені у Львові (оо. Кармелітів босих), Сусідовичах та Кам'янці подільському.

Конвент Єзуїтів невинувато вважається суто просвітницьким орденем. У дослідження потрапили п'ять монастирів, серед них обителі у Острозі, Полонному мали власні мури та локувались у куті біля брами. Монастирі у Львові та Кам'янець-Подільському блокувались до мурів міста по середині оборонної лінії. Природня оборона та потужність мурів дозволяли не споруджувати власних оборонних укріплень.

Найменш чисельними монастирями цього періоду були обителі оо. Піярів (1 об.) та оо. Капуцинів (2 об.). Всі обителі мали власні слабкі мури та додаткову природню оборону – став або пагорб.

До опрацювання потрапили 19 монастирських комплексів ЧСВВ у середмісті. Традиційним для василіанських монастирів є розміщення за межами міста, переважно у віддаленій місцевості. Лише один монастир оборонного характеру виявлено у середмісті Жовкви. Особливістю для монастирів ЧСВВ є використання баштової системи укріплень, що свідчить про стійку традицію оборонної архітектури.

5.2.4. Особливості оборонних споруд окремих монастирів

5.2.4.1. Монастир оо. Бернардинів у Львові

Монастир оо. Бернардинів є однією з найяскравіших пам'яток архітектури ренесансу у Львові. За типологічними ознаками комплекс розташований у низовині, біля головної дороги та блокується до рогу мурів середмістя, має розвинену систему оборонних укріплень.

До міста Лева бернардини прибули у 1460 р. (Вуйцик, 2012b). Міський староста Андрій Одровонж фондував ордену дерев'яний кляштор і каплицю під покровом Св. Андрія. Дерев'яні споруди монастиря, впродовж своєї історії, потерпали від пожеж. Після облоги Львова молдавським господарем Богданом та нищівної пожежі, у 1514 році постає новий монастир із фахверкової конструкції, з цегли і дерева (Вуйцик, 2012b). Такий тип споруд будувались на передмістях з метою їх швидкої руйнації під час облоги, що не давало додаткового захисту для нападників. Наприкінці XVI ст. постало питання про будівництво нового монастиря з каменю та цегли, для надання більшого захисту монахам. Супроти цього рішення виступив магістрат. Споруда такого типу на передмісті, несла небезпеку для самого Львова, оскільки могла служити оборонним пунктом для ворога. Після звернення бернардинів до Зигмунда III, король скликав комісію, яка заручившись радою архітекторів та фахівців на початку 1600 року видала дозвіл на будівництво. У документі дозволялось будівництво костелу і монастиря з цегли і каменю проте комплекс повинен мати свою автономну оборонну систему. 16 вересня 1600 року закладено і посвячено наріжний камінь під нову святиню(Вуйцик, 2012b). Після цього конвент розпочав закладання фундаментів костелу, доручивши керівництво будовою місцевому законникові Бернардусу Авелідесу, який також займався будівництвом бернардинського монастиря у Сокалі. Проте архітекторами костелу Св. Андрія вважаються Павло Римлянин та Амброзій Прихильний (ДП "Інститут Укрзахідпроектреставрація", 1985 р). Відповідно до проекту 1601 року на розі двох флангів передбачався бастион з оральйонами (Ostrowski and Betlej, 2007), проте, з не відомих причин, його було замінено на трьохярусну бастею.

Цікавим є факт самої побудови храму. Новий костел будувався над старим, не руйнуючи його. Таким чином перше богослужіння відбулося 30 листопада 1609 р., а старі конструкції фахверкового костелу вивезли аж у 1614 р. (Вуйцик, 2012b). Найбільші фундації для будівництва нового костелу надали король Зигмунд III і львівський староста Єжи Мнішек, які дарували на неї камінь зі своїх каменоломень. Повне викінчення костелу з усім оздобленням та посвята на честь Св. Андрія відбулося у 1630 р. Будівництво келій проводилось з 1620 року (ДП "Інститут

Укрзахідпроектреставрація”, 1973). Архітектори, що працювали над монастирськими келіями невідомі.

Після закінчення будівництва келії більше нагадували фортецю ніж чернечу обитель та могли вмщати міську залогу (Вуйцик, 2004а)

Місце для побудови монастиря було обране на Галицькому передмісті, поміж Галицькою брамою та Королівською баштою. Обороні укріплення складались з двох флангів. Південно-східний брав свій початок від Королівської башти та прямував на південний захід до Бернардинської бастеї. Згідно ситуаційного плану монастиря 1622 р. південно-західний фланг не мав зламів куртини і прямим нарисом поєднував Бернардинську бастею та куртину третьої оборонної Львова поблизу башти при барбакані Галицької брами. Достовірність плану підтверджується детальністю внутрішнього розпланування монастиря та таких елементів як Глинянська брама, чи комунікаційний прохід, що містився у куртині на схід від апсиди костелу. Арку цього прорізу можна відчитати і сьогодні. Південно-східний фланг складався з куртини та брами. До куртини, зі внутрішнього двору поміж королівською бастеєю та брамою, примикали господарські приміщення. Натурні обстеження виявили, що куртина складається з двох умовних частин: нижньої мурованої з каменю та верхньої з цегли. Бійниці влаштовано тільки у верхньому ярусі оборонної стіни. Підвищене склепіння бійниць дозволяло легко виводити гази після пострілу з мушкетів чи стрільниць.

Розташування монастиря у низовині унеможлиблювало якісний простріл передпілля гарматних бійниць що зазвичай розміщувались у нижньому ярусі куртини. З огляду на це на другому ярусі було влаштовано одну гарматну бійницю, що підтверджують обміри виконаних інститутом Укрзахідпроектреставрація (ДП “Інститут Укрзахідпроектреставрація”, 1973). Оскільки для функціонування гармати була необхідно надійна і широка основа у місці найбільшого зближення куртини та апсиди монастиря вимуровано стіну з прорізом. Власне коронка цієї стіни забезпечувала основу для гармати. Після модернізації Яна Беренса гарматний обстріл міг вестись з земляних шанців. Оборона монастиря з мушкетних бійниць здійснювалась по дерев’яних галереях. При проведенні реконструкції у 1970-х роках

влаштовано двоярусні дерев'яні галереї. Існування дворівневої галереї є сумнівним з точки зору доцільності, а гнізда у стінах можуть бути слідами від втрачених конструкцій даху. На сьогодні залишилась майже вся стіна південно-східного флангу, окрім фрагменту що примикав до Бернардинської бастеї. У XIX ст. на місті бастеї та частини куртини постали нові будинки.

Наріжником південно-східного та південно-західного флангів була Бернардинська бастея. Конфігурація плану, якої зафіксована на багатьох картографічних матеріалах. Збережена також її ілюстрація, виконана Жаном Вейнінгом у 1795 р. Прямокутна у плані, мурована з каменю та цегли без дахового накриття. Фланги бастеї сягали 10-11 м, а фасади близько 20 м. Згідно плану 1622 року у флангах першого ярусу влаштовано по дві гарматні бійниці, для прострілу куртин монастиря. Загалом споруда складалась з трьох ярусів. На другому рівні, згідно літографії Жана Венінга, у фасадах влаштовано по три бійниці. Правдоподібно вони були призначені для гарматного захисту передпілля. Стіни другого та третього ярусу розділяв бруствер. На третьому рівні влаштовано у кожному фасі по п'ять бійниць для мушкетів та стрільниць. На сьогодні залишків бастеї у наземному рівні не збережено.

Правдоподібно південно-західний фланг не був реалізований у вигляді прямої лінії. На проекті Яна Беренса 1674 р. зафіксований злам куртини з такою брамою, ближче до лінії укріплень міста. Згідно з пропозиціями Яна Беренса весь комплекс оточувався мокрим, ровом та земляними шанцями, що повторювали геометрію оборонних мурів монастиря. Відсоток реалізації проекту модернізації можуть виявити археологічні розкопки. Проте карта Фрідріха фон Міга підтверджує наявність брами у куртині. У 1734 році біля зламу куртини, південь від костелу, збудовано двоярусну дзвіницю з шатровим дахом. Дзвіниця не мала оборонного характеру.

З приходом австрійської влади до міста фортифікаційні елементи розбираються та проводиться перепланування передмістя, а монастирі розформовуються. На цей період припадає також і розбирання мурів південно-західного флангу укріплень монастиря бернардинів (Дідик та ін., 2013).

Сьогодні монастир складається з костелу Св. Андрія, монаших келій, дзвіниці, Глинянської брами, оборонного муру з колишніми господарськими спорудами, криниці та колони, яку, раніше увінчувала фігура Св. Яна з Дуклі.

У 1970-х роках інститутом Укрзахідпроектреставрація проведено обміри та розроблено проект реконструкції південно-східного флангу оборони. Саме ця частина найкраще відображає історичне оборонне минуле монастиря. Збереженими є куртина з бійницями для мушкетів, Глинянська брама та реконструйовані господарські приміщення при мурі де зараз міститься інститут Укрзахідпроектреставрація. Результатом реалізації проекту є відкриття історичного рівня подвір'я монастиря та підніжжя стіни від пл. Митної. Глинянська брама, сучасному своєму вигляду, завдячує саме проектній групі інституту та безпосередньо Костю Васильовичу Присяжному.

5.2.4.2. Монастир оо. Францисканів у Межиріччі-Острозькому

Унікальною пам'яткою оборонного зодчества України є Монастир Францисканців у Межиріччі-Острозькому. Комплекс розташований у північно-східній частині середмістя і додатково укріплений земляними валами. Додатковою природньою обороною були потоки навколо міста.

Ансамбль монастиря формувався у два основні етапи. До наших днів від будівництва у першому етапі збереглася Троїцька церква, що є найдавнішим об'єктом цього комплексу, дослідниця О. Годованюк датує її зведення серединою XV століття (Годованок, 1995b). Початок другого етапу припадає на поч. XVII століття, коли католицькому ордену францисканців, власник містечка Януш Острозький фундував Троїцький монастир (Molendziński, 1935). Після поселення францисканців монастир було повністю перебудовано та перетворено на фортецю для захисту від татар та між феодалних сутичок.

До північного та південного фасадів Троїцької церкви, симетрично прибудовано двоповерховий будинок келій з вежами на кутах. У той же час територія монастиря була обведена муром з абрисом трапеції у плані, з наріжними шестигранними баштами. Шестигранний нарис забезпечував максимальний, при застосуванні баштової оборони, кут обстрілу 250° (Годованок, 1995b).

5.2.4.3. Монастир ЧСВВ у Почаєві

Документальна згадка про заснування монастиря при вже існуючій мурованій церкві у Почаївському монастирі походить з 1597 року, завдяки фундації А. Гойської. Точне датування зведення монастирських оборонних споруд невідоме. Згідно з гравюрою Н. Зубрицького 1704 року та реконструкцією П. Ричкова (Ричков, 1995) монастир складався з дитинця та підгороддя. Дитинець монастиря зайняв найвищу територію Почаївської гори. З заходу монастир захищав скельний обрив гори. Дитинець у плані мав форму неправильної трапеції оточеної високим муром з баштами на наріжниках, баштою-дзвіницею у західному та брамою-дзвіницею у східному пряслах. Південне прясло мурів замикав фасад Троїцької церкви у місці найрізкішого обриву пагорба. Окрім церкви, оборонними були келії, що прилягали до муру до північного прясла та одноповерхова споруда, що грала роль наріжної південно-східної башти (ДП “Інститут Укрзахідпроектреставрація”, 1997). В’їзд був влаштований у брамі-дзвіниці по дерев’яному мості через рів з території підгороддя. Башти, окрім південно-західної були шестигранними у основі, трьохярусні, з гарматними у першому та стрілецькими бійницями у інших рівнях з завершенням у вигляді бані увінчаної хрестом. Мур мав різну висоту та бійниці у верхньому ярусі, що говорить про наявність внутрішньої бойової галереї. Зі сходу та частково з півдня монастир мав додаткову оборону у вигляді підгороддя, яке було оточене оборонними дерев’яними стінами з бійницями для стрілецької зброї, що доповнювали п’ять дерев’яних та одна мурована башти. Додатково з півдня частоколами були оточені монастирський сад та парк. У XVIII столітті, з приєднанням до Унії та опікуванням нового фундатора М. Потоцького монастир повністю перебудовується, що призводить до втрати оборонних споруд та споруд монастиря часу XVII століття.

5.2.4.4. Монастир оо. Бернардинів у Сокалі

Бернардинський монастир у Сокалі був заснований у 1599 році на лівому березі, незважаючи на те що саме нове місто, після нападу татар локоване у 1524 році на правому, вищому, березі. Завдячуючи підтвердженню фундації королем Зигмундом III, будівництво монастиря розпочалось у 1604 р. Проект розробляв

невідомий надвірний архітектор сандомирського воєводи Юрія Мнішки та отець Бернард Авелідіс, який також курував будівництвом бернардинського монастиря у Львові (Бойко та Семенюк, 2012). Оскільки місце для будівництва було обране болотисте, для зміцнення фундаменту доводилося у глибокі рови забивати вільхові палі, засипати їх шлаком та негашеним вапном і заливати олією. Будівництво тривало 15 років.

Ігумен Ленчицький змінив первісне планування монастиря, ймовірно, авторства о. Бенедикта, значно розбудувавши його структуру і розташували монастирський корпус з південного боку костелу. Від 1614 року роботами в монастирі керував о. Кипріян Куклінський. 1617 року наступний ігумен Вінцентій Моравський вирішив повернутись до первісного проекту, що зберігався у Львівському монастирі. Монастир знову розпочали будувати з північного боку костелу. У 1680 році о. Ян Капістран Юркевич прирівняв Сокальський монастир до монастирів Лорето в Італії, Монсаррат в Іспанії і Ченстохови в Польщі (Бойко і Семенюк, 2012). Коронація Сокальської Чудотворної Ікони відбулась 8 вересня 1724 року, а у 1732 року були укріплені монастирські мури, зокрема піднята їх висота. Найбільш ймовірно у той час збудовано другу лінію оборони комплексу.

У 1784 році Австрійська влада ліквідувала Бернардинський монастир. Оскільки парафіяльний костел у Сокалі в 1772 році знищила пожежа, монастирський – віддали парафіянам. Пожежа монастиря у 1843 році знищила первинний характер монастиря. Тоді ж була знищена чудотворна ікона. З цілого комплексу вціліли: вежа костелу, дзвіниця та ризниця. Вже 1848 року закінчилася відбудова монастиря, в головному вівтарі. Наступна відбулася пожежа у 1870 році. Чергові руйнування монастирю принесли Перша та Друга світові війни.

Монастир функціонував 1951 року, коли після обміну територіями монастир та с. Забужжя відійшли до СРСР. У 1958 році тут влаштована так звана «Сокальська зона» – в'язниця суворого режиму № 47. Останнім випробуванням для монастиря стала велика пожежа 2012 року, коли вогнем було знищено келії, дахи комплексу та завершення вежі костелу (Бойко та Семенюк, 2012).

За типологічною системою монастир розташований поза міськими мурами, біля локальної дороги і є низинним монастирем (Rybchynskyi and Khokhon, 2016). Оборонні укріплення, як і сам монастир є мало дослідженні, оскільки на даний момент у монастирі функціонує в'язниця суворого режиму №47. Окрім того впродовж своєї історії монастир зазнавав великих руйнувань від пожеж та війн, що спричинило зміну характерного початкового вигляду.

Згідно картою Фрідріха фон Міга 1772 р. монастир оточувався двома струмками та заболоченою територією, які слугували основним природнім захистом. Монастир складався з костелу та келій що прилягали до храму з півночі, господарських споруд та двох ліній оборони. Перша лінія мала регулярний абрис муру з баштами на кутах і брамами зі сходу та заходу. Костел розташовувався по центру дитинця. Чернечі келії примикали до костелу з півночі та до оборонного муру з півдня утворюючи атриум. Максимальні розміри першої ліній становили 104x93 м. Друга лінія оборони оточувала монастир високим оборонним муром з бійницями та мерлонами. Мала регулярне розпланування. Максимальні розміри другої ліній становили 140x120 м. Кути сформовані з бастіонним абрисом, наріжники яких завершувались двоярусними баштами круглими у плані з купольним накриттям. Східний фланг був споряджений додатковими кавал'єрами, оскільки у ньому, по центру, була влаштована в'їзна брама від р. Буг. Брама складалась з основної споруди прямокутної у плані та двох додаткових башт прибудованих симетрично з півночі та півдня. Другу оборонну лінію доповнював наповнений водою рів. В'їзд проводився по дерев'яному мості. Відомості про західні брами першої і другої ліній не віднайдені, ймовірно вони споруджувались на зразок східних. Окрім того приблизно в кін. XVII ст. від заходу до монастиря було доєднано територію, яка була оточена муром. У мірі поблизу південно-західної башти другої об. лінії влаштовано Південну браму баштового типу.

5.2.4.5. Монастир оо. Домініканів у Підкамені

Підкамінь, колись місто, а тепер смт у Бродівському районі Львівської області, розташоване за 15 км. від Почаєва, знаходиться на Волинській Височині, званій Гологорсько-Кременецьким хребтом, що творить вододіл між басейнами Дністра і

Дніпра. Назва походить від знаменитого каменя-велета, біля підніжжя якого, розкинулося поселення. Першу писемну згадку про Підкамінь, датовану 1441 р., знайдено у фондах відділу давніх актів Центрального Державного Історичного Архіву України у Львові. У них засвідчувалось передачу шляхтичу Петру Цебровському із Жабокрук, у приватну власність Підкаменя. В них також відзначено величну забудову замку Цебровського та костелу, споруджених над крутомим скелястим урвищем (Ваґаґсз, 1870). У 1519 році, оскільки поселення було на так званому Чорному шляху, татари, при черговому нападі, спалили його дотла та поруйнували замок.

Масштабні роботи зведення монастиря на місці замку тривали з 1612 до 1695 року. Фундаторами будівництва був рід Цетнерів. Монастирі того періоду не могли існувати без оборонних укріплень. Ансамбль монастиря у Підкамені свого часу був однією з наймогутніших фортець на території сучасної України. Укріплення формувалося двома лініями оборони. Перша – бастейна, друга - спочатку складалась із земляних шанців, а після модернізації, у сер. XVIII ст., набула обрису кліщової системи. Бастейна лінія ансамблю, також зазнала декілька модернізацій та перебудов. Історик Садок Баронч пише, що оборонні мури були зведені одночасно з костелом та келіями, тобто впродовж XVII ст. (Krasny. P., 2007). Ймовірно, це були низькі присадкуваті башти з куртиною. Модернізація розпочалась у 1702 році та достовірна дата закінчення зведення мурів, невідома. Однак, про ймовірний час завершення головної брами, може говорити датування «1704» на її замковому камені.

Найдавніша відома іконографія з монастирем – гравюра 1727 року під час церемонії коронації чудотворної ікони Підкамінської Божої Матері. На ній, досить детально, зображено монастир включно з бастейною лінією оборони, проте осторонь уваги залишилися земляні шанці. Гравюра підтверджує записи Садока Баронча про присутність аттика головної оборонної брами, що обрисами нагадував корону. Його було споруджено у 1726 спеціально до церемонії Чудотворної ікони. Після закінчення модернізації, згідно згаданій вище іконографії та планом Дальке 1746 року, перша оборонна лінія складалась з двох брам та семи Башт. На сьогодні

залишилось збережених чотири башти. За конструктивним та архітектурним вирішенням споруди однотипні, з трьома ярусами склепінь, з круглими віконцями у верхньому ярусі стін. В залежності від рівнів, стіни різної товщини та коливаються у межах від 1,8 - 0,5 м (ДП “Інститут Укрзахідпроектреставрація”, 1975). Наявна різниця між баштами у формі плану, за габаритами та висотою рівня розміщення бійниць. Найбільшою серед інших є південно-східна башта, овальна у плані. Іконографічні матеріали XVII ст. засвідчують накриття оборонних споруд двоярусним дахом купольного типу. Ймовірно саме при реставрації комплексу періоду 1935-38 рр. на баштах влаштовано шатрове накриття (Красну. Р., 2007). Про давність існування дворівневого даху, також, свідчать пази для дерев'яних конструкцій у стінах.

Новий період розвитку монастиря розпочався у 1746 році. Це пов'язано реалізацією двох значних проектів: розбудова келій архітектором Станіславом Макошефським та модернізація другої лінії оборони відповідно проекту інженера-фортифікатора Крістофера Дальке. Спорудження нових келій передбачало знесення частини східного прясла, вже неактуальної, Баштової системи та побудови на тому місці нового корпусу. Будівництво тривало у 1746-1759 роках. Ансамбль складався з костелу, келій, ораторії, каплиці, шпиталю, криниці та двох ліній оборони. Перша – баштова, друга - спочатку формувалась із земляних шанців, а після модернізації, у сер. XVIII ст., набула обрису кліщової системи. Перша лінія оборони зазнала модернізації та первісно складалась з п'яти круглих та поод. дній квадратній та шестигранній у плані башт з муром з бійницями для гармат та верхньою внутрішньою бойовою галереєю. Після модернізації залишились тільки круглі у плані башти. Друга лінія оборони за проектом К. Дальке мала оточувати монастир зі всіх сторін окрім північного, де був скальний обрив. З 1752 до 1759 року відбувалася реалізація плану кліщової оборонної системи. Згідно з історичними описами, проведенням робіт займався архітектор Вільгельм. Первісний рavelін головного входу ймовірно був видозмінений вкороченням фасів та прибудованою шиєю до теналі перед бастіонами. Теналь, де були комунікаційні проходи, була замкнута з фланками бастіонів та роз'єднана посередині. Завдяки цьому прохід

здійснювався по пандусу та прикривався від обстрілу куртиною шиї рavelіну. Головний вхід, як свідчить план Дальке, відбувався з висхідного плацдарму гласісу. Перехід через рів проводився спочатку через стаціонарний, а пізніше підйомний мости. Другий міст був влаштований у фасі рavelіну. Артилерійський обстріл організовувався, як за парапетами куртини кліщів та бастіонів, так і з критого ходу гласісу. Цікавим елементом також є оборонна стінова дзвіниця, що можливо була спроектована як частина модернізації, оскільки раніших свідчень про її побудову не віднайдено. З неї проводився обстріл проходу між бастіонами та хід до в'їзної брами. З півдня та південного сходу оборону монастиря виконували система кліщів, аж до східної брами. По периметру другої лінії оборони монастир оточував рів та гласіс. Достеменно невідомо чи був реалізований проект модернізації до кінця. Збережено залишки кліщової системи з заходу та півдня, натомість східний фланг було знівельовано, будівельний матеріал-камінь вапняк було використано для огорожі парку монастиря. У часи розквіту монастир займав площу близько 10 га.

План Крістофера Дальке вказує ще на один цікавий нюанс. З північної сторони ансамблю оборонну функцію виконував не тільки різкий уступ гори Рожаниця, а й куртини завтовшки близько 1,9 метра. При натурному обстеженні виявлено, що тип кладки, камінь та бійниці куртини значно відрізняються від інших частин оборонних систем монастиря. Садок Баронч стверджує, що давній кам'яний замок був саме на тому місці (Barącz, 1870). Тобто згадана вище куртина ймовірно є залишками, зруйнованого у 1519 році, укріплення.

Після поділу Речі Посполитої Підкамінь перейшов до Австрії, яка впроваджувала свій новий устрій. Політичні реформи Йосифа II передбачали скасування так званих «некорисних» монастирів та підпорядкування чернечих орденів безпосередньо імператору. В цей час знищено бойовий потенціал підкамінського монастиря, вивезено велику частину бібліотеки, обмежено у володінні земель. Таким чином нова територія формувалась залишками куртини кліщової системи та новозбудованим муром за яким пізніше було розгорнуто бароковий парк (ЦДДАУЛ, 1845). Ансамбль оборонного монастиря у Підкамені врятувало від розформування присутність лікарні та віддаленість від

адміністративного центру. З 1790-х років, після відходу від скасування монастирів, до 1808 р. тривали ремонтні роботи.

Цінним джерелом дослідження XIX ст. є кадастрова карта Підкаменя 1844 року, з якої випливає, що монастир мав систему замкнутих дворів (ЦДІАУЛ, 1854). Також на карті позначено збережені оборонні системи та монастирський сад з елементами паркового розпланування (ЦДІАУЛ, 1845). Як помітно з карти конфігурація кліщової системи була суттєво змінена. Мур, по периметру нового парку, збудовано з каменю другої оборонної лінії, що була на його території. Не зважаючи на створення регулярного парку, сьогодні ще можна відчитати залишки земляних валів на його території. Бастіонний фронт, після з'єднання фасів прямолінійною куртиною вже мало нагадував про давніший оборонний нарис. Гострі кути південного кліща максимально знівельовані, в результаті чого він здебільшого нагадував форму бастіону. Повністю зруйновано рavelін, гласіс. Землею бойових терас, а верхнім ярусом куртини засипано рів.

Після 1945 року комплекс використовувався як в'язниця та катівня, а з 1955 як склад, гаражі. У келіях було влаштовано лікарню для душевнохворих що діє і тепер. На місці пекарні та північної бастеї збудовано паливну для потреб лікарні. На території дитинця – гаражі для сільськогосподарської техніки. Починаючи з 1997 року об'єкт переданий під опіку монахів-студитів. Відтоді до 2014 року проводиться впорядкування території, надбудовано в'їзду браму, частину мурів, відреставровано крипти та інтер'єр ораторії, влаштовано повністю нове покриття дахів костелу, монастирських корпусів, ораторії, брами та дзвіниці.

Висновки до четвертого розділу

1. Дослідженням виявлено вісім принципів формування оборонних споруд: 1) містобудівного підпорядкування; 2) використання природньої оборони; 3) впливу ордену; 4) стратегічної необхідності; 5) економічної доцільності; 6) ієрархічної відповідності; 7) часової відповідності військової теорії та техніки; 8) архітектурно-композиційної цілісності.

2. З'ясовано, що монастирі Західної України у XVII – XVIII століттях надалі використовували стінові (мури) або баштові оборонні системи, вплив європейських шкіл фортифікацій був слабким та запізнілим, порівняно з монастирями на території Польщі. Процес модернізації оборонних укріплень відповідно до нових вимог часу можна простежити на прикладі тільки окремих монастирів. На початку XVII століття бастейну систему укріплень впровадили у двох монастирях Львова (оо. Бернардинів та сс. Бригідок), у 1620-1670 роках окремі монастирі використовували бастіонні системи (Львів (оо. Кармелітів), Щеплоти, Чернилява, Сусідовичі, Кам'янець-Подільський (оо. Кармелітів), Сокаль (оо. Бернардинів), Підкамін'я). З огляду економічної доцільності зводились земляні вали, для додаткового укріплення (Унів, Сатанів). Кінець XVII – початок XVIII ст., через розвиток вогнепальної зброї та фортифікаційного зодчества, характеризується тяжінням до містобудівного уфортифікування та відхід від спорудження потужних оборонних споруд навколо окремих монастирів. Останнім етапом еволюції монастирських фортифікацій Західної України були кліщеві системи укріплень. Єдиним таким об'єктом є монастир оо. Домініканів у Підкамені.

3. Всі монастирі за середмістям мали власні оборонні споруди. Прослідковано, що найпотужнішими оборонними монастирі споруджувались у місцях з природною обороною (пагорб, річка, потік, заболочена місцевість) та стратегічною важливістю (форпости території, оборона важливих оборонних відрізків середмість).

4. Монастирські комплекси середмістя, на початку заснування, були слабо уфортифіковані. Перші монастирі були з дерев'яними оборонними спорудами. У XVII столітті разом із розвитком обороноздатності середмість змінюється якість оборонних споруд монастирів. У XVIII столітті монастирі модернізують. Продовжують огороджувати територію мурованими стінами з бійницями та кутовими наріжними спорудами (башти, вежі, бастей). Оборонні функції у середмісті здійснювали чоловічі ордени переважно домінікани, бернардини та кармеліти у XVI-XVII століттях, у XVIII столітті – єзуїти. У

формуванні монастирських комплексів, Летичева та Межирича-Острозького для оборонних функцій були використані попередні укріплення замків.

5. Оборонні монастирі були важливими містобудівними елементами, проте підпорядковувались міським фортифікаціям. Варто зазначити, що деякі монастирів у місті того часу мали додаткові, не товсті муровані стіни по периметру території монастиря. Проте активну оборонну функцію могли відігравати тільки ті монастирі, що мали власні активні оборонні споруди (башти, вежі, бастіони, бастей, брами, рavelіни). Обителі, що мали товсті мури з бійницями здебільшого відігравали роль локальної оборони. Оборонних брам виявлено не значну кількість, оскільки основний в'їзд до монастиря здійснювався з території середмістя. Окремі комплекси, Межиричі-Острозькому, Львові (оо. Бернардинів), Летичеві та Єзуполі були добре уфортифіковані та мали важливе значення оборони середмістя.

6. Визначено, що внутрішнє розташування монастирських будівель (храму, келій, господарських споруд) мали незначний вплив на формування оборонних споруд. Чинник розвитку вогнепальної зброї, теоретичні засади фортифікацій та економічні фактори були ключовими у визначенні типу та конфігурації оборонної системи.

РОЗДІЛ 5. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РЕСТАВРАЦІЇ ТА МУЗЕЄФІКАЦІЇ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ

5.1. Стан збереженості оборонних укріплень монастирських комплексів

Проведено натурні і камеральні дослідження, розроблено методичку обстеження та виявлення стану збереження фортифікаційних елементів. З метою комплексного аналізу розроблено два типи оцінки стану збереженості: за технічним станом наявних оборонних споруд та структурним збереженням первісного стану².

Оцінка за технічним станом проводилась за п'ятьма загальноприйнятими оцінками: 1) у відмінному; 2) у доброму; 3) у задовільному; 4) у незадовільному станах та 5) у руїні. Опис технічного стану об'єкту є першим етапом дослідження, що проводиться методами натурних обстежень, фотофіксації та аналізом наявного стану збереження. Очевидно, що оборонні споруди досліджуваного часу не могли б дійти до наших днів у відмінному технічному стані. Методикою оцінки прийнято за відмінний стан збереження відреставровані об'єкти, у яких після відповідних проектно-наукових робіт були виконанні заходи збереження.

Друга оцінка технічного стану рекомендовано виконувати камерально, на основі аналізу натурних обстежень, архівних та бібліографічних матеріалів. Даний вид дослідження передбачає глибокий порівняльно-історичний та архітектурний аналізи на предмет виявлення первісної структури систем оборонних споруд чи їх елементів. Виокремлено шість ступенів структурного збереження ліній оборони монастирів: 1) збережена планувальна структура та оборонні елементи; 2) частково збережена планувальна структура і оборонні елементи; 3) прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи; 4) частково збережені оборонні елементи; 5) прослідковується у топографії тільки планувальна структура; 6) повністю зруйновані. Якщо монастир мав дві оборонні лінії, доцільно застосовувати такі класифікатори до кожної з систем окремо. До

² На базі застосованого методу визначення збереженості фортифікацій замків - Оконченко О.М. Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI-кінця XVII ст.: автореф. дис. канд. арх.: 18:00:01/НУЛП. Л., 2015. 24 с.

категорії збережена планувальна структура та оборонні елементи віднесено монастирі у яких збережено розпланування оборонних ліній на час їхнього мілітарного функціонування.

За цією методою опрацьовано детально монастир ЧСВВ у Щеплотах. Проведені обстеження та обміри урочища монастиря ЧСВВ у Щеплотах виявили релікти двох оборонних валів, що захищали обитель з заходу та півдня. Вали насипні, земляні (Додаток Б. Рис. 5.1.4.). Ширина основи сягає 7,5 м, верху – 2,1 м. Збережена висота валу три метри. Очевидно, первісно вали були вищими але з часом осунулись. На вершині західного валу, у кротовині, віднайдено уламок давньої цегли. Можливо це матеріал забутування частоколу, про присутність, якого свідчить карта Фрідріха фон Міга. Довжина збереженого західного валу 54,00 м., південного – 62,80 м (Додаток Б. Таб. 5.1.1.). На розі валів збережений проріз давньої брами, яку фланкував південно-західний малий бастіон та, ймовірно, дерев'яна бастея. На сьогодні вали обросли давніми деревами та кущами, що значно ускладнює обстеження та обміри об'єктів. Також віднайдено релікти південно-східного та південно-західного бастіонів. Технічний стан оборонних споруд – руїна.

Після натурних обстежень проведено детальні камеральні дослідження з метою виявлення структурного збереження. Історичні відомості є дуже скупими, відомо, що найдавніша згадки про монастир ЧСВВ віднайдена у документах Центрального державного історичного архіву і датується 1620 р. Проте закладення обителі відбулося раніше. Фундатором монастиря був Адам Літинський, земельний магнат українського походження. У 1693 році на патріаршому соборі у Перемишлі прийнято заснувати новіціат у Щеплотах. Тому у обителі відбувалися постриги молодих послушників та випробування міцності їхньої віри. Монастир розформували у 1788 році, згідно з Йосифінською реформою, а споруди продали на будівельні матеріали.

Архівні матеріали свідчать, що монастир складався з дерев'яної церкви, келій та господарських споруд. Згідно з описами та кресленнями церква була дерев'яна, тридільна, триверха і стояла окремо від келійного корпусу. Келійний корпус був

збудований з дерева, з коридорним типом планування. В наріжниках, фланкуючи будівлю, розташовувалися допоміжні господарські та мурована кухня з вогнищем у центрі. У 1774 році в церкві було засновано братство Св. Онуфрія. Відомості про наявність, розміри та кількість монастирських споруд у валах є важливими з точки зору подальшого виявлення розмірів оборонного периметру.

На період натурних обстежень, що проводились у 2016 р., про місце розташування оборонного монастиря говорять два частково збережених земляних вали. Рельєф ділянки має ухил до ставу з приблизним перепадом у 2,0 м з півдня на північ. Територія перебуває у приватній власності. За попередніми підрахунками монастиря з валами займав площу у 0,7 га та мав габарити 115x80 м у найширших ділянках. У дитинці монастиря влаштоване подвір'я та новий житловий будинок. На місці де розташовувались монастирські споруди влаштовано молодий сад. Натурні обстеження спростували регулярність розпланування та ще раз підтвердили умовність Першої мілітарної карти. Також, слід зауважити, що геометричні похибки на давній мапі можуть бути продиктовані особливостями рельєфу, адже місце розташування монастиря має ухил до ставу. Натомість периметр валів свідчить про чітку концепцію чотирикутного у плані укріплення з бастіонами на рогах змикання валів. На основі проведених камеральних та натурних досліджень виявлено, що розпланування валів радше нагадує трапецію з витягнутим південно східним кутом. (Додаток Б. Таб. 5.1.1.).

Монастир у Щеплотах був одним із зразкових Василянських монастирів свого часу. Розташування монастиря біля локальної дороги, ієрхічний статус, кількість ченців, функції монастиря та економічний рівень обителі вплинули на вибір типу оборонних укріплень. Зазвичай монастирі ЧСВВ не були настільки добре підтримані економічно, як католицькі, а тому будівельні матеріали були дешевими та місцевими. Це земля та глина для валів та дерево для частоколу та будівель самого монастиря. Тип оборонної системи бастіони та бастейі були застосовані відповідно до вимог часу, що давало б можливість успішно оборонятись від супротивника. Проте, варто зазначити, що ці оборонні споруди не

могли витримати вогневого тиску професійної армії, а призначались, здебільшого, для оборони від грабіжників.

На основі обмірів, аналізу історичних даних проведена графічна реконструкція втраченого монастиря. Місце для побудови монастиря було обрано біля локальної дороги, що вела у Щеплоти із сходу на захід, за традицією, обабіч села. З півдня, до монастиря, вела дорога з Черниляви, де поруч також знаходився ще одна обитель ЧСВВ. Найпевніше, вищезгадані монастирі мали зв'язок і підпорядкування з Крехівською обителью ЧСВВ.

Монастир у Щеплотах розташований у низовинні. З півночі боку його обороняв великий став, а зі сходу яр та болотиста місцевість. У період функціонування монастиря на ставі був влаштований млин на два колеса. Згідно з першою мілітарною картою монастир мав регулярне розпланування оборонних укріплень та оточувався земляними валами з бастіонами. По периметру, на вершині валу були паркани (частоколи) з дерев'яними наріжними бастеями. На карта зафіксовано відсутність бастіону та фрагменту валів з північно-західного боку. Це може бути ознакою початку розформування монастиря. Взаємозв'язок зі зовнішнім світом проводився з південного боку, що трактувалося розташуванням давніх доріг.

Головний в'їзд на територію обителі проводився з південного боку, через міст та браму. Брама була найпевніше дерев'яно, складалась із двох полотен, що відчинялись у дитинець. Над брамою задля її оборони влаштовувалась бойова галерея. Розташування головного в'їзду було досить не звичним, оскільки знаходився майже на розі двох валів біля флангу південно-східного бастіону(Додаток Б. Таб. 5.1.1.). Ймовірно був й інший вхід – з півночі, що вів до ставу. На таку думку наштовхує наскрізний прохід у корпусі келій та необхідність функціонального зв'язку водойми та монастиря.

Проаналізувавши збережені фрагменти та провівши графічну реконструкцію можна сказати що загалом прослідковується чітка концепція чотирикутного у плані абрису з бастіонами на пересіченні валів, що свідчить про їх одно етапність побудови монастирських редутив. Проте, незважаючи на оборонну концепцію,

монастир у Щеплотах відноситься до типу оборонних монастирів з нерегулярним розплануванням оборонних споруд.

На основі камеральних та натурних досліджень з'ясовано, що за типом структурної збереженості монастир у Щеплотах відноситься до типу №4 – збережені оборонні елементи.

У процесі оцінки структурного збереження оборонних споруд монастирів зі складною конфігурацією оборонних споруд рекомендовано розробляти етапи будівництва та руйнування монастиря. У дослідженні вивчено історію формування та занепаду монастиря оо. Домініканів у Підкамені та виведено шість основних будівельних періодів. Аналіз проводився на основі вивчення наукових розробок, картографічних, іконографічних, літературних джерел, натурних обстежень та ортофотопланів.

Перший етап 1612-1702 рр. (Додаток Б. Таб. 5.1.2.). 1607 року містечко Підкамінь разом з замком стало власністю роду Цетнерів, що дало можливість для відновлення домініканського конвенту. Перший етап розвитку монастиря бере свій відлік з 1612 р., коли розпочалось зведення комплексу на кошти Цетнерів. Ймовірно, одночасно з костелом були зведені оборонні мури першої лінії укріплень монастирського комплексу. Ймовірно, це була система з низькими бастеями.

Важливу роль в існуванні монастирського комплексу у ті часи відігравав шпиталь. Його збудовано 1668 року при північній башті та рогу костелу.

На середину XVII ст. бастейна система укріплень застаріла і не могла витримувати натиску тогочасної артилерії, тому у 1672 р. гору Рожаницю укріпили валами, які захистили монастир від багатократних нападів. Після тривалого процесу будівництва 15 травня 1695 р. костел було освячено.

На злам першого і другого періоду припадає будівництво колодязя, що впродовж тривалого часу відігравав важливу роль у функціонуванні монастиря, особливо під час облоги. Колодязь споруджували у скелястій породі, чим пояснюється тривалий процес будівництва – від 1690 по 1708 роки.

Другий етап 1702-1746 рр. (Додаток Б. Таб. 5.1.2.). У 1702 р. розпочато модернізацію першої лінії оборони монастиря, що започаткувало другий етап

будівництва. Достовірна дата закінчення зведення мурів, невідома. Ймовірно, 1704 р., про що засвідчує напис на замковому камені головної брами. Після модернізації перша лінія оборони складалася з двох брам та семи башт.

1709 р. закінчили зведення трапецієвого корпусу. Тоді до головного фасаду прибудували вежу та надбудували дві каплиці над бічними навами.

Істотний поштовх до подальшого активного розвитку монастиря спричинила коронація ікони Підкамінської Божої Матері у 1727 році.

1745 року Ст. Макошефський спроектував третій, найпізніший за часом, корпус келій, а 1746 року військовий інженер Крістофер Дальке розробив план модернізації валів навколо монастирських будівель і костелу.

Третій етап 1746-1780-і роки. (Додаток Б. Таб. 5.1.2.). 1746 року розпочався третій період розвитку монастиря. Проект Макошефського передбачав знесення частини східного прясла першої лінії оборони та побудови на тому місці нового корпусу. Будівництво тривало у 1746-1759 роках. Починаючи з 1752 і закінчуючи 1759 роком тривав період реалізації плану кліщової оборонної системи Крістофера Дальке. За історичними описами, проведенням робіт займався архітектор Вільгельм. Можливо саме з причини зміни керівника будівництва конфігурація кліщової системи дещо змінена відносно первісного проекту.

Аналізу плану, Дальке та бібліографічних джерел дає вигляд системи фортифікації монастиря на період сер XVII ст. З півночі, для формування оборони, використано природну перешкоду – крутий спуск гори з виступами каменю. Перша лінія оборони – система з п'ятьма круглими та по одній шестикутній і прямокутній у плані бастеями. Порівнюючи із сучасним станом, частина оборонних мурів не збереглась через будівництво нового П-подібного монастирського корпусу та ораторії. Друга лінія оборони, кліщева система, після спорудження, мала б оточувати монастир зі заходу, півдня та сходу. Головний вхід до комплексу здійснювався з флангу рavelіну. Проте на карті Фрідріха фон Міга 1780 року не позначено рavelіну, що говорить про те, що на початок 1780-х років він перебував у руїнах та не мав оборонної здатності. Господарський вхід проходив до східної

брами через куртину валів. Ймовірно друга лінія оборони не була добудованою, через поділ Речі Посполитої та зміну військово-політичного устрою.

Четвертий етап 1780-1939 рр. (Додаток Б. Таб. 5.1.2.). У 1780-х роках з приходом австрійської влади та розформування монастиря починається його четвертий будівельний період. Політика розформування зменшила територію монастиря, що спричинило зміну конфігурації муру навколо саду.

З початку 1790-х років відбувається відхід від політики розформування. На цьому етапі збудовано новий мур навколо саду та додатковий господарський корпус, що прилягав до північної башти. Не зважаючи на створення регулярного парку, сьогодні ще можна відчитати земляні вали на його території.

Після перебудови муру та розпланування саду до Першої світової війни монастирський комплекс не зазнав значних змін. Проводяться ремонти та реставрації у кілька періодів. Істотній реставрації комплекс піддається у повоєнний час. 1933 року влаштована баня на вежі костелу за проектом 1761 року авторства Гіжицького (Krasny. P., 2007).

П'ятий етап – 1939-1991 роки. (Додаток Б. Таб. 5.1.2.). П'ятий етап – період радянської окупації, характеризується занепадом і є «чорним» відтинком часу для монастиря у Підкамені. У 1950-х роках у монастирі була влаштована в'язниця, а у 1960-х – жіноча лікарня для душевно-хворих. Реставрація комплексу не проводилась, на місці північної бастеї та господарських будівель спорудили котельню та водонапірну вежу для обслуговування лікарні.

Шостий етап 1991-2018 роки. (Додаток Б. Таб. 5.1.2.). Після здобуття Україною незалежності, частину монастиря передали під опіку греко-католицької церкви, монахам студитам. Частину келій продовжує займати лікарня для душевно-хворих. В останні роки монахи проводять ремонтні роботи без проектної документації. Перша лінія оборони перебуває в аварійному стані (Додаток Б. Рис. 5.1.1.), відсутній дах, перекриття, заповнення вікон і дверей, помітне осипання та вивітрювання тиньку і цегли. У період 2014-2018 років відбувається системне знищення ескарпів кліщової системи управою монастиря для ремонту пізніших частин підпірних стін біля головної брами.

На основі оцінки технічного стану та історичного вивчення монастиря визначено: 1) перша лінія оборони перебуває у незадовільному технічному стані та частково збережена структура; 2) друга лінія оборони перебуває у стані руїни, структурно прослідковується у топографії та частково збережені оборонні елементи (Додаток Б. Таб. 5.1.3., Таб. 5.1.4.).

Виявлено, що до об'єктів у відмінному технічному стані відносяться монастирі у Крехові, Маняві, Уневі, Львові (мон. Св. Онуфрія), Крилосі, Межиричі Острозькому, Летичеві. Монастирські комплекси у свій час були відреставровані методами реставраційної реконструкції. Як свідчить архів Укрзахідпроектреставрація (ДП “Інститут Укрзахідпроектреставрація”, 1983), у Скиті Манявському на період до реставраційних робіт залишились релікти в'їзної вежі та мурів. Один з чинників застосування такого підходу було важливе значення обителі у культурі та історії України.

У доброму технічному стані збережені оборонні споруди виявлено у Тереховлі, Львові (оо. Капуцинів), Мукачево, Збаражі, Львові (оо. Бернардинів). Дані об'єкти були реставровані або ремонтвані у певний час, проте потребують додаткових реставраційних заходів для підтримання збереження об'єкту. Оборонні споруди монастиря оо. Бернардинів були реставровані з функціональним адаптуванням для робіт інституту Укрзахідпроектреставрація у 1976-1977 роках під керівництвом О. Новаківського та К. Присяжного (ДП “Інститут Укрзахідпроектреставрація”, 1985 р). Після 40 років експонування та експлуатації місцево утворилась патина на камені, відслідковуються процеси розшарування та вивітрювання елементів мурування, присутні вивали мурування у комунікаційному прорізі (Додаток Б. Рис. 5.1.5.).

Задовільний технічний стан виявлено у Дерманському, Львівському (оо. Реформаторів) та Лаврському монастирях. До прикладу, відслідковуються локальні просідання основи мурів монастиря оо. Реформаторів у Львові. Такі процеси потребують наукового втручання задля їхнього нівелювання.

Незадовільний стан оборонних споруд монастирів виявлено у Львові (оо. Кармелітів босих, сс. Бенедиктинок), Підкамені (перша оборонна лінія),

Сусідовичах, Бесідах, Добромилі, Кам'янці-Подільському. Перелічені об'єкти потребують негайного реставраційного втручання задля збереження автентичної субстанції. Невпорядковані процеси забудови у міському середовищі негативно впливають на стан збереження оборонних споруд. У 2012 році було розібрано частину північного прясла муру монастиря оо. Кармелітів, після чого було частково відремонтовано, проте автентична субстанція втрачена. Виявлено, що оборонні споруди монастиря оо. Домініканів у Підкамені, одного з найбільших монастирів України, також перебувають у незадовільному стані спричинені відсутністю реставраційних робіт. Востаннє такі реставраційні заходи на об'єкті проводились польськими архітекторам у 1936-1939 роках. Експлуатація у воєнний та совітський періоди привели до упадку оборонні мури, башти та браму монастиря. Інститутом Укрзахідпроектреставрація було розроблено проект реставрації першої лінії оборони укріплень, проте не реалізовано. В результаті заселені ченці-студити власними силами та на власний розсуд провадять ремонтні роботи на частині пам'ятки архітектури національного значення. Такі зупиняють частково руйнівні природні процеси, проте нефаховий підхід у застосуванні будівельних матеріалів, не дотримання технології спричиняє антропогене нищення автентичної субстанції. Архітектурний образ також зазнає негативних впливів таких робіт.

Технічний стан у руїні першої лінії оборони виявлений у Підгорі, Бесідах, Щеплотах, Сокалі (оо. Бернардинів та сс. Бригідок), другої лінії оборони – Уневі і Підкамені (Додаток Б. Рис. 5.1.2.), у монастирів середмість – Луцьку (оо. Домініканів), Лешневі, Староконстантиневі, Христинополі (суч. Червонограді). Такі об'єкти перебувають у найгіршому технічному стані та найближчі до повного руйнування і зникнення. Серед них унікальні елементи оборонного зодчества – кліщева система у Підкамені, змішана – баштова з бастіонами у Сокалі. Експлуатація монастиря оо. Бернардинів у Сокалі за періоду совітської влади та незалежності, як в'язниці суворого режиму, абсолютно негативно позначилась на стані збереження комплексу. Особливо важко монастир переніс пожежу у 2012 році, коли згоріли всі дахові конструкції костелу та келій після чого триває нищення пам'ятки під впливом атмосферних опадів, вивітрювання та біонаростів.

До категорії повністю знищених оборонних споруд монастирів належать монастирі у Белзі (оо. Домініканів), Варяж, Самбір, Чортків, Мостиська, Кам'янці-Подільському (оо. Кармелітів). Всі можливі залишки оборонних споруд об'єктів даної категорії знаходяться у археологічному шарі. Останні дослідження проведені під час розробки проекту антиаварійних заходів костелу Св. Марка монастиря оо. Піярів (ПП «Белзький мур», 2017b), підтвердили залишки муру оборонного характеру, проте для підтвердження даної гіпотези необхідні додаткові археологічні дослідження.

Збережена планувальна структура і елементи є у монастирів у Межирічі-Острозькому, Крехові і Маняві, де були проведені реставраційні роботи. Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи виявлено у Львівських (Св. Онуфрія, оо. Кармелітів босих, Капуцинів і Реформаторів), Тереховлі, Дермань, Летичеві. Белзі (сс. Домініканок), Збаражі; II-а лінія оборони: Уневі, Підкамені. До третього типу збереження варто віднести оборонні споруди комплексів у Крилосі, Сусідовичах, Підгорі, Бесідах та Монастирку. Частково збережені оборонні елементи виявлено у Сокальських (оо. Бернардинів, сс. Бригідок), Львова (сс. Бенедиктинок), Щеплотах, Лаврова, Добромиля, Мукачева. Камеральним методом виявлено після проведених натурних досліджень наявність давніх мурів у південно-східному пряслі частині комплексу сс. Бригідок у Львові. Прослідковуються у топографії тільки планувальна структура у монастирях Черниляви та Єзуполя в котрих окремо виражених оборонних елементів не виявлено. Повністю зруйновані оборонні структури виявлено у Ізяславі, Язлівці, Почаєві, Підгірцях, Віцині, Перемишлянах, Львові (оо. Кармелітів черевичкових, сс. Кармеліток босих, сс. Кларисок, оо. Єзуїтів, Св. Юра), Сатанові, Белзі (оо. Домініканів), Варяжі, Самборі (оо. Домініканів, сс. Бригідок, Чорткові, Мостиськах, Кам'янці-Подільському (оо. Кармелітів), Більшивцях, Гусятині та Кременці. Дані об'єкти потребують додаткового вивчення на основі археологічних розкопок.

Значно важча ситуація з оборонними спорудами міста, якими боронилися монастирі. До нашого часу у задовільному часі дійшли елементи першої лінії

оборони північно-західного наріжника міста Жовкви біля монастиря оо. Домініканів. У незадовільному стані перебувають вали смт. Лешнів, що оточували монастир оо. Бернардинів (Додаток Б. Рис. 5.1.3.). У стані руїни виявлені укріплення Межиріча-Острозького, Острога і Дубно. Оборонні лінії міст, як і Львова були розібрані у період нової Австрійської влади, інші – зруйновані.

За технічним станом оборонних споруд першої ліній монастирів за середмістям виокремлено: 1) у відмінному (4 об.); 2) у доброму (3 об.); 3) у задовільному (3 об.); 4) у незадовільному (7 об.); станах та 5) у руїні (6 об.); повністю знищених (11 об.). Опис технічного стану об'єкту є першим етапом дослідження, що проводиться методами натурних обстежень, фотофіксації та аналізом наявного стану збереження. Наявні оборонні споруди другої лінії перебувають у руїні (2 об.) інші (7 об.) знищені повністю (Додаток Б. Таб. 5.1.3.).

Виокремлено стани структурного збереження оборонних споруд монастирів за середмістям: 1) збережена планувальна структура та оборонні елементи (2 об.); 2) частково збережена планувальна структура і оборонні елементи (8 об.); 3) прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи (5 об.); 4) частково збережені оборонні елементи (7 об.); 5) прослідковується у топографії тільки планувальна структура (1 об.); 6) Повністю зруйновані (11 об.) (Додаток Б. Таб. 5.1.3.).

За технічним станом власних оборонних споруд монастирів у середмісті виокремлено: 1) у відмінному (2 об.); 2) у доброму (2 об.); 3) у задовільному (0 об.); 4) у незадовільному (1 об.); станах та 5) у руїні (4 об.). Повністю знищені оборонні споруди монастирів виявлено у 12 об. (Додаток Б. Таб. 5.1.4.).

За технічним станом міських оборонних споруд монастирів у середмісті виокремлено: 1) у відмінному (0 об.); 2) у доброму (0 об.); 3) у задовільному (1 об.); 4) у незадовільному (2 об.); станах та 5) у руїні (2 об.). Повністю знищених оборонних споруд міста виявлено 24 об. (Додаток Б. Таб. 5.1.4.).

Виокремлено стани структурного збереження оборонних споруд монастирів у середмісті: 1) збережена планувальна структура та оборонні елементи (1 об.); 2) частково збережена планувальна структура і оборонні елементи (3 об.); 3)

прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи (0 об.); 4) частково збережені оборонні елементи (5 об.); 5) прослідковується у топографії тільки планувальна структура (1 об.); 6) Повністю зруйновані (11 об.) (Додаток Б. Таб. 5.1.5.).

Дослідженням виявлено, що монастирські комплекси Західної України XVII-XVIII ст. перебувають у різному стані збереження та експлуатації. Функціональне використання колишніх споруд і територій монастирських комплексів часто визначає стан збереженості. У найкращому технічному стані перебувають споруди, де залишились їхні автентичні функції, до прикладу монастирі, у яких і надалі живе чернече життя. На стан збереження впливає також наявність пам'ятко-охоронного статусу у об'єкта. Цікавим фактом є те, що найбільший відсоток збереженої автентичної субстанції оборонних споруд залишився у монастирів, що віддалені від адміністративних центрів.

5.2. Принципи збереження оборонних укріплень монастирів XVII –XVIII століття Західного регіону України

Серед інших архітектурних пам'яток, комплекси оборонного зодчества вирізняються вагомим статусом, що обумовлений історичними та архітектурними особливостями. Такі об'єкти є найбільшими за розмірами історичними спорудами у структурі забудови населених пунктів та формують свій особливий фасад міста. Оборонні монастирі потребують особливого ставлення у реставрації оборонних споруд, оскільки несуть культурну цінність. Реставрація та збереженість монастирських фортифікацій ускладнена втратою первісної – оборонної функції, яку вже не можливо відновити.

На основі розроблених підходів збереження історичної спадщини попередніми дослідниками³ дослідженням визначено принципи збереження оборонних споруд монастирів.

Оборонні монастирі, згідно з визначенням у Законі «Про охорону культурної спадщини» є об'єктами містобудування, а отже вимагають відповідного підходу

³ Л.В. Прибега, О.Р. Рибчинський, М.В. Каплінська.

щодо їхньої реставрації. Задля забезпечення гармонійної цілісності монастиря та середовища, при підході до опрацювання необхідно вибрати один з засобів роботи у містобудівній структурі – ревалоризацію чи регенерацію. Згідно з дослідженнями Л.В. Прибеги визначено кілька методів збереження об'єктів містобудування: 1) містобудівельна ревалоризація та 2) містобудівельна регенерація. Містобудівельна ревалоризація передбачає собою систему дій, спрямованих насамперед на збереження й виявлення історичних та мистецьких особливостей історично успадкованого просторового устрою містобудівного утворення, що по суті є містобудівельною консервацією (Прибега, 2015). Містобудівельна регенерація є більш широким терміном і як показують дослідження М. Каплінської є методом втручання в історичне архітектурно-містобудівне середовище з метою його збереження з акцентом на відновлення історичної розпланувально-просторової структури (М. Каплінська, 2015). Комплексні містобудівельні заходи щодо монастирів співзвучні до заходів, які стосують до інших пам'яток містобудування і мають на меті: виявлення та збереження історично-сформованої просторової схеми обителі, інтеграція монастирів у сучасне середовище (міста чи поселення за наявності), визначення містобудівної ролі монастиря та подальшому його функціональна адаптація, формування транспортного забезпечення та формування внутрішнього наповнення пам'ятки.

Монастирські комплекси є значними кластерами у містобудівній структурі, або часто самі формують містобудівну тканину. Такі об'єкти потребують цілісного підходу від історико-архітектурного опорного плану, паспортизації та до проектно-реставраційних робіт. Важливим етапом у збереженні оборонних споруд монастирів є правильне визначення історичних меж обителі, які часто формували фортифікаційні лінії, у межах історико-архітектурного опорного плану. Методом вивчення структурного збереження оборонних ліній визначено максимально можливі історичні межі монастиря оо. Домініканів у процесі розробки Історико-архітектурного опорного плану смт. Підкамін'я на основі магістерської роботи автора розробленої у Львівській політехніці у 2014 році. На основі аналізу картографічного матеріалу та будівельних етапів розвитку монастиря визначено

історичні межі кліщової системи: конфігурації бастионів, рavelіну, ровів та гласісу. Результати камеральних досліджень підтверджено натурними обстеженнями з виявленням реліктів мурованих оскарпувань бастионів, фрагментів контрескарпу гласісу. Такий підхід дав змогу, враховуючи сучасний стан визначити максимально можливі території пам'ятки для подальшої охорони.

При дослідженні статусу в пам'ятко охоронному аспекті виявлено, що у склад пам'яток включено храми та келії, натомість оборонні споруди часто випущені уваги, а тому де-юре і де-факто не охороняються відповідними структурами. У ІОАП смт. Підкамінь запропоновано включити кліщеву (тенальну) систему як складової пам'ятки архітектури національного значення ох. №407. При розробці паспорта пам'ятки архітектури необхідно враховувати результати ІОАП при наявності, або проводити окрім вивчення технічного стану споруд також стан структурного збереження. Результати типології монастирів розробленої у дослідженні впроваджені при розробці паспорту на присвоєння пам'яткового номера костелу монастиря оо. Бернардинів у Лешневі. Проаналізовано розташування обителі у структурі колишнього містечка, на основі камеральних досліджень визначено тип оборони, наявність міських та власних оборонних споруд. Реставраційно-проектні повинні опиратись на попередні дослідження історико архітектурних опорних планів та паспорти пам'яток.

Оборонні споруди є складним елементом для функціональної адаптації. Особливо завдання ускладнює минула сакральна функція комплексу, що обмежує певні види діяльності у таких об'єктах. Загалом знана практика перепрофілювання оборонних споруд замків та міст важко переноситься на оборонні споруди монастиря з причин функціональної невідповідності та обмеженої внутрішньої габаритності: як виявлено дослідженням монастирі XVII-XVIII століть у своїй обороні використовували переважно стінову чи баштову оборонні системи. Фортифікації міст, замків, фортець були значно розвиненіші у свій час. До прикладу варто навести реставраційні реконструкції міських укріплень у Замості (Польща), відбудова фортеці у Памплоні (Іспанія) чи влаштування галереї «Бастион» на місці втраченого оборонного елемента колишньої фортеці Станіславів

(Івано-Франківськ). Окрім того, на вибір функціональної адаптації впливає економічний та соціальний фактор. Обмеженість корисного використання площі зменшує привабливість для інвестора.

Сучасні технічний монастирських комплексів показує що, оборонні споруди є найменш збережені, натомість сакральні об'єкти чи келії, у більшості випадків, у доброму стані і не потребують термінових реставраційних втручань. З огляду на це виникає потреба підходу реставраційного проектування з акцентом на оборонні споруди. Розроблена методика передбачає три принципи у підході збереження оборонних споруд монастирів: 1) консервація; 2) музеєфікація та 3) комплексна реставрація (Додаток Б. Таб. 5.2.1.).

Перший принцип – консервації, передбачає проведення невідкладних антиаварійних та консерваційних заходів. Такі заходи варто застосовувати для реліктів оборонних споруд, що не є придатними до функціональної адаптації чи для цілісної реставрації, з огляду на обмеженість ресурсів чи перебувають у руїні. Це поодинокі релікти оборонних споруд монастирів, розташованих за населеними пунктами, або у місцях малоперспективним екскурсійним відвідуванням. Застосовувати метод консервації варто після проведення натурних обстежень з точними обмірами та фотофіксацією. Рекомендовано застосовувати 3D-сканування при обмірах з пізнішим його опрацюванням у відповідних програмах та розробки проектних рішень. Консерваційні рішення повинні опиратись на попередні детальні інженерні дослідження території.

На основі аналізу технічного стану, консерваційні заходи рекомендовано провести щодо оборонних споруд монастирів у Львові (сс. Бенедиктинок) та Христинополі – для забезпечення збереження окремих реліктів оборонних систем. Натурні обстеження залишку оскарпування оборонного валу монастиря оо. Бернардинів у Христинополі виявили ймовірно просідання основи з численними тріщинами та втратами цегляного мурування у куртині. Релікт валу сильно заволожений та засолений, пошкоджений біонаростами. Після геологічних досліджень варто розчистити від біонаростів, вжити заходів щодо стабілізації

основи, забезпечити водовідвід від об'єкту та провести консерваційні заходи щодо подальшого збереження давнього релікту.

Принцип музеєфікації включає у свою структуру консервацію як метод збереження, але доповнюється створенням із фортифікаційних елементів об'єктів музейного експонування. Такий принцип передбачає функціональну адаптацію реліктів оборонних споруд, як територію для огляду та експонування. Під час музеєфікації можна виділити два напрями: пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки (Брич, 2015). Залежно від місця розташування експонованого релікта метод музеєфікації має три види: 1) музеєфікація окремої споруди чи комплексу; 2) музеєфікація у існуючій споруді; 3) музеєфікація у новій споруді. Вони можуть застосовуватись окремо чи змішано в залежності від ситуації. Музеєфікація з влаштуванням музею під відкритим небом рекомендовано влаштовувати у монастирських урочищах з відзнакуванням втрачених споруд та консервацією реліктів оборонних систем. Вибір напрямку музеєфікації залежить від багатьох факторів: соціальної зацікавленості, економічної доцільності, історичної та архітектурної привабливості, габаритної та функціональної спроможності влаштування таких музеїв. До прикладу монастирі у Щеплотах та Черниляві можуть бути пристосовані для лапідарію у внутрішньому периметрі давньої території чи створення просторів для відвідування прочан, оскільки територія кожного монастиря має давнє сакральне наповнення. Релікти оборонних споруд монастирських урочищ мають велику історичну цінність, оскільки відкривають нову сторінку у існуванні Василянських монастирів. Такі об'єкти варто вважати нововиявленою пам'яткою та внести у відповідний реєстр. Окрім того релікти потребують музеєфікації збережених валів та відзнакування втрачених монастирських споруд. Оборонні вали слід розчистити від кущів та дерев. На вершині валу відзнакувати доріжками місце втраченого частоколу. По лінії частоколу рекомендується насадити кущі самшиту з подальшим доглядом. Також передбачити освітлення території втраченого монастиря елементами що не дисгармоніюватимуть у середовищі.

Музеєфікація у іншій споруді є унікальним видом музеєфікації та результатом історично-будівельних нашарувань. До таких об'єктів необхідно підходити обережно, особливо якщо різночасові частини є історично цінними. Рекомендовано використовувати прийоми зондажних розкриттів для експонування цінних історико-архітектурних елементів. У результаті натурних досліджень обстеження оборонних споруд монастиря оо. Кармелітів босих у Львові виявлено, що частина північного прясла є стіною першого поверху житлових історичних будинків, які є пам'ятками архітектури місцевого значення. У таких випадках, при закритій території та функціонування монастиря як духовної обителі, пропонується провести консервацію обох частин споруди та проводити тимчасових екскурсій зі створенням лапідарію біля мурів монастиря.

Метод музеєфікації у новій споруді не часто використовується в українській практиці, проте практикується закордоном. Рекомендовано застосовувати для об'єктів у середмісті та для реліктів, після детального обстеження яких виявлено технічну неможливість функціонування під відкритим небом.

Серед засобів музеєфікацію, особливо для повністю втрачених об'єктів, варто застосовувати елементи відзнакування з інформаційним поясненням, макетами з гіпотетичними чи точними реконструкціями, трасуванням зруйнованих об'єктів, створення голографічних реконструкцій на місці існування оборонних споруд. Всі роботи та доповнення, які необхідні для належного музеєфікаційного функціонування слід виконувати з максимальною обережністю, оскільки головне завдання – зберегти автентичну субстанцію.

Принцип комплексної реставрації включає максимальний спектр засобів і методів відновлення та збереження реліктів оборонних систем монастирів. Серед них: консервація, музеєфікація, відновлення, реконструкція. Такий принцип необхідно використовувати значних за розміром монастирів, оборонні споруди яких дійшли у різному технічному стані збереження та потребують комплексного підходу.

Венеціанська хартія зазначає, що пам'ятка повинна розглядатись як документ історії і твір мистецтва, а тому будь які штучні нашарування не припустимі.

Виключенням є: «коли реконструкція необхідна для продовження існування визначного місця; коли визначне місце має незавершений вигляд у результаті руйнувань чи привнесених змін; коли реконструкція повертає визначному місцю його культурну значимість або має компенсувати трагічні втрати, що сталися у висліді стихійних чи скоєних людьми лих» (Прибега, 1964). Практика відтворення або реставраційних реконструкцій в Україні набула особливого поширення після указу Президента України Л. Д. Кучми від 9 грудня 1995 р. «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії і культури» (Прибега, 2008). З огляду на спрямованість реставраційних заходів на повні реконструкції мало збережених об'єктів культурної спадщини, та внаслідок втрати їхньої історичної цінності у 2000 році було прийнято Ризьку хартію. У документі зазначаються умови при яких реконструкція є допустима: «у виняткових випадках реконструкція культурної спадщини, втраченої в результаті стихійних чи спровокованих людьми лих, може бути прийнятною, коли для історії та культури відповідного регіону конкретна пам'ятка становить надзвичайну художню цінність, має символічне значення чи особливо важлива для збереження історичного середовища (як міського, так і сільського)» (Прибега, 2000). Зважаючи на умови Ризької хартії рекомендовано застосовувати метод реконструкції для відтворення втрачених об'єктів за умов: 1) наявності обмірів та відповідної історичної документації (включаючи іконографічні, архівні свідчення та матеріальні рештки), що відображає функціонування оборонних споруд монастирів у певний час; 2) реконструкція оборонних споруд не спотворюватиме містобудівне і ландшафтне середовище в якому знаходиться об'єкт; 3) при реконструкції оборонних споруд монастирів не завдається шкоди існуючій історичній забудові; 4) необхідність реконструкції оборонних споруд монастирів повинне визначатися шляхом відкритих і вичерпних обговорень і консультацій з державними та місцевими уповноваженими органами та громадськістю.

Прикладом якісної функціональної адаптації у результаті принципу цілісної реставрації варто вважати реставрацію південно-східного оборонного прясла монастиря оо. Бернардинів у Львові під офісні приміщення інституту «Укрзахідпроектреставрація» у 1976-1977 роках. В результаті реставраційних дій

було відновлено Глинську браму з шатровим накриттям, відреставровано оборонний мур з відтворенням бойових галерей та пристосовано до використання господарські приміщення, що примикали до куртини.

Метод реконструкції необхідний для збереження пласту історії України XVII-XVIII ст. Серед відреставрованих таким методом комплексів варто відзначити Скит Манявський, обителі у Крехові, Зимному, Уневі, у яких надалі продовжується чернече життя.

На основі аналізу монастирів за критеріями: статус об'єкта, структурне збереження оборонних ліній, технічний стан оборонних споруд, роль у просторі рекомендовано піддати комплексній реставрації оборонні споруди у Жовкві (оо. Домініканів, ЧСВВ), Кам'янець-Подільському (сс. Домініканок, оо. Єзуїтів, оо. Францисканів, оо. Кармелітів), Межирічі-Острозькому (оо. Францисканів), Збаражі (оо. Бернардинів), Тереховлі (оо. Кармелітів), Підкамені (оо. Домініканів), Дермані (ЧСВВ), Сусідовичах (оо. Кармелітів), Підгорі (ЧСВВ), Монастирку (ЧСВВ), Лаврові (ЧСВВ), Мукачево (ЧСВВ), Сокалі (оо. Бернардинів), Старому Константинуві (оо. Домініканів), Лешневі (оо. Бернардинів) та Ізяславі (оо. Бернардинів). Дані об'єкти є визначними пам'ятками у історії України, технічний стан та рівень збереження субстанції, роль домінанти у просторі (монастирі за середмістям) або важливого композиційного елемента (у міському середовищі) вимагає проведення комплексних заходів збереження.

Відтворення та консервація оборонних споруд має спиратись на: 1) проведення детальних камеральних, натурних та археологічних досліджень перед проектно-реставраційними роботами; 2) мінімальне пошкодження автентичної субстанції; 3) повне відтворення елемента проводити за функціональної та економічної доцільності; 4) при неможливості повного відтворення проводити музеєфікацію реліктів оборонних систем з реверсивних матеріалів.

Висновки до п'ятого розділу

1. Розроблено рекомендації оцінки стану збереженості оборонних споруд, що складаються з двох етапів: 1) оцінка технічного стану наявних оборонних споруд та 2) оцінка структурного збереження первісного стану:

- за технічним станом оборонних споруд першої лінії монастирів виокремлено: 1) у відмінному (6 об.); 2) у доброму (5 об.); 3) у задовільному (3 об.); 4) у незадовільному (8 об.); станах та 5) у руїні (10 об.); повністю знищених (23 об.). Наявні оборонні споруди другої лінії перебувають у руїні (2 об.) інші (7 об.) знищені повністю.

- виявлено, що стан наявних міських оборонних споруд монастирів у середмісті: 1) у відмінному (0 об.); 2) у доброму (0 об.); 3) у задовільному (0 об.); 4) у незадовільному (1 об.); станах та 5) у руїні (3 об.). Повністю знищених оборонних споруд міста виявлено 24 об.

- визначено стани структурного збереження оборонних споруд монастирів: 1) збережена планувальна структура та оборонні елементи (3 об.); 2) частково збережена планувальна структура і оборонні елементи (11 об.); 3) прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи (5 об.); 4) частково збережені оборонні елементи (12 об.); 5) прослідковується у топографії тільки планувальна структура (2 об.); 6) Повністю зруйновані (22 об.).

2. Дослідженням виявлено, що монастирські комплекси Західної України XVII-XVIII ст. перебувають у різному стані збереження та експлуатації. Функціональне використання колишніх споруд і територій монастирських комплексів часто визначає стан збереженості. У найкращому технічному стані перебувають споруди, де залишились їхні автентичні функції, де надалі живе чернече життя. На стан збереження впливає також наявність пам'ятко-охоронного статусу у об'єкта. Виявлено, що найбільше збереженої автентичної субстанції оборонних споруд залишилося у монастирів, що віддалені від адміністративних центрів.

3. На прикладі монастиря у Щеплотах розроблено методика оцінки структурного збереження ліній оборони з опрацюванням гіпотетичних реконструкцій обителів. Для монастирів з багатою будівельною історією окрім гіпотетичної реконструкції рекомендовано розробляти етапи розвитку та занепаду

монастирів на зразок монастирів Львова, Межиріччя-Острозького, Сокаля, Почаєва, Унева, Сатанова, Ізяслава та Підкаменя.

4. Вибір принципу реставрації повинен обумовлюватись загальним проектом ревалоризації чи регенерації монастирського комплексу. На основі теоретичних напрацювань попередніх дослідників сформульовано три основні принципи щодо збереження оборонних споруд монастирів: 1) консервація, 2) музеєфікація та 3) комплексна реставрація:

- принцип консервації передбачає проведення невідкладних антиаварійних та консерваційних заходів. Такі заходи варто застосовувати для реліктів оборонних споруд, що не є придатними до функціональної адаптації чи для цілісної реставрації, з огляду на обмеженість ресурсів чи перебувають у руїні чи як перший етап подальших реставраційних робіт.
- принцип музеєфікації включає у свою структуру консервацію як метод збереження, але доповнюється створенням із фортифікаційних елементів об'єктів музейного експонування. Такий принцип передбачає функціональну адаптацію реліктів оборонних споруд, як територію для огляду та експонування. Під час музеєфікації можна виділити два напрями: пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки. Залежно від місця розташування експонованого релікта метод музеєфікації має три види: 1) музеєфікація окремої споруди чи комплексу; 2) музеєфікація у існуючій споруді; 3) музеєфікація у новій споруді.
- принцип комплексної реставрації включає максимальний спектр засобів і методів відновлення та збереження реліктів оборонних систем монастирів. Серед них: консервація, музеєфікація, відновлення, реконструкція. Такий принцип необхідно використовувати значних за розміром монастирів, оборонні споруди яких дійшли у різному технічному стані збереження та потребують комплексного підходу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене науково-прикладне завдання: визначено принципи формування оборонних споруд монастирів Західного регіону України у XVII-XVIII ст., розроблено рекомендації щодо їх збереження. За результатами дослідження сформульовано низку висновків, основними з яких є:

1. З'ясовано, що у наукових працях вивчено переважно сакральні споруди монастирів та келії, а оборонні споруди опрацьовані недостатньо. Дана праця зби́рала та систематизувала архівні матеріали, напрацювання українських та іноземних науковців про 71 оборонний монастир.
2. На основі взаємодії базових та архітектурно-професійних методів дослідження розроблено комплексну методика, яка включає теоретичні моделі аналізу та типології монастирів, що дозволило визначити архітектурно-композиційні принципи і особливості формування оборонних споруд та методичні рекомендації для їх реставрації.
3. У результаті історико-архітектурного аналізу з'ясовано: 1) передумови поширення монастирів; 2) передумови заснування окремого монастиря у XVII – XVIII ст.; 3) чинники, що впливали на формування оборонних споруд монастирів. Виокремлено за містобудівним чинником: 1) монастирів за середмістям – 34 об'єкти та 2) монастирів у середмісті – 37 об'єктів; за ландшафтним – чотири типи розташування на рельєфі відносно передпілля: а) на пагорбі – 20 об., б) на рівнині – 17 об., в) на терасі (гори або міста) – 22 об., г) у низовині – 12 об.; 3) за чинником впливу ордену: 1) монастирів східного обряду – 20 об., 2) монастирів західного обряду – 51 об.
4. Виявлено, що власні оборонні споруди використовували 54 з 71 монастирів. У формуванні власних оборонних ліній визначено використання: 1) бастейної; 2) бастіонної; 3) баштової; 5) вежової; 6) кліщової; 7) стінової. Сформульовано типи поєднання власних оборонних ліній у формуванні складних конфігурацій захисту: 1) баштова та баштова; 2) баштова та стінова; 3) баштова та бастіонна з баштами;

4) баштова та кліщева; 5) стінова та стінова; 6) вежова та баштова; 7) бастейна та стінова.

5. На основі аналізу архітектурно-композиційних характеристик оборонних споруд та впливу сталих і змінних чинників визначено вісім принципів формування оборонних споруд: 1) *містобудівного підпорядкування*; 2) *використання природньої оборони*; 3) *впливу ордену*; 4) *стратегічної необхідності*; 5) *економічної доцільності*; 6) *ієрархічної відповідності*; 7) *часової відповідності військової теорії та техніки*; 8) *композиційної цілісності*. Визначено, що містобудівельний, ландшафтний та чинник часової відповідності військової теорії та техніки стали найвагомішими для формування оборонних споруд.

6. З'ясовано, що монастирі Західної України у XVII – XVIII століттях надалі використовували стінові (мури) або баштові оборонні системи, вплив європейських шкіл фортифікацій був слабким та запізнілим, порівняно з монастирями на території сучасної Польщі. Процес еволюції за загальною схемою розвитку фортифікацій відповідно до нових вимог часу можна простежити тільки у окремих монастирях. У кінці XVII – початку XVIII ст. зафіксовано відхід від будівництва нових оборонних монастирів, натомість модернізуються оборонні споруд монастирів, що існують.

7. Оборонні монастирі у середмісті були важливими містобудівними елементами, проте підпорядковувались міським фортифікаціям. Найважливішу оборонну функцію відігравали монастирі з власними активними оборонними спорудами (башти, вежі, бастіони, бастей, брами, рavelіни). Обителі, що мали товсті мури з бійницями здебільшого відігравали роль локальної оборони

8. Визначено стан збереженості оборонних споруд у два етапи: 1) оцінка технічного стану наявних оборонних споруд та 2) оцінка структурного збереження первісного стану. Виявлено за технічним станом оборонні споруди першої лінії монастирів перебувають: 1) у відмінному – 6 об.; 2) у доброму – 5 об.; 3) у задовільному – 3 об.; 4) у незадовільному – 8 об.; станах та 5) у руїні – 10 об.; повністю знищених – 23 об.; наявні оборонні споруди другої лінії перебувають у руїні у 2 об.) інші – 7 об. знищені повністю. Визначено стани структурного

збереження оборонних споруд монастирів: 1) збережена планувальна структура та оборонні елементи – 3 об.; 2) частково збережена планувальна структура і оборонні елементи у 11 об.; 3) прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи у 5 об.; 4) частково збережені оборонні елементи у 12 об.; 5) прослідковується у топографії тільки планувальна структура у 2 об.; 6) Повністю зруйновані – 22 об.

9. Сформульовано три основні принципи реставрації в залежності від стану збереженості, місця розташування монастиря та можливості функціональної адаптації: 1) принцип консервації; 2) принцип музеєфікації 3) принцип комплексної реставрації. Вибір принципу реставрації повинен обумовлюватись загальним проектом ревалоризації чи регенерації монастирського комплексу. Реставраційні заходи повинні проводитись з мінімальним пошкодженням автентичної субстанції. Повне відтворення оборонних споруд проводити за функціональної та економічної доцільності. При неможливості повного відтворення проводити музеєфікацію реліктів оборонних систем з реверсивних матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ

1. Державний комітет України у справах містобудування і архітектури (2004), ДБН В.3.2-1-2004: Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини, Київ, [online] Доступно: <http://info-build.com.ua/normativ>.
2. ДП “Укрархбудінформ”: Мінрегіонбуд України, ДБН Б.2.2-2-2008: Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування, Київ.
3. ДП “Укрархбудінформ”: Мінрегіонбуд України, ДБН Б.2.2-3-2012: Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, 2012, Київ.
4. ООН (1987), “Міжнародна хартія з охорони історичних міст (Вашингтонська хартія)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 75–77.
5. ООН, 1. (1964), “Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеційська хартія)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, 69-71.
6. ICCROM (2000), “Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 98–99.
7. ICCROM (2000), “Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 98–99.
8. ICOMOS (2002), “Київська резолюція. у: Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, p. 101.
9. ICOMOS (2002), “Київська резолюція. у: Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, p. 101.

10. UNESCO (1972a), “Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (ред. 04.10.1988)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 20–31.
11. UNESCO (1972a), “Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (ред. 04.10.1988)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 20–31.
12. UNESCO (1972b), “Рекомендація з охорони на національному рівні культурної та природної спадщини”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 32–41.
13. UNESCO (1972b), “Рекомендація з охорони на національному рівні культурної та природної спадщини”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 32–41.
14. UNESCO (1994), Нарський документ про автентичність, [online] Доступно: <http://www.centre7.org.ua/?q=book/export/html/86>.
15. UNESCO (1994), Нарський документ про автентичність, [online] Доступно: <http://www.centre7.org.ua/?q=book/export/html/86>.
16. UNESCO (1998), “Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини (Стокгольмська хартія)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 90–92.
17. UNESCO (1998), “Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини (Стокгольмська хартія)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 90–92.
18. UNESCO (2000), “Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини (Краківська хартія)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 93–97.
19. UNESCO (2000), “Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини (Краківська хартія)”, у Прибега, Л.В. ред., Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк, pp. 93–97.

НЕОНУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

20. ДП "Містопроект. Архітектурно-планувальна майстерня №2"" (2001), Генеральний план м. Червоноград, Львів, [online] Доступно: <http://www.chervonograd-city.gov.ua/genpl.php> (accessed 28 March 2018).
21. ДП "Інститут Укрзахідпроектреставрація" (1973), Пам. арх. XVII ст. костюль Бернардинів з келіями м. Львів пл. Воз'єднання. Обмірні креслення., Том IV, Львів.
22. ДП "Інститут Укрзахідпроектреставрація" (1975), Пам. архіт. XVII- XVIII ст. монастир Домініканів в с. Підкамінь Львівської області Обмірні креслення Архітектурні обміри., Том 3. Книга 2, Львів.
23. ДП "Інститут Укрзахідпроектреставрація" (1983), Скит Манявський. Проект реставрації., Том 2. Книга 1. Шифр 2. Архітектурно-ландшафтний комплекс Свято-Успенської Почаївської Лаври охор. №672. Тернопільська обл. Кременецький р-н. м. Почаїв. Історична довідка, Львів.
24. ДП "Інститут Укрзахідпроектреставрація" (1985 р), Пам'ятка архітектури XVII ст. Ансамбль колишнього монастиря Бернардинів в м. Львові. Архітектурні обміри колишньої брами в монастирі. Обстеження, Том – 2. Книга I. Архітектурно-ландшафтний комплекс Свято-Успенської Почаївської Лаври охор. №672. Тернопільська обл. Кременецький р-н. м. Почаїв. Історична довідка, Львів.
25. ДП "Інститут Укрзахідпроектреставрація" (1997), Архітектурно-ландшафтний комплекс Свято-Успенської Почаївської Лаври охор. №672. Тернопільська обл. Кременецький р-н. м. Почаїв. Історична довідка. Том – 2. Книга I.
26. ПП «Белзький мур» (2014), Історико-архітектурний опорний план м. Дубно, Львів.
27. ПП «Белзький мур» (2015), Історико-архітектурний опорний план смт. Підкамінь, Львів.
28. ПП «Белзький мур» (2017), Костел Св. Матєя монастиря Бернардинів у Лешневі, Львів.
29. ПП «Белзький мур» (2017) Пам'ятка архітектури національного значення костел Св. Марка монастиря Піярів у с. Варяж Сокальського р-ну Львівської обл.

- (Ох.№495). Протиаварійні та невідкладні консерваційні роботи (перша черга), Львів.
30. ТОВ «Інститут геоінформаційних систем» (2017), Генеральний план с. Лешнів, Бродівського району, Львівської області, Львів.
31. ЦДІАУЛ (1845), Кадастрова карта 1844 р. ф. 186, оп. 6, спр. 912.
32. ЦДІАУЛ (1854), Кадастрова карта смт. Підкамені 1854 р. Спр. 1683, 16 арк.

НАУКОВІ ДЖЕРЕЛА

33. Бевз, М.В. (2012), “Оборонні споруди середмість Львова: завдання інвентаризації, дослідження і збереження”, Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій збірник наукових праць за результатами 4-ої Міжнародної конференції молодих науковців/Кафедра реставрації та реконструкції архітектурних комплексів, No. 4, pp. 6–13.
34. Бевз, М.В. та Оконченко, І.В. (2000), “Дослідження планувальних характеристик та стильових ознак проектів бастионових споруд Львова XVII ст.”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., 410, pp. 53–61.
35. Бевз, М.В. та Оконченко, І.В. (2005), “Ідентифікація втраченої оборонної архітектури Львова XVII ст.: «Лінія Беренса»”, Галицька брама, No. 4-6, pp. 13–19.
36. Березняк, В. (2016), “Посилення консервативних тенденцій у суспільно-політичному житті Рівненщини в період "застою": релігійний аспект”, Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, No. 28, pp. 392–403.
37. Берест, Р. (2008), “Дослідження монастиря в селищі Підкамінь на Львівщині”, Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, No. 12, pp. 360–367.
38. Білушак, Т.М. (2012), “Оборонні споруди Львова XIV–XVIII ст. Історичні дослідження і збережені пам’ятки”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 724, pp. 68–74.
39. Бойко, О. та Семенюк, А. (2012), “Монастир отців Бернардинів у Сокалі: історія та архітектура”, Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій збірник наукових праць за результатами 4-ої Міжнародної

- конференції молодих науковців/Кафедра реставрації та реконструкції архітектурних комплексів, No. 4, pp. 133–140.
40. Бойко, О.Г. та Слободян В. М. (2006а), “Монастир отців францисканів, первісно отців капуцинів”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 16, pp. 54–58.
 41. Бойко, О.Г. та Слободян В. М. (2006b), “Монастир сестер бенедиктинок”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 16, pp. 39–43.
 42. Бойко, О.Г. та Слободян В. М. (2006с), “Монастир сестер милосердя, первісно отців реформаторів”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 16, pp. 44–49.
 43. Бойко, О.Г. та Хохонь, М.П. (2014), “Етапи формування та розвитку оборонного монастиря оо. Домініканів у Підкамені”, Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій збірник наукових праць за результатами 6-ої Міжнародної конференції молодих науковців, No. 6, pp. 60–65.
 44. Брич, М. (2015), “Музеефікація пам’яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини”, Historical and cultural studies, Vol. 2 No. 1, pp. 31–35.
 45. В. Вуйцик (2004), “Монастир Св. Миколи ЧСВВ у Крехові”, с. 194-222.
 46. Ваврик, М. (1958), По василіанських монастирях, Видавництво й друкарня оо. Василіян, Торонто.
 47. Вечерський, В.В. (2002), Втрачені об’єкти архітектурної спадщини України, НДІПІАМ: Головкивархітектура, Київ.
 48. Вечерський, В.В. (2003), “Архітектурний устрій українських монастирів доби Гетьманщини (середина XVII–XVIII ст.)”, Матеріали до українського мистецтвознавства. Збірник наукових праць, No. 3.
 49. Вечерський, В.В. (2008), Невідома Україна: Українські монастирі, Наш час, Київ.
 50. Вортман, Д.Я. (2011), “Підгорецький Благовіщенський Монастир, Пліснеський Благовіщенський монастир”, у Смолій, В.А. ред., Енциклопедія історії України: у 10 т., Наукова думка, Київ, р. 233.
 51. Вуйцик, В.С. (2000), “Оборонний василіанський монастир в Тереховлі”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 11, pp. 39–48.

52. Вуйцик, В.С. (2004а), “Бернардинський монастир у Львові”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 14, pp. 82–94.
53. Вуйцик, В.С. (2004b), “Дерманський монастир-фортеця”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 14, pp. 292–298.
54. Вуйцик, В.С. (2004с), “Монастир Св. Миколи ЧСВВ у Крехові”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 14, pp. 200–211.
55. Вуйцик, В.С. (2004d), “Монастир Св. Онуфрія у Львові”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 14, pp. 48–59.
56. Вуйцик, В.С. (2004е), “Монастир Святого Миколи у Струсові”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 14, pp. 242–243.
57. Вуйцик, В.С. (2004f), “Святоуспенська Унівська Лавра монахів-студитів”, Вісник Укрзахідпроектреставрація, No. 14, pp. 251–264.
58. Вуйцик, В.С. (2012а), Володимир Вуйцик. Leopolitana I: Архикатедра Святого Юра у Львові, Vol. 1, ВНТЛ–Класика, Львів.
59. Вуйцик, В.С. (2012b), Володимир Вуйцик. Leopolitana I: Бернардинський монастир у Львові, Vol. 1, ВНТЛ–Класика, Львів.
60. Вуйцик, В.С. (2012с), Володимир Вуйцик. Leopolitana I: Костел і монастир кармелітів босих, Vol. 1, ВНТЛ–Класика, Львів.
61. Вуйцик, В.С. (2012d), Володимир Вуйцик. Leopolitana I: Фортифікатори Львова XV-XVII, Vol. 1, ВНТЛ–Класика, Львів.
62. Вуйцик, В.С. та Липка, Р.М. (1987), Зустріч зі Львовом: Путівник, Каменяр, Львів.
63. Годованок, О.М. (1974), “З досліджень Дерманського архітектурного комплексу”, Українське мистецтвознавство, No. 6, pp. 190–200.
64. Годованок, О.М. (1995а), “Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі”, Острозька давнина, No. 1, pp. 40–58.
65. Годованок, О.М. (1995b), “Троїцький монастир-фортеця у Межирічі Острозькому та його місце в розвитку монументального зодчества України XV-XVII ст.”, Архітектурна спадщина України, No. 2, pp. 62–75.
66. Годованок, О.М. (2004), Монастирі та храми волинського краю, Техніка, Київ.

67. Голубець, М. (1926), “Лаврів”, у Скрутень, Й.І. ред., Записки ЧСВВ: Том II, ДРУКАРНЯ "ВИДАВНИЦТВА ЧСВВ." В ЧСВВ, Жовква, pp. 30–69.
68. Голубець, М. (1930), “Матеріали до каталогу василіанських монастирів у Галичині”, у Скрутень, Й.І. ред., Записки ЧСВВ: Том III, ДРУКАРНЯ "ВИДАВНИЦТВА ЧСВВ." В ЧСВВ, Жовква, pp. 165–170.
69. Дідик, В.В., Максим'юк, Т.М. та Штанько, А.А. (2013), “Сади комплексу бернардинського монастиря у Львові (минуле–сучасне–майбутнє)”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 757, pp. 248–256.
70. Каднічанський, Д.А. (2012), “Фортифікації міста Самбора”, Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, No. 16, pp. 254–263.
71. Коссак, М. (1867), Шематизмъ провинці Св. Спасителя Чина Св. Василія Великого въ Галиції и короткій поглядъ на монастири и на монашество руске, Типографія Института Ставропигіанского, Львовъ.
72. Крип'якевич, І. (1926), “Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу”, у Скрутень, Й.І. ред., Записки ЧСВВ: Том II, ДРУКАРНЯ "ВИДАВНИЦТВА ЧСВВ." В ЧСВВ, Жовква, pp. 70–104.
73. Крощенко, Л. (2002), “Старий Костянтинів – нове волинське місто XVI століття”, Архітектурна спадщина України, No. 5, pp. 144–145.
74. Лаба В. (2000), Історія села Чернилява від найдавніших часів до 1939 р., Львів.
75. Лесик, О.В. (1993), Замки та монастирі України, Світ, Львів.
76. Лукомський, Ю.В. та Крупа, А.С. (2014), “Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини.”, Збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів, No. 6, pp. 151–163.
77. Мартинів, Ю.І. (2013), “Почаївський монастир у XVII – початку XVIII століття”, Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. Історичні науки, No. 3.34, pp. 53–57.
78. Мартинюк-Медвецька, А.М. (2001a), “Архітектурні дослідження монастиря бенедиктинок у Львові”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 429, pp. 191–203.

79. Мартинюк-Медвецька, А.М. (2001b), “Бастіонні фортифікації в ансамблі церкви Св. Юра у Львові”, Записки наукового Товариства імені Шевченка праці комісії архітектури та містобудування, No. CCXLI, pp. 524–535.
80. Мацюк, О.Я. (1997), Замки і фортеці Західної України (історичні мандрівки), Центр Європи, Львів.
81. Мицик, Ю.А. (2009), “Манявський Скит”, у Смолій, В.А. ред., Енциклопедія історії України: у 10 т., Наукова думка, Київ, р. 790.
82. Н. Урсу (2007), Мистецька спадщина домініканського ордену XVII-XIX ст. на території України: монографія, ПП Зволейко Д.Г, Кам’янець-Подільський.
83. Оконченко, О.М. (2015), “Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI – кінця XVII століть”, Автореферат дисертації, Інститут архітектури, Національний університет “Львівська політехніка”, Львів, 2015.
84. Оконченко, О.М. та Оконченко, І.В. (2013), “Організація бастіонних споруд території середмістя та передмість Львова у XVII ст.”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 757, pp. 41–46.
85. Петрик, В.М. (2008), “Крилоський катедральний монастир XVI–XVIII століть”, Архітектурна спадщина. Пам’ятки України: Історія та Культура, No. 1, pp. 9–18.
86. Петришин, Г.П. (2005), Карта Ф. Міґа (1772-1782), як джерело містознавства. – Львів,, Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", Львів.
87. Пламеницька, О.А. (2002), “Сакральна архітектура Кам’янця на Поділлі – Кам’янець-Подільський”, Архітектурна спадщина України, No. 5, pp. 28–50.
88. Пламеницька, О.А. (2005), Сакральна архітектура Кам’янця на Поділлі, Абетка, Кам’янець-Подільський.
89. Пламеницька, О.А. (2010), “Костьол Босих кармелітів у Кам’янці-Подільському. До питання авторства та будівельної періодизації”, Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини, No. 7, pp. 164–175.
90. Площанській, В.М. (1866), Лавров – Село і монастир в самборском окрузі, Львовь.
91. Площанській, В.М. (1867), Добромиль: Монастырь ЧСВВ и ньсколькo словъ объ отношеніяхъ города., Львовь.

92. Прибега, Л.В. (Ed.) (1964), Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк.
93. Прибега, Л.В. (Ed.) (2000), Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів, АртЕк.
94. Прибега, Л.В. (2015), Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект: монографія, Інститут культурології НАМ України Київ.
95. Пшик, В.П. (2008), Укріплені міста, замки, оборонні двори та інкастельовані сакральні споруди Львівщини XIII-XVIII ст., Дизайн-студія "Гердан Графіка", Львів.
96. Рабій, Ю.Є. (1999), Княжий город Самбір, "Місіонер", Львів–Самбір–Ютика.
97. Рибчинський, О.В. (2005), “Язлівець – місто Ренесансу”.
98. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П. (2015), “Особливості формування оборонних укріплень монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій збірник наукових праць за результатами 7-ої Міжнародної конференції молодих науковців”, Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій збірник наукових праць за результатами 7-ої Міжнародної конференції молодих науковців, No. 7, pp. 268–273.
99. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П. (2016a), “Оборонні монастирі Західної України XVII-XVIII століття. Чинники формування та розпланування фортифікаційних споруд”, Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій: збірник наукових праць за результатами 8-ої Міжнародної конференції молодих науковців, No. 8, pp. 207–213.
100. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П. (2016b), “Чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 856, pp. 199–204.
101. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П. (2017), “Оборонні споруди монастирів оо. Домініканів середмість історичних міст Західної України у XVII-XVIII століттях”, Вісник КНУБА. Серія: МТП, No. 65, pp. 467–474.

102. Римешило-Рибчинська, О.І. та Знак, І.Б. (2016), “Принципи ревалоризації архітектурного ансамблю василіанського монастиря Преображення Господнього під Бучачем Тернопільської області”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 856, pp. 191–198.
103. Ричков, П.А. (1995), “До історії формування архітектурного ансамблю Почаївської лаври”, Архітектурна спадщина України, No. Т.2, pp. 78–89.
104. Ричков, П.А. та Луц, В.Д. (Eds.) (2000), Почаївська Свято-Успенська лавра: Національні святині України, Техніка, Київ.
105. Рожко, В.Є. (1995), “Православні монастирі глибокого Полісся XV–XVII ст. – важливі духовні осередки краю”, Матеріали VI-ої Острозької конференції «Остріг на порозі 900-річчя», No. 6, pp. 183–188.
106. Рожко, В.Є. (1997), Православні монастирі Волині 12 –18 ст.: іст.-краєзн. нарис, Надстир'я, Луцьк.
107. Рожко, В.Є. (2001), Нарис історії Української Православної Церкви на Волині (870–2000) іст.-краєзн. нарис, Медіа, Луцьк.
108. Рудницький, А.М. та Чень, Л.Я. (2008), “Роль монастирів Чину Св. Василя Великого в архітектурі міст та сіл України”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 632, pp. 85–91.
109. Січинський, В. (1934), “Крехів”, Життя і Знання, No. 3, pp. 81–92.
110. Січинський, В. (1936), Архітектура Лаврова, Львів.
111. Січинський, В. (1952), Пам'ятки української архітектури, Америка, Філадельфія.
112. Скрутень, Й.І. ред. (1926), Записки ЧСВВ: Том II, 1-2, ДРУКАРНЯ "ВИДАВНИЦТВА ЧСВВ." В ЧСВВ, Жовква.
113. Скрутень, Й.І. ред. (1930), Записки ЧСВВ: Том III, ДРУКАРНЯ "ВИДАВНИЦТВА ЧСВВ." В ЧСВВ, 1-2, Жовква.
114. Смолій, В.А. ред. (2003), Енциклопедія історії України: у 10 т., Наукова думка, Київ.
115. Смолій В.А. ред. (2007), Енциклопедія історії України: у 10 т. Наукова думка, Київ

116. Тарас, В.Я. (2004), “Філософсько-світоглядні уявлення в ландшафтно-планувальній організації монастирського саду”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 505, pp. 331–337.
117. Тарас, В.Я. (2006), Монастирські сади Галичини (X - середина XIX ст.), Інститут народознавства НАН України, Львів.
118. Тарас, В.Я. (2011), “Витоки західноєвропейського середньовічного монастирського саду”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 716, pp. 283–287.
119. Тарас, Я.М. (2009), “Монастир народної пам’яті”, Народознавчі зошити, No. 3-4, pp. 515–519.
120. Топилко, С.І. (2001), “Методологічна послідовність дослідження мілих міст і містечок Галичини, закладених у період Ренесансу”, Науково-технічний збірник КНУБА “Містобудування та територіальне планування”, No. 10, pp. 218–222.
121. Урсу, Н. (2010), “Стилістика архітектурних об’єктів Домініканського ордену в українському полікультурному просторі XVI-XIX століть”, Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини, No. 7, pp. 445–459.
122. Федунків З.Б. (2017), “Оборонні споруди Галицької землі Руського воєводства як об’єкти культурної спадщини (1434–1772 рр.)”, Рукопис, Центр пам’яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам’яток історії та культури, Київ, 2017.
123. Хіхляч Б.М. (2005), “Ліквідація Уніатської церкви на Східному Поділлі у 1794-1796 рр.”, Українське релігієзнавство, No. 34, pp. 104–113.
124. Хіхляч Б.М. (2009a), “Архітектура василіанських монастирів Поділля XVIII століття”, Праці Центру пам’яткознавства: Зб. наук. пр., No. 16, pp. 65–78.
125. Хіхляч Б.М. (2009b), “Вплив унії на церковне життя Поділля у XVIII ст.”, Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія Історія., No. 15, pp. 195–199.
126. Хіхляч Б.М. (2010), “Уніатська церква на Поділлі в українському соціокультурному процесі XVIII ст.”, Автореферат дисертації, Центр

- українознавства філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2010.
127. Хіхляч Б.М. (2013), “Архітектура уніатських храмів на Поділлі XVIII ст. за церковними візитами”, Праці Центру пам’яткознавства: Зб. наук. пр., No. 24, pp. 87–101.
 128. Хохонь, М.П. (2017a), “Методика дослідження та графічної реконструкції оборонних укріплень Василіанських монастирів XVII-XVIII ст. Західної України на прикладі монастиря у Щеплотах”, у Хохонь, М.П. ред., Тези доповідей молодіжної секції Комісії архітектури та містобудування підготовані до участі в XXVIII Науковій сесії Наукового товариства ім. Шевченка, Львів, 24 березня 2017, ПП "Ощипок М. М.", Львів, pp. 28–32.
 129. Хохонь, М.П. (2017b), “Монастир оо. Бернардинів у м. Львові”, Вісник КНУБА. Серія: СПАМ, No. 49.
 130. Хохонь, М.П. (2018), “Оборонний монастир оо. Бернардинів у Лешневі”, у Тези доповідей молодіжної секції Комісії архітектури та містобудування підготовані до участі в XXVIII Науковій сесії, Львів, 28-29 березня 2018, ПП "Ощипок М. М.", Львів, pp. 70–72.
 131. Чень, Л.Я. (2007), “Архітектура монастирів чину Святого Василя Великого в Україні та їх місце в розвитку української архітектури XVII-XX століття”, Автореферат дисертації, Інститут Архітектури, Національний університет “Львівська політехніка”, Львів, 2007.
 132. Чень, Л.Я. (2009), “Визначні монастирі Бойківщини”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 656, pp. 201–207.
 133. Чень, Л.Я. (2011), “Монастирі в силуеті міст і сіл України”, Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Архітектура., No. 716, pp. 307–310.
 134. Чень, Л.Я. (2012), “Еволюція розвитку монастирського комплексу Св.Онуфрія у Львові”, Вісник Державного університету „Львівська політехніка”— Архітектура, No. 728, pp. 315–320.

135. Чорний, М. (2012), “Становище монастирів домініканського ордену в Галичині та Поділлі (друга половина XIII – середина XV ст.)”, Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи, Vol. 3, pp. 56–64.
136. Ясінський, М.Р. (2013), “Оборонні елементи в структурі міста Рогатин та їх вплив на розвиток житлової забудови”, Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій збірник наукових праць за результатами 4-ої Міжнародної конференції молодих науковців, [30–31 травня 2012 р., Львів, Белз]/Національний університет “Львівська політехніка”, Інститут архітектури, Кафедра реставрації та реконструкції архітектурних комплексів., pp. 154–157.
137. Жариков, Н.Л. ред. (1983), Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: (иллюстрированный справочник-каталог) в четырех томах, Будівельник, Київ.
138. Жариков, Н.Л. ред. (1985), Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: (иллюстрированный справочник-каталог) в четырех томах, Будівельник, Київ.
139. Жариков, Н.Л. ред. (1986), Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: (иллюстрированный справочник-каталог) в четырех томах, Будівельник, Київ.
140. Г. П. Пашкоў і інш ред. (1999), Беларуская энцыклапедыя: У 18 т., БелЭн, Минск.
141. Яковлев, В.В. (2000), История крепостей, Изд-во АСТ, Москва.
142. Barącz, S. (1870), Dzieje klasztoru ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu, Drukiem Józefa Pawłowskiego, Tarnopol.
143. Betlej, A. (2009), “Kościół p. w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i klasztor OO. Karmelitów Trzewiczkowych w Trembowli”, in Ostrowski, J.K. and Betlej, A. (Eds.), Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, Międzynarodowe Centrum Kultury, pp. 353–424.
144. Betlej, A. and Krasny, P. (Eds.) (2006), Sztuka kresów wschodnich, Impuls, Kraków.
145. Bogdanowski, J. (1996), Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte, Nauk. PWN., Warszawa, Kraków.

146. Budzynowski I. (1891), Kronika miasta Sambora zebrana i wydana ku uczczeniu 500 letniej rocznicy założenia miasta Sambora, Z drukarki Schwarza i Trojana, Sambor.
147. Chadam, A., "Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych", in Wyczawski. H. E. (Ed.), Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych: dzieło zbiorowe, Kalwaria Zebrzydowska, Cieszyn, pp. 172–175.
148. Chlebowski, B., Sulimierski, F. and Walewski, W. (Eds.) (1895), Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Druk "Wiek", Warszawa.
149. Czernecki, J. (1939), Mały król na Rusi i jego stolica Krystynopol, kzięgarnia J.Czerneckiego, Krakow.
150. Czolowski, A. (1890), Z przeszłości Jezupola i okolicy, W.Lozińskiego, Lwow.
151. Dybaś, B. (2018), Fortece Rzeczypospolitej, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
152. Fiszer W. (1913), "Klasztor w Podkamieniu", in Kulwieć, K. (Ed.), Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany., Kulwieć Kazimierz, Warszawa, pp. 823–826.
153. Jakubowski M., Sas, M. and Walczyna, F. (Eds.) (2016), Miasta wielu religii: Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, I, Alnus, Warszawa.
154. Józef Adamczyk (1903), Plan Jasnej Góry z przewodnika ilustrowanego No. 4299.
155. Krasny. P. (2007), "Kościół p.w. wniebowzięcia najśw. panny Marii i Podwyższnia Krzyża sw. Oraz klasztor oo. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkaminium", in Ostrowski, J.K. and Betlej, A. (Eds.), Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, Międzynarodowe Centrum Kultury, pp. 123–192.
156. Kurzej M. (2006), "Kościół Bernardynów w Leszniowie - nieznane dzieło Jana Wolffa", in Betlej, A. and Krasny, P. (Eds.), Sztuka kresów wschodnich, Impuls, Kraków, pp. 23–40.
157. Kwiecińska, E. (2016), "Husiatyn", in Jakubowski M., Sas, M. and Walczyna, F. (Eds.), Miasta wielu religii: Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, I, Alnus, Warszawa, pp. 63–67.
158. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1884), "Leszniow", Druk "Wiek", Warszawa, p. 176.

159. Katalog zabytków sztuki w Polsce (1989), "Leżajsk, Sokołów Małopolski i okolice", Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa, pp. 32–84.
160. Maciszewski, M. (1910), Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej Polskiej: Monografia historyczna, Skład główny w Księgarni Feliksa Westa, Brody.
161. Mapire, "Friedrich von Mieg. Galizien und Lodomerien (1779–1783) - First Military Survey", available at: <https://mapire.eu/en/> (accessed 27 March 2018).
162. Molendziński, K. (1935), "Klasztor pofranciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim", in Hoffman, J. (Ed.), Rocznik Wołyński, Orbis, Równe, pp. 102–136.
163. Murzaku, I.A. (Ed.) (2016), Monasticism in Eastern Europe and the Former Soviet Republics, Routledge Taylor & Francis Group, New York.
164. Okolski, S. (1648), Gora swieta nasvvietszey Panny Rozanca S. vv Luckim biskupstwie na Wołyniu nad miastem Podkamieniem, Drukarnia Lukafza Kupifza, Kraków.
165. Orłowicz, M. (1929), Ilustrowany przewodnik po Wołyniu, nakł. Wołyńskiego Tow. Krajoznawczego i Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Luck.
166. Ostrowski, J.K. (2002), "Kościół i klasztor OO. Dominikanów w Rohatynie", in Ostrowski, J.K. and Betlej, A. (Eds.), Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, Międzynarodowe Centrum Kultury, pp. 316–317.
167. Ostrowski, J.K. and Betlej, A. (Eds.) (2002), Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, Międzynarodowe Centrum Kultury.
168. Ostrowski, J.K. and Betlej, A. (Eds.) (2007), Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, Międzynarodowe Centrum Kultury.
169. Rybchynskyi, O.V. and Khokhon, M.P. (2016), "Seventeenth and Eighteenth century fortified monasteries in Ukraine's Western region in the context of their historical development", ΠΡΑΞΗΜΑ. Journal of Visual Semiotics., Vol. 8 No. 2, pp. 8–23.
170. Rybchynskyi, O.V. and Khokhon, M.P. (2017a), "Defensive buildings of monastery complexes located within the town areas of historical cities in Western Ukraine", Space & FORM, No. 31, pp. 275–292.

171. Rybchynskiy, O.V. and Khokhon, M.P. (2017b), “The Western Ukraine downtown monastery complexes in 17-18 centuries. The principles of the defenses formation”, Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications, No. 9, pp. 240–247.
172. Śnieżyńska-Stolotowa, E. and Stolot, F. (Eds.) (1989), Katalog zabytków sztuki w Polsce, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa.
173. St. Szlezinger, P. (2009), Dawny Kościół Karmelitów Bosych w Wiśniczu, 2nd ed., Brzeska Oficyna Wydawnicza, Wiśnicz.
174. Tokarzewski, M. (1917), Z kronik zakonnych kościoł a klasztoru oo. Berardynow w Zasławiu na Wołyniu, Warszawa.
175. Wanat, B.J. (2008), Klasztor Karmelitów Bosych w Berdyczowie na Ukrainie, Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, Kraków.
176. Wanat, B.J. (2013), “Architektura i wyposażenie kościoła i klasztoru Karmelitów bosych w Wiśniczu”, in Folia Historica Cracoviensia, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie - Wydawnictwo Naukowe, Krakow, pp. 119–132.

ІНТЕРНЕТ ДЖЕРЕЛА

177. Geshet Galicia (2015), “Bohorodczany Town Cadastral Map 1851/1878”, The Geshet Galicia Map Room, available at: <https://maps.geshetgalicia.org/cadastral/bohorodchany-bohorodczany-1878/>.
178. Google (2018), “Карты Google”, [online] Доступно: <https://www.google.com.ua/maps> (accessed 28 April 2018).
179. Mapire (2014), “Friedrich von Mieg. Galizien und Lodomerien (1779–1783) - First Military Survey”, available at: <https://mapire.eu/en/> [Дата звернення 27 травня 2018].
180. Замки и крепости Украины - Форум, [online] Доступно: <http://forum.zamki-kreposti.com.ua> [Дата звернення 27 травня 2018].
181. Центр міської історії Центрально-Східної Європи (2004), “Онлайн версія карти міста Сокаль з його околицями виконана близько 1918 року. На плані детально показано міську забудову з фокусом на об'єкти військового призначення”, [online] Доступно: http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=106 [Дата звернення 27 травня 2018].
182. Центр міської історії Центрально-Східної Європи (2004), “План міста Львова та його передмість 1844 року. На карті позначено 117 важливих будівель у місті”, [online] Доступно: http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=137 [Дата звернення 27 травня 2018].

183. Центр міської історії Центрально-Східної Європи (2004), “Рукописний план центральної частини міста Львова 1777 року Йосефа Данієля Губера”, [online] Доступно: http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=137 [[Дата звернення 27 травня 2018].
184. Центр міської історії Центрально-Східної Європи (2004), “Цифрова копія плану Львова підготовленого Е. Вільчкевичем у 1936 р. на основі фото-зйомки міста виконаної з літака”, [online] Доступно: http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=37 [Дата звернення 27 травня 2018].
185. Malanowicz.eu (2010), “Fortyfikacje bastionowe. Zamek w Wiśniczu. plan Wiśnicza z 1696 roku Arx Wischnizensis munitissima et Monasterium... MDCLV, Erik Dahlbergh”, available at: <http://www.malanowicz.eu/mm/pasje/architektura/zamki/bastiony/wisnicz.htm>. [Дата звернення 27 травня 2018].
186. Staraczestochowa.pl (2006), “Plan Jasnej Góry z przewodnika ilustrowanego. Józef Adamczyk 1903.”, available at: <https://staraczestochowa.pl/index.php?Plan%20Jasnej%20Gory&www=Modules/stary-dokument&akcja=staredokumenty&start=432&katg=all&id=4299>. [Дата звернення 27 травня 2018].
187. ToursDeKiev (2012), “Історичні карти Києва”, Мапа Київської фортеці 1833 року, [online] Доступно: <http://toursdekiev.com.ua/uk/map> [Дата звернення 27 травня 2018].
188. ВолиньPOST (2015), “Історичні карти Луцька”, [online] Доступно: <http://www.volynpost.com/news/47717-istorychni-karty-lucka-foto>. [Дата звернення 27 травня 2018].
189. Вортман, Д.Я., “Підгорецький Благовіщенський Монастир, Пліснеський Благовіщенський монастир”, [online] Доступно: http://www.history.org.ua/?termin=pidgoreckyjj_blagovishhenskyjj. [Дата звернення 27 травня 2018].
190. Мислине дерево (2012), “Оборонна система палацового комплексу князів Сангушків у місті Заславі. Північно-західний бастион”, [online] Доступно:

<http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Heritage/CastleBastion.html>.

[Дата звернення 27 травня 2018].

191. Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина" (2016), "Спадщина. Сатанів.Свято-Троїцький монастир", [online] Доступно: <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/350074.html>. [Дата звернення 27 травня 2018].
192. Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина" (2016), "Спадщина. Унів. Лавра. Погляд з небес", [online] Доступно: <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/386745.html>. [Дата звернення 27 травня 2018].
193. Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина" (2017), "Спадщина. Крехів. Василянський монастир", [online] Доступно: <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/462613.html>. [Дата звернення 27 травня 2018].
194. Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина" (2018), "Спадщина. Бердичів. Монастир Босих Кармелітів. Частина 1-2", [online] Доступно: <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com>. [Дата звернення 27 травня 2018].
195. Україна Інкогніта (2016), "Замки та монастирі Східної Волині", [online] Доступно: <http://ukrainaincognita.com/ru/rivnenska-oblast/ostrozkyiraion/ostrog/zamky-ta-monastyri-skhidnoi-volyni-dvodennyi-tur> [Дата звернення 29.02.2018].

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. Апробація результатів дисертаційної роботи

Перелік опублікованих праць за темою дисертації

Перелік опублікованих праць за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2016b. Чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII–XVIII століттях. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Архітектура, 856, с.145-154.
2. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2017. Оборонні споруди монастирів оо. Домініканів середмість історичних міст Західної України у XVII–XVIII століттях. Містобудування та територіальне планування, 65, с.467–474.
3. Хохонь, М.П., 2017. Монастир оо. Бернардинів у м. Львові. Сучасні проблеми архітектури та містобудування, 49, с.494-501.

Статті у науковому періодичному виданні іншої держави:

4. Rybchynskiy, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2016. Seventeenth and Eighteenth century fortified monasteries in Ukraine's Western region in the context of their historical development. ПРАΞΗΜΑ. Journal of Visual Semiotic, 8 (2), pp.8–23.
5. Rybchynskiy, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017a. Defensive buildings of monastery complexes located within the town areas of historical cities in Western Ukraine, Przestrzeń i Forma, 31, pp.275–292.

Статті у інших періодичних виданнях України:

6. Бойко, О.Г. та **Хохонь, М.П.**, 2014. Етапи формування та розвитку оборонного монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 6, с.60–65.
7. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2015. Особливості формування оборонних укріплень монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 7, с.268–273.
8. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2016a. Оборонні монастирі Західної України XVII–XVIII століття. Чинники формування та розпланування фортифікаційних споруд. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 8, с. 207–213.

9. Rybchynskyi, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017b. The Western Ukraine downtown monastery complexes in 17-18 centuries. The principles of the defenses formation. Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications, 9, pp.240–247.

Матеріали конференцій і тези доповідей:

10. Хохонь, М.П., 2017а. Методика дослідження та графічної реконструкції оборонних укріплень Василіанських монастирів XVII–XVIII ст. Західної України на прикладі монастиря у Щеплотах. В: Наукове товариство імені Шевченка, Тези доповідей молодіжної секції Комісії архітектури та містобудування підготовані до участі в XXVIII Науковій сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, Україна, 24 Березень 2017. Львів: б.в., с.28–32.

11. Хохонь, М.П., 2018. Оборонний монастир оо. Бернардинів у Лешневі. В: Наукове товариство імені Шевченка, Матеріали доповідей Комісії архітектури та містобудування НТШ, підготовані до XXIX Наукової сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, Україна, 28-29 Березень 2018. Львів: б.в., с. 70–72.

Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження

АКТ № 02-18-Н

використання наукових результатів дисертаційної роботи
Хохоня Михайла Петровича “Формування оборонних споруд
монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях”,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури, при виконанні науково-дослідних та науково-проектних робіт на замовлення приватного підприємства «Белзький мур»

Комісія у складі голови: директора приватного підприємства «Белзький мур» (далі – ПП «Белзький мур»), к.арх. В. М. Петрика та членів: наукового керівника робіт, заступника директора Українського державного інституту культурної спадщини Міністерства культури України (далі – УДІКС) М. П. Гайди, провідного спеціаліста інституту «Укрзахідпроектреставрація», к.арх. О. Г. Бойко, – цим актом засвідчує, що результати дисертаційної роботи М. П. Хохоня на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури були використані у науково-проектній роботі, що виконувалась ПП «Белзький мур» за безпосередньої участі автора, а саме: “Історико-архітектурний опорний план смт.Підкамінь з визначенням меж історичного ареалу та охоронних зон пам’яток (для врахування при розробленні Генерального плану смт. Підкамінь)”. Науково-проектна робота виконана у 2015 р. на замовлення Виконавчого комітету Підкаміньської селищної ради Бродівського району Львівської області (Договір № 01-17/1).

У роботі було використано вдосконалену методику історико-містобудівного аналізу при визначенні територій історичного монастирського комплексу Домініканського монастиря на основі реконструкції перебігу ліній оборонних споруд. Це дало змогу уточнити межі території монастирського комплексу, та дозволило розробити межі зон охорони пам’ятки: комплексна охоронна зона пам’яток, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту та зона охорони археологічного культурного шару.

Наукові дослідження та науково-проектні розробки, які виконав М. П. Хохонь в процесі даної роботи, відповідають вимогам ДБН Б.2.2-3:2012. "Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту" та ДСТУ Б 5.2.2-10:2016 "Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування".

Науково-проектна робота "Історико-архітектурний опорний план смт. Підкамінь з визначенням меж історичного ареалу та охоронних зон пам'яток (для врахування при розробленні Генерального плану смт. Підкамінь)" схвалена на засіданні Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України (Протокол № 95 від 03.02.2016 р.), погоджена (№ 635/10/61-16 від 03.08.2016 р.) та затверджена наказом Міністерства культури України № 651 від 03.08.2016 р.

Голова комісії:

Директор ПП «Белзький мур»

Петрик В. М.

Члени комісії:

Гайда М. П.

Бойко О. Г.

АКТ № 03-18-Н

**використання наукових результатів дисертаційної роботи
Хохоня Михайла Петровича “Формування оборонних споруд
монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях”,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за
спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам’яток
архітектури, при виконанні науково-дослідних та науково-проектних робіт
на замовлення приватного підприємства «Белзький мур»**

Комісія у складі голови: директора приватного підприємства «Белзький мур» (далі – ПП «Белзький мур»), к.арх. В. М. Петрика та членів: наукового керівника робіт, заступника директора Українського державного інституту культурної спадщини Міністерства культури України (далі – УДІКС) М. П. Гайди, провідного спеціаліста інституту «Укрзахідпроектреставрація», к.арх. О. Г. Бойко, – цим актом засвідчує, що результати дисертаційної роботи М. П. Хохоня на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури були використані у науково-дослідній роботі, що виконувалась ПП «Белзький мур» за безпосередньої участі автора, а саме – виготовлення науково-дослідної документації з паспортизації костелу св. Матея монастиря оо. Бернардинів XVII-XVIII ст. в с. Лешневі Бродівського р-ну Львівської обл. з метою його внесення до Державного реєстру нерухомих об’єктів культурної спадщини. Науково-проектна робота виконана у 2018 р. на замовлення Лешнівської сільської ради Бродівського району Львівської обл. (Договір № 01-18/03).

У роботі було використано вдосконалену методикау історико-містобудівного аналізу при визначенні території історичного монастирського комплексу Бернардинського монастиря з врахуванням перебігу ліній оборонних споруд колишнього міста Лешнева. Це дало змогу визначити межі території монастирського комплексу та подати їх опис до облікової документації. При

аналізі архітектури об'єкта вивлено архітектурні елементи, що характеризують оборонну функцію костелу та мрястиря.

Наукові дослідження, які виконав М. П. Хохонь в процесі даної роботи, відповідають вимогам Міністерства культури України.

Науково-дослідна робота виготовлення науково-дослідної документації з паспортизації костелу св. Матея мрястиря оо. Бернардинів XVII-XVIII ст. в с. Лешневі Бродівського р-ну Львівської обл. з метою його внесення до Державного реєстру нерухомих об'єктів культурної спадщини схвалена на засіданні Науково-консультативної ради з охорони культурної спадщини при Департаменті архітектури та розвитку містобудування Львівської ОДА.

Голова комісії:

Директор ГП «Белзький мур»

Петрик В. М.

Члени комісії:

Гайда М. П.

Бойко О. Г.

використання наукових результатів дисертаційної роботи

**Хохоня Михайла Петровича “Формування оборонних споруд монастирів
Західної України у XVII-XVIII століттях”,**

представленої на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 — Теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури, при виконанні проектних робіт на замовлення
ТОВ «Інститут геоінформаційних систем»

Комісія у складі голови: директора ТОВ «Інститут геоінформаційних систем» (далі - ТОВ «ІГІС») А. С. Ямелинця та членів: головного архітектора проекту (далі — ГАП) М. Д. Шеремети, директора приватного підприємства «Белзький мур» архітектора к. арх. В. М. Петрика (далі - ПП «Белзький мур») – цим актом засвідчує, що результати дисертаційної роботи М. П. Хохоня на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури були використані у проектній роботі, що виконувалась ТОВ «ІГІС» за безпосередньої участі автора, а саме: “Генеральний план с. Лешнів, Бродівського району Львівської області”. Проектна робота виконана у 2017 р. на замовлення Лешнівської сільської ради Бродівського району Львівської області.

У роботі було використано вдосконалену методику історико-містобудівного аналізу при визначенні території історичного монастирського комплексу Бернардинського монастиря на основі реконструкції території комплексу та ліній оборонних споруд колишнього містечка. Це дало змогу уточнити межі території монастирського комплексу, присвоїти відповідне функціональне призначення розвитку у генеральному плані населеного пункту.

Наукові дослідження та науково-проектні розробки, які виконав М. П. Хохонь в процесі даної роботи, відповідають вимогам Генеральний план розроблений у відповідності до норм ДБН 360-92**, «Планування і забудова міських та

сільських поселень», ДБН Б.1.1-15-2012 «Склад та зміст генерального плану населеного пункту», Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про основи містобудування», «Про генеральну схему планування території України», «Земельного Кодексу України».

Генеральний план с. Лешнів, Бродівського району Львівської області схвалений та затверджений рішенням Лешнівської сільської ради № 168 від 07.11.2017 р.

Голова комісії

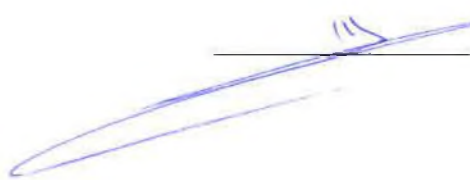
Директор

ТОВ «Інститут геоінформаційних систем»

Ямелинець А.С.

Члени комісії:

Шеремета М. Д.

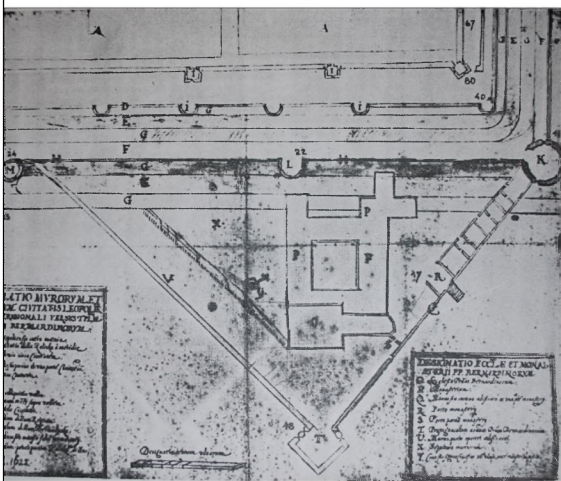
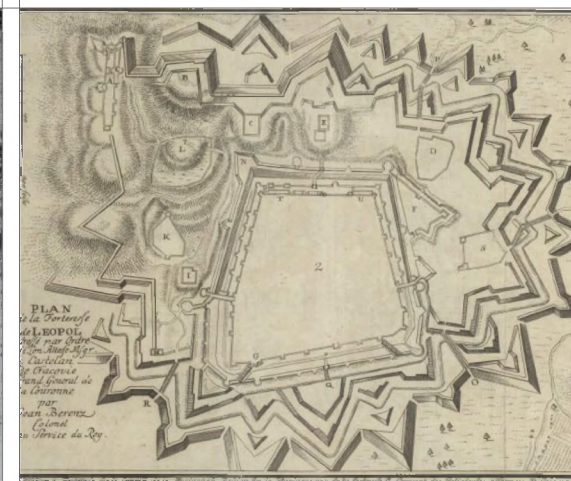
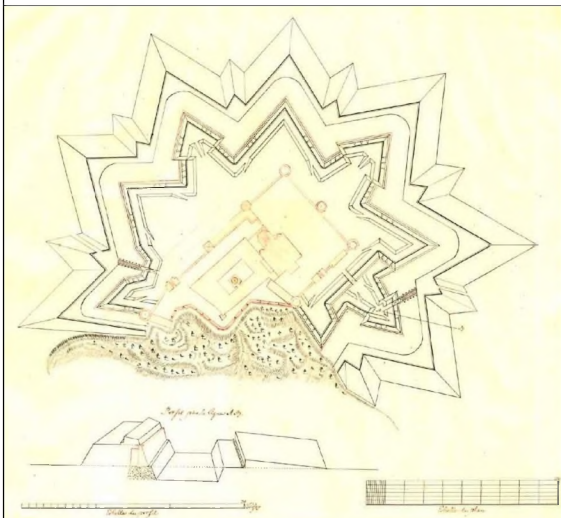

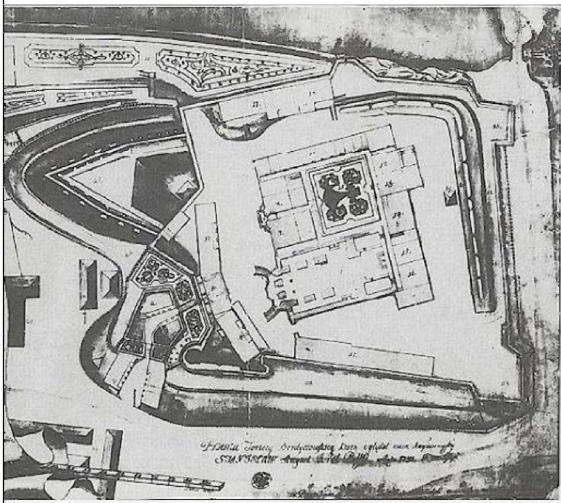
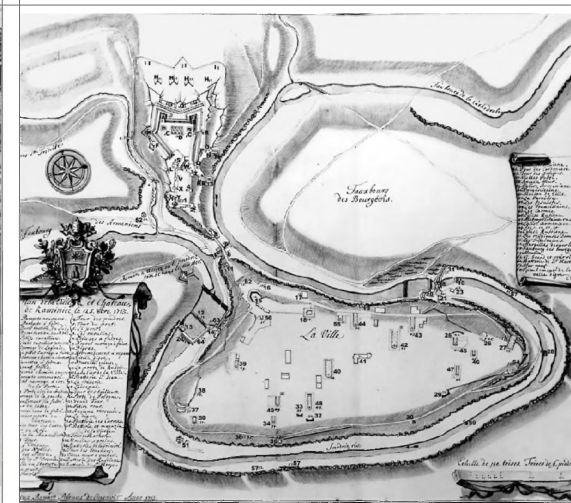

Петрик В.М.

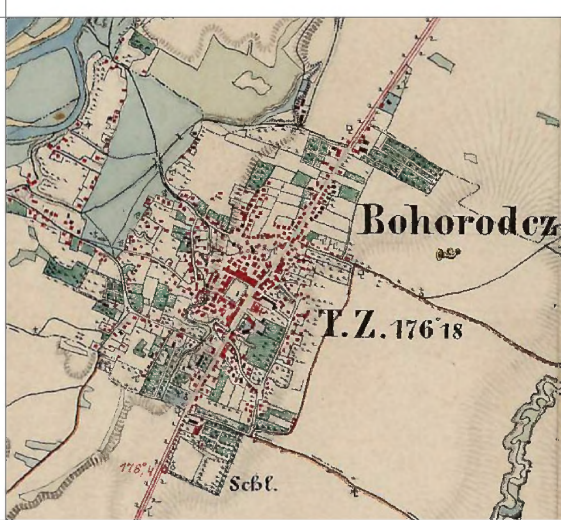
ДОДАТОК А. Ілюстративний матеріал за розділами

ДОДАТОК Б. Ілюстративний матеріал за розділами Ілюстрації до Розділу І

Таб.1.1.1. Картографічні джерела дослідження.

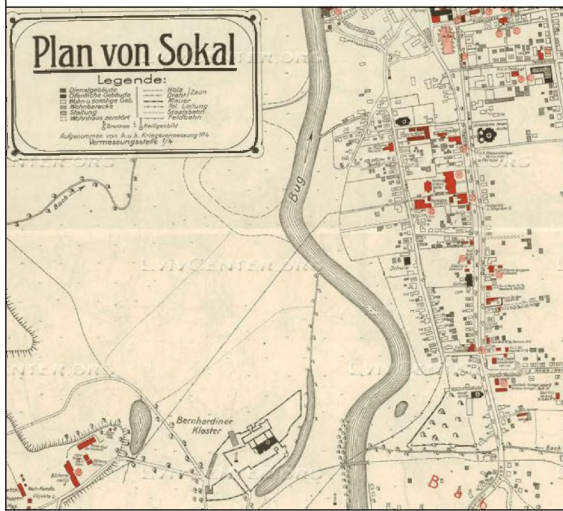
Плани монастирів	Ранні карти великих міст
	
<p style="text-align: center;">План монастиря оо. Бернардинів у м. Львові 1622 р. (Tomkiewicz, W. 1971)</p>	<p style="text-align: center;">Львів. План фортифікацій Яна Беренса 1635 р.</p>
	
<p style="text-align: center;">План монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Крістіан Дальке 1746 р. (Приватний архів І. Оконченка)</p>	<p style="text-align: center;">Бережани. Фрагмент карти Капітана де Пірха 1756 р. Maciszewski, M. (1910)</p>
	
<p style="text-align: center;">План монастиря оо. Кармелітів у Бердичеві 1782 р. (Betlej, A.; Krasny, P. 2006)</p>	<p style="text-align: center;">Кам'янець-Подільський. План Бенедикта Ренарда. 1713 р. (Пламеницька, О. А., 2013)</p>

Таб.1.1.1. (продовження)

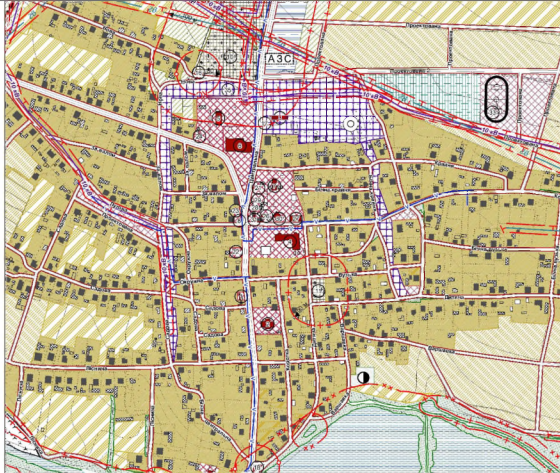

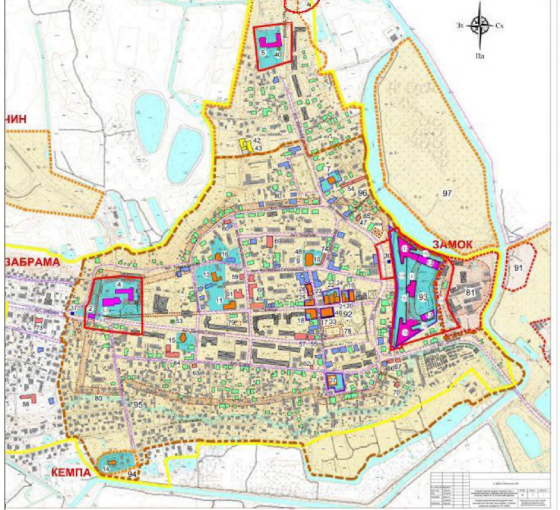

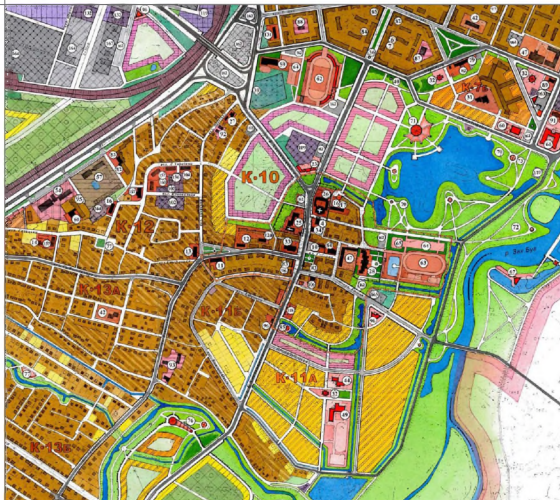
Перша мілітарна карта	Друга мілітарна карта
	
Чортків (Маріє, 2018)	Єзупіль (Маріє, 2018)
	
Белз (Маріє, 2018)	Збараж (Маріє, 2018)
	
Жовква (Маріє, 2018)	Богородчани (Маріє, 2018)

Таб.1.1.1. (продовження)

<p>Карти міст XIX ст. Західної України під владою Російської Імперії</p>	<p>Карти міст XIX ст. Західної України під владою Російської Імперії</p>
 <p>Планъ Вольцкой Губерні Города ЛУЦКА</p> <p>ОПИСАНІЕ СТРОЕНІ</p>	 <p>Heil. Dreifaltigkeit Maria Himmelfahrt</p>
<p>Луцьк 1795 р. (ВолиньPOST, 2015)</p>	<p>Богородчани (Gesher Galicia, 2015)</p>
	 <p>Leszniew</p>
<p>Ізяслав (Мислине дерево, 2012)</p>	<p>Лешнів (ЦДАУЛ (1845)</p>
	 <p>Bankauer Platz Plocher Platz Hofmarkt Ring Platz</p>
<p>Луцьк (Батюшков, П.Н.; 1868)</p>	<p>Львів (1844 р.) (Центр міської історії Центрально-Східної Європи, 2004)</p>

Карти XX ст.	Супутникові знімання
	
<p>Львів 1936 р. (Центр міської історії Центрально-Східної Європи, 1936)</p>	<p>Ізяслав, (Google, 2018)</p>
	
<p>Луцьк (ВолиньPOST, 2015)</p>	<p>Дермань (Google, 2018)</p>
	
<p>Сокаль (Центр міської історії Центрально-Східної Європи, 2004)</p>	<p>Крехів (Google, 2018)</p>

Таб.1.1.1. (продовження)

<p>Ортофотоплани</p> 	<p>Генеральні та історико-архітектурні опорні плани населених пунктів</p>
<p>Підкамінь (ІГІС, 2013)</p> 	<p>Генеральний план Лешнева (ІГІС, 2017)</p>
<p>Унів (Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина", 2016)</p> 	<p>ЮАП. Дубно ПП "Белзький мур" 2014</p>
<p>Сатанів (Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина", 2016)</p>	<p>Генеральний план Червонограда (Містопроект, 2001)</p>

Таб.1.1.2. Іконографічні джерела дослідження.

Малюнки XIX ст.	
<p>Рис. з мат. до М.В. Стенчинського 1846 р. зім. П. Піллера в Лавові KLASZTOR O.O. DOMINIKANÓW W PODKAMIENTU od zachodu w obwodzie Złoczowskiem. <i>Wydrukował R. Schickelski w Lwowie.</i></p>	
<p>Монастир оо. Домініканів у Підкамені на літографії Стенчинського 1846 року</p>	<p>Монастир у Почаєві на акварелі Т.Шевченка 1846 року</p>
<p>Монастир ЧСВВ у Добромилі. Мал. Наполеон Орда (Сачек, П. з Кравченко. Я (2014)</p>	<p>Монастир оо. Бернардинів на літографії Пйотра Піллера 1837 рік.</p>
<p>Монастир оо. Бернардинів у Сокалі (авт. невідомий)</p>	<p>Монастир оо. Кармелітів черевичкових на малюнку Л. Скшишевського. 1863 рік</p>

Фото першої половини XX ст.

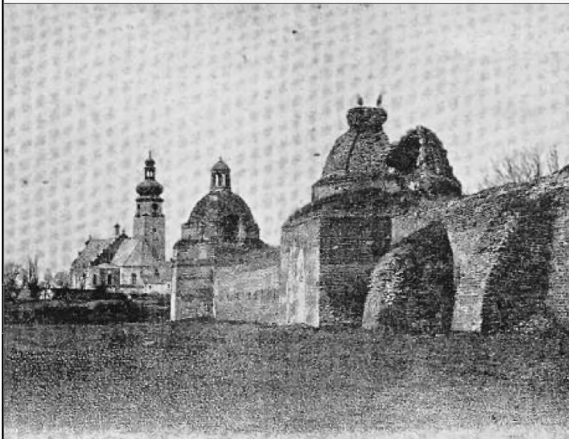

Hen, do Sokala, kedy Bug plynie,
I Matka Boska Cudami slynie.
Przez lany, bory, ciagnie lud mnogi
Strapioty, chorey, chroty, ubogi.

Монастир оо. Бернардинів у Сокалі. Поштівка поч. XX ст.

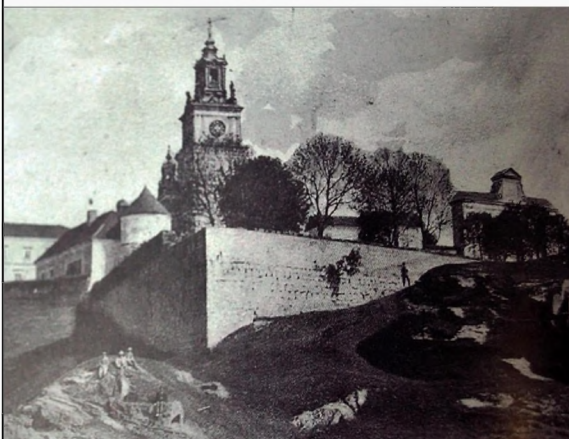
Монастир оо. Кармелітів у Більшивцях

Вид на монастир Бернардинів із оборонними мурами монастиря Бригідок.
Авт. М. Куль 1901 рік.

Монастир оо. Бернардинів у Лешневі 1927 р.

Вид на монастир оо. Домініканів у Підкамені.
(Авт. невідомий)

Вид на монастир ЧСВВ у Лаврові 1910 рік.

Таб.1.1.2. (продовження)

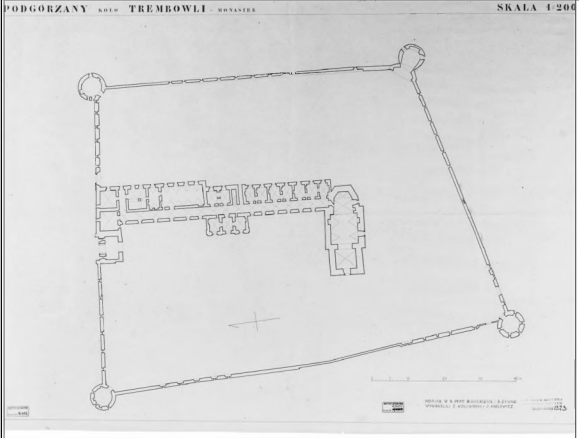

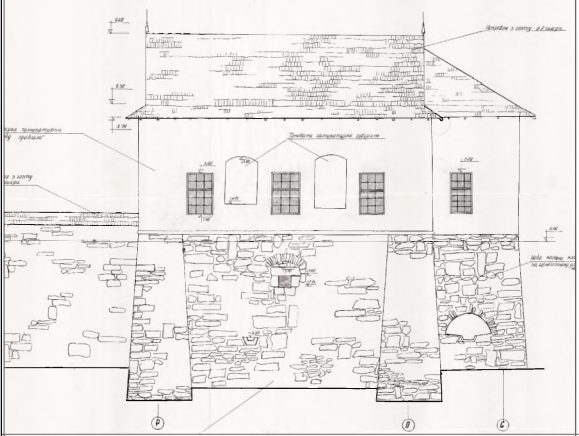

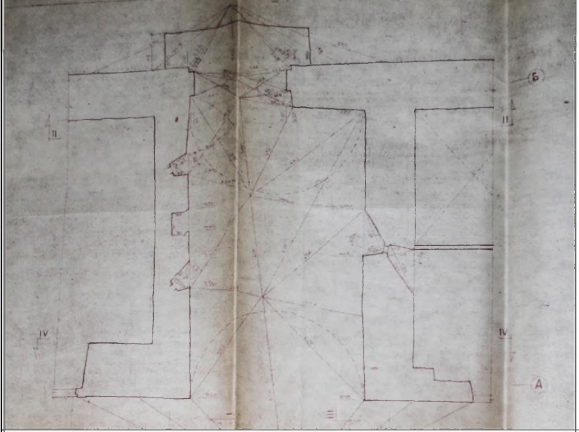

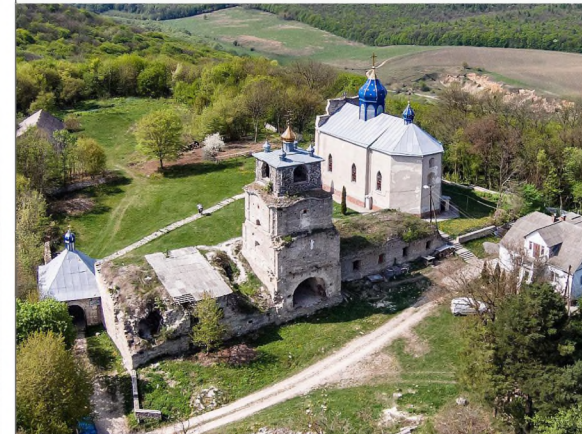

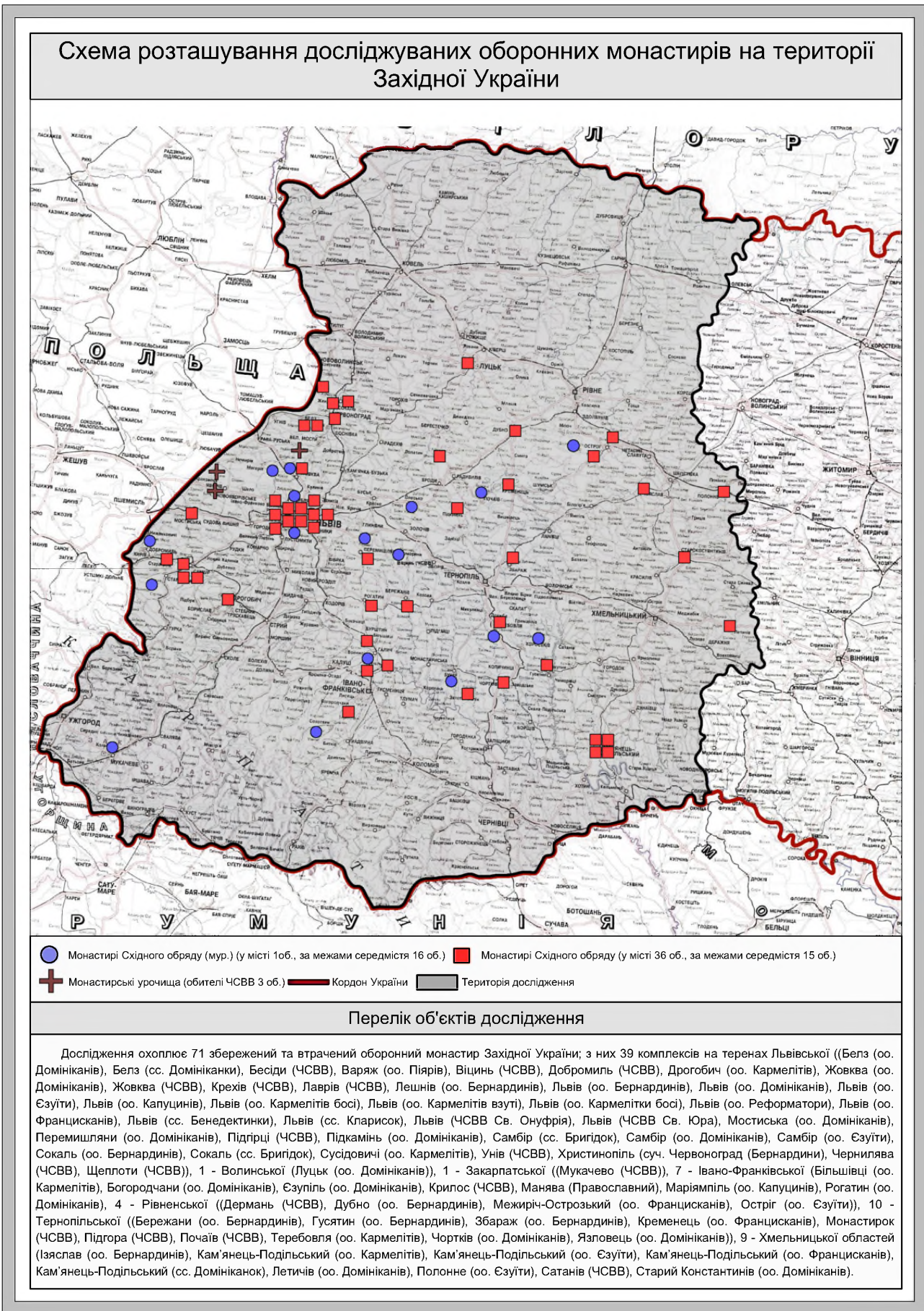
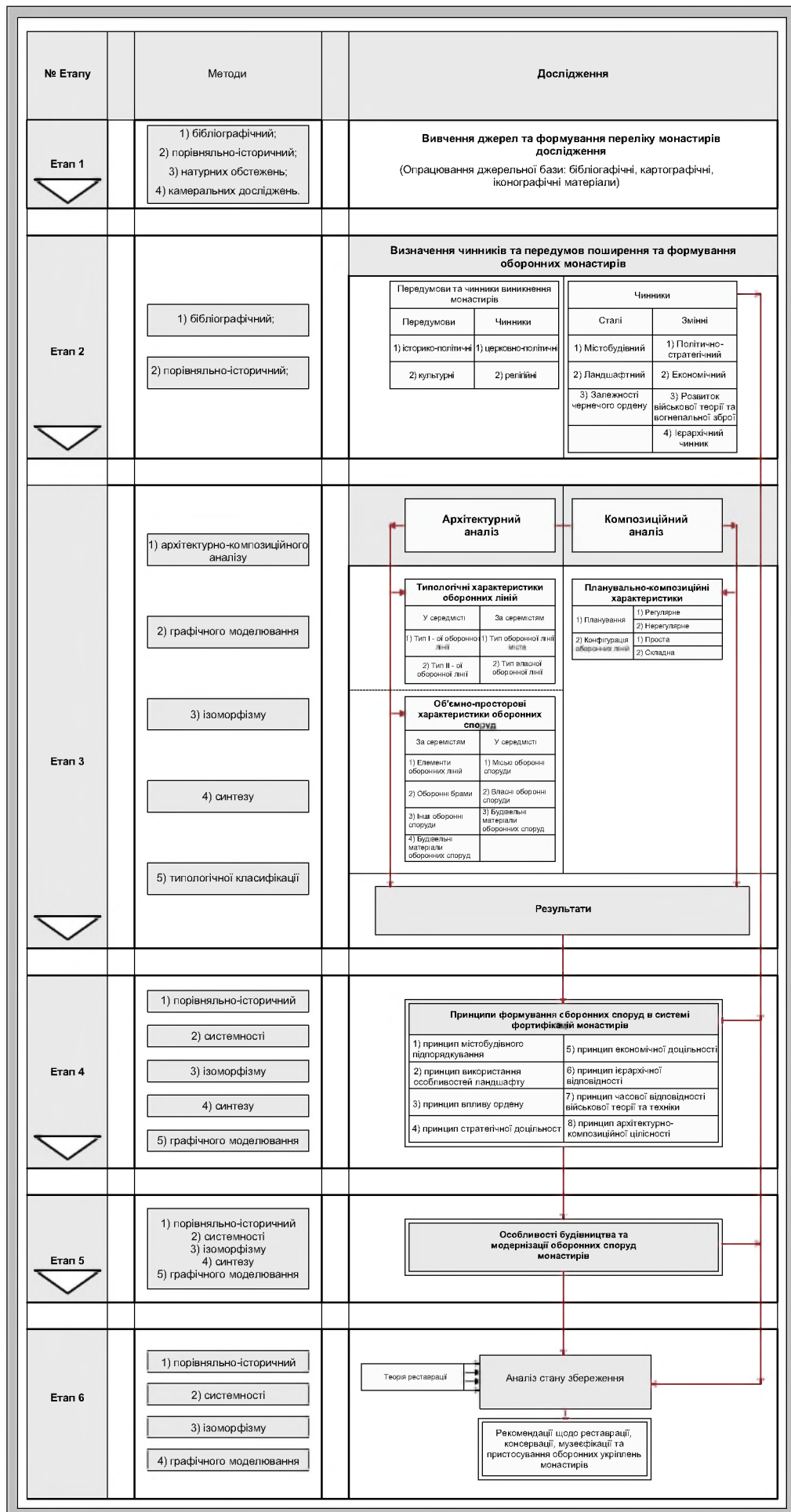
<p>Архівні креслення та наукові розробки XX ст.</p>	<p>Фото другої половини XX ст.</p>
	
<p>Монастир ЧСВВ у Підгірцях. Варшавський архів</p>	<p>Монастир ЧСВВ в Уневі. Фотото Володимира Ольхом'яка 1976 р. (Вуйчик,2004)</p>
	
<p>Монастир у Скиті Манявському. Украхідпроектреставрація</p>	<p>Монастир оо. Бернардинів у Львові. Фото 1960-1965 років</p>
	
<p>Монастир у Скиті Манявському. Украхідпроектреставрація</p>	<p>Монастир оо. Домініканів у Підкамені. Головна брама. Фото 1995 року</p>

Фото XXI ст.	Аерозйомки XXI ст.
	
<p>Монастир оо. Домініканів у Підкамені. (авт.)</p>	<p>Монастир оо. Кармелітів у Бердичеві</p>
	
<p>Монастир оо. Домініканів у Жовкві</p>	<p>Монастир ЧСВВ у Сатанові (Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина", 2016)</p>
	
<p>Монастир оо. Францисканів у Межирічі Острозькому (Україна Інкогніта, 2016)</p>	<p>Монастир ЧСВВ у Крехові (Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина", 2017)</p>

Таб.1.1.3. Формування списку та вибір об'єктів дослідження

Таб.1.2.1. Комплексна методика дослідження

Ілюстрації до Розділу 2

Рис. 2.1.1. Передумови та чинники виникнення та заснування монастирів

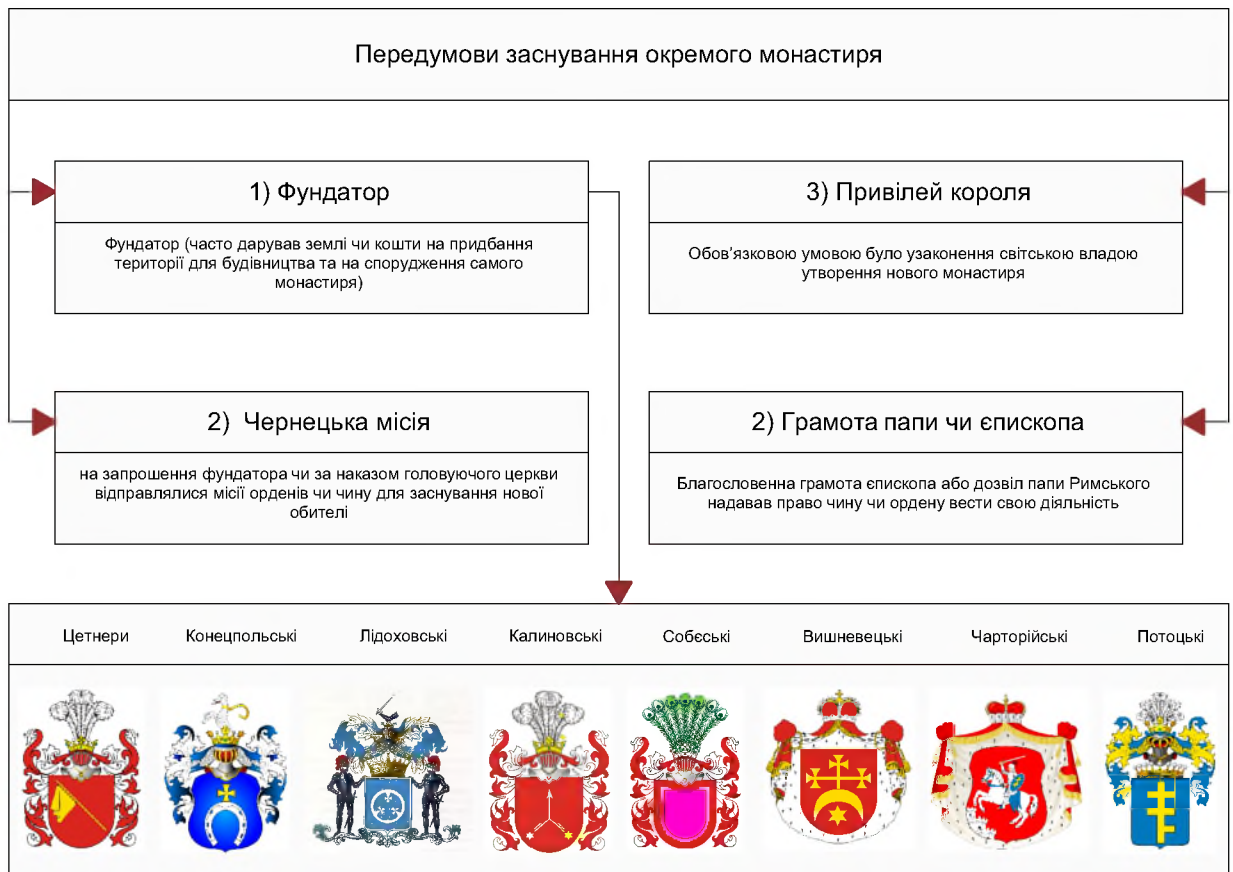

Рис.2.1.2. Передумови та чинники виникнення та заснування монастирів

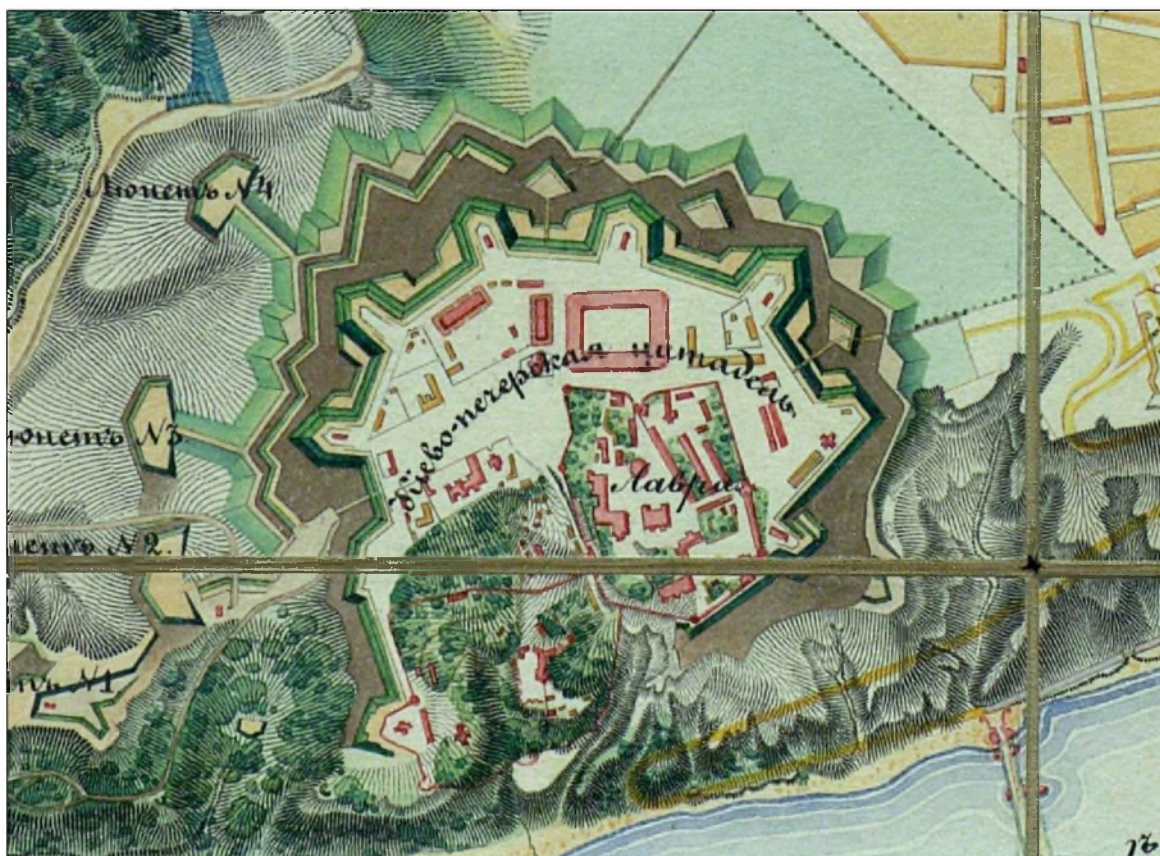

Рис.2.2.1. Київська фортеця та Києво-Печерська Лавра на фрагменті карти 1803 року (ToursDeKiev, 2012)

Рис.2.2.2. Монастир оо. Кармелітів у Бердичеві. Вид з висоти пташиного лету (Проект "Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина", 2018)

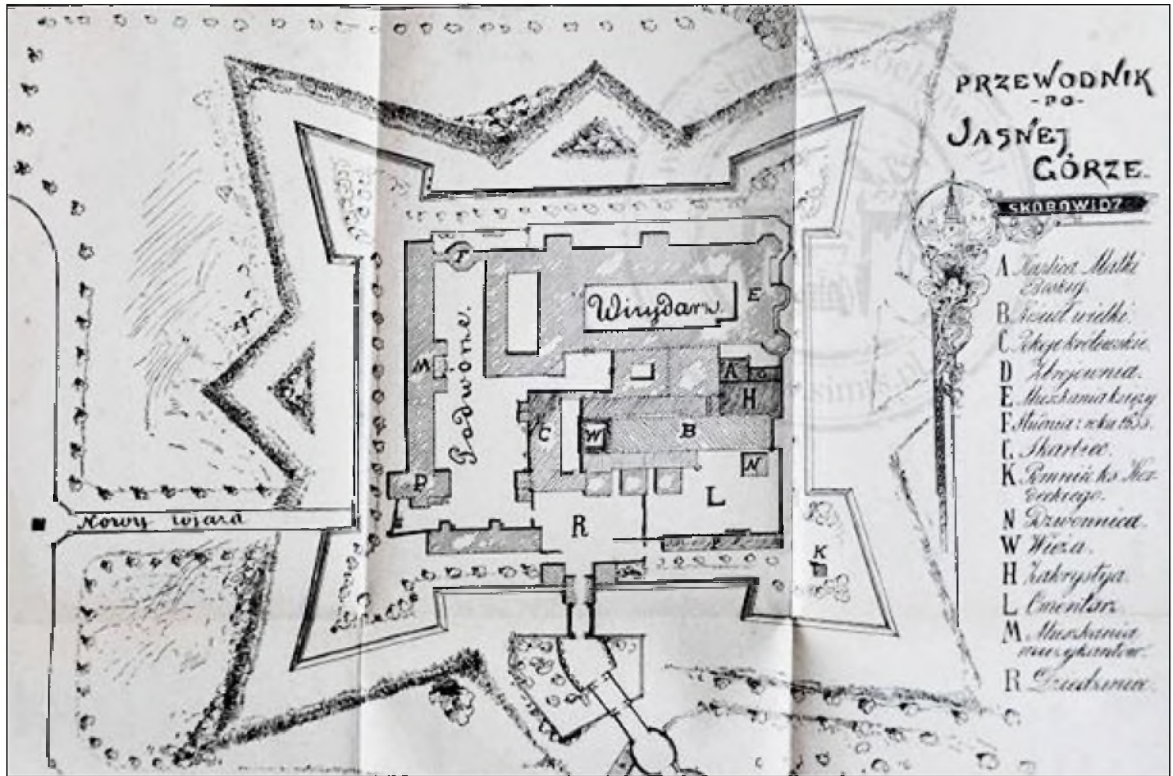

Рис.2.2.3. План монастиря оо. Паулінів у Ченстохові у Ілюстрованому путівнику 1903 р. Авт. Йозеф Адамчик. (Staraczestochowa.pl, 2006)

Рис.2.2.4. Монастир оо. Бернардинів у Лежайську на Першій мілітарній мапі (Mapire,2014)

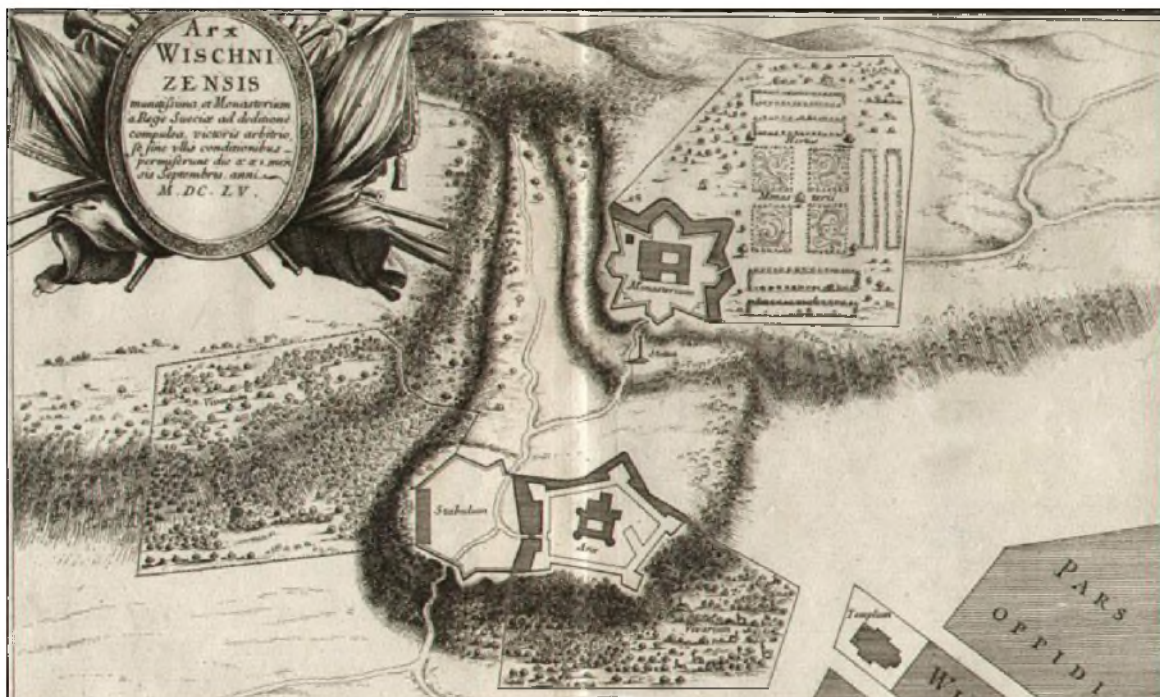

Рис.2.2.5. План Вішньїца на картї Еріка Дальберга 1669 року. (Malanowicz.eu, 2010)

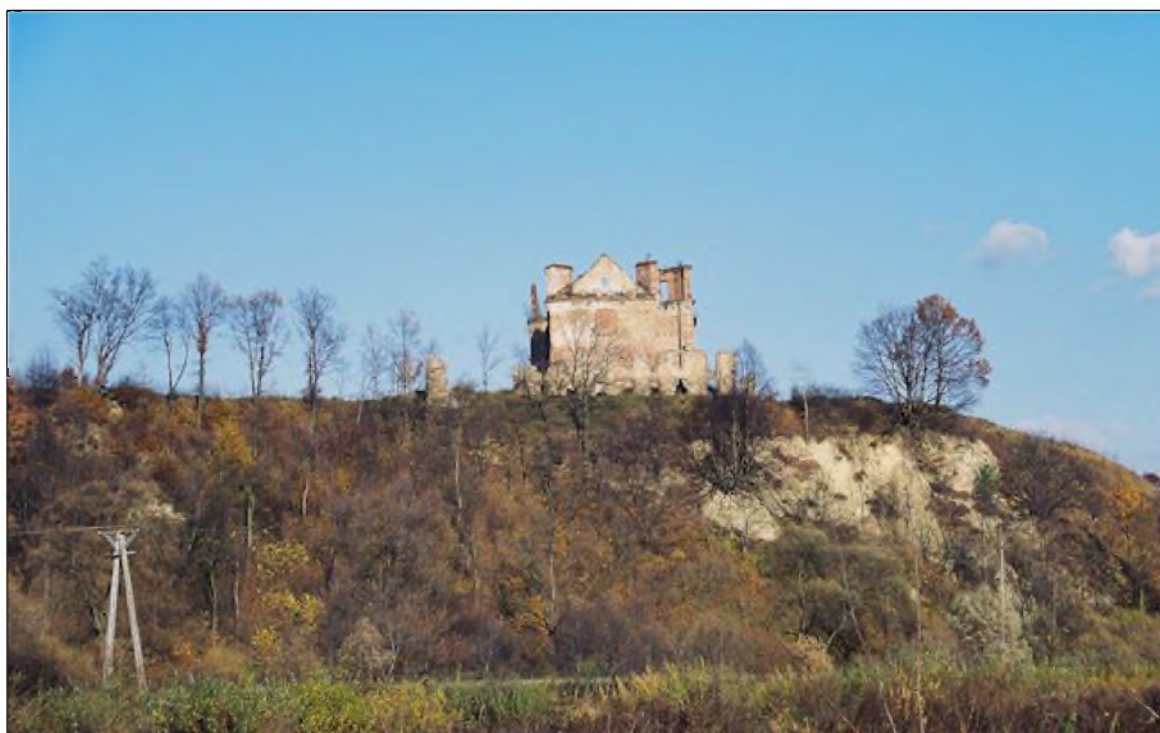

Рис.2.2.6. Монастир оо. Кармелтів у Загужі. Фото В. Августина. (Tonzbieszczadzki.pl, 2005)

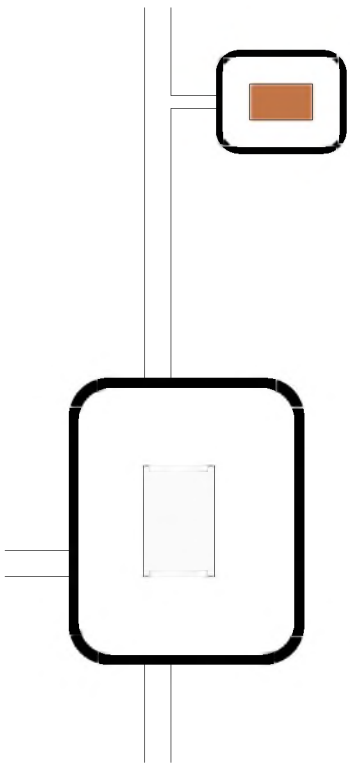
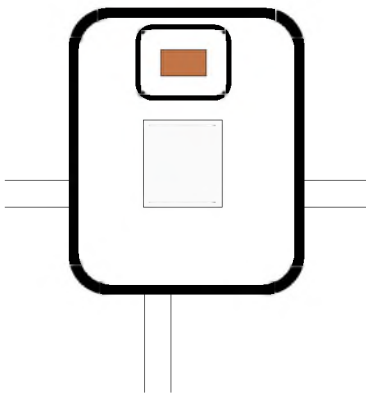

Рис.2.2.7. Сталі чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях (авт.)

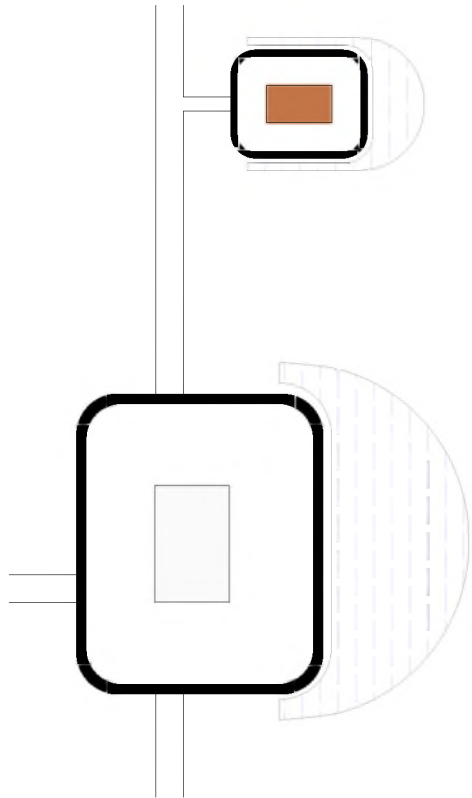
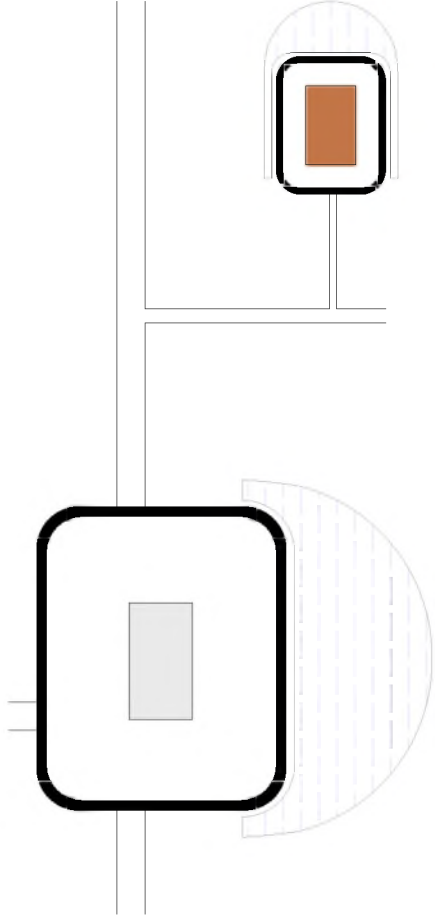

Рис.2.2.8. Сталі чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях (авт.)

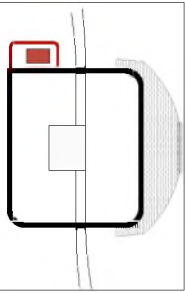
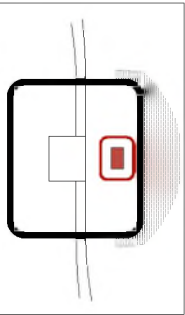
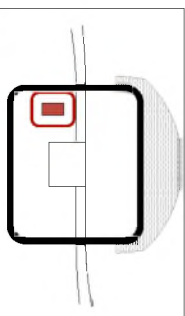
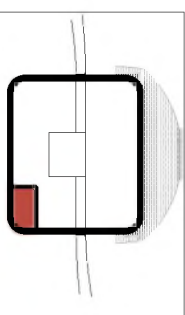
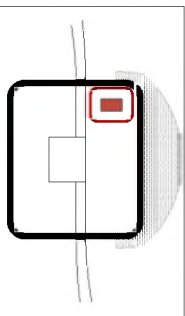
Таб.2.2.1. Класифікація монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях за містобудівельним чинником (розташування відносно середмістя) (авт.)

За середмістям		У середмісті	
			
Місто/Орден/Чин			
Бесіди (ЧСВВ)	Львів (сс. Клариски)	Сусідівці (оо. Кармеліти)	Белз (оо. Домініканив)
Віщинь (ЧСВВ)	Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія)	Теребовля (оо. Кармеліти)	Белз (сс. Домініканив)
Дермань (ЧСВВ)	Львів (ЧСВВ Св. Юра)	Унів (ЧСВВ)	Бережани (оо. Бернардини)
Добримиль (ЧСВВ)	Манява (Православний)	Чернилява (ЧСВВ)	Більшивці (оо. Кармелтів)
Ізяслав (оо. Бернардини)	Монастирок (ЧСВВ)	Щиплоти (ЧСВВ)	Богородчани (оо. Домініканив)
Крехів (ЧСВВ)	Мукачево (ЧСВВ)	Язловець (оо. Домініканив)	Варяж (оо. П'ярів)
Крилос (ЧСВВ)	Перемишляни (оо. Домініканив)	34	Густин (оо. Бернардини)
Лаврів (ЧСВВ)	Підгірці (ЧСВВ)		Дрогобич (оо. Кармелтів)
Львів (оо. Капуцинів)	Підгора (ЧСВВ)		Дубно (оо. Бернардинів)
Львів (оо. Кармелтів босі)	Підкамінь (оо. Домініканив)		Єзупіль (оо. Домініканив)
Львів (оо. Кармелтів вузлі)	Почаїв (ЧСВВ)		Жовква (оо. Домініканив)
Львів (оо. Кармелтів босі)	Сатанів (ЧСВВ)		Жовква (ЧСВВ)
Львів (оо. Реформатори)	Сокаль (оо. Бернардини)		Збараж (оо. Бернардини)
Львів (сс. Бенедиктинки)	Сокаль (сс. Бригідки)		Кам'янець-Под. (оо. Кармелтів)
			Кам'янець-Под. (оо. Франсискани)
			Кам'янець-Под. (сс. Домініканив)
			Кременець (оо. Франсискани)
			Летичів (оо. Домініканив)
			Лешнів (оо. Бернардинів)
			Луцьк (оо. Домініканив)
			Львів (оо. Бернардини)
			Львів (оо. Домініканив)
			37
			Львів (оо. Франсискани)
			Маріямпіль (оо. Капуцинів)
			Межиріч-Острозький (оо. Франсискани)
			Мостиська (оо. Домініканив)
			Острів (оо. Єзуїти)
			Полонне (оо. Єзуїти)
			Рогатин (оо. Домініканив)
			Самбір (оо. Бригідки)
			Самбір (оо. Домініканив)
			Самбір (оо. Єзуїти)
			Старий Константинів (оо. Домініканив)
			Христинопіль (оо. Бернардини)
			Чортків (оо. Домініканив)
			71

Таб.2.2.2. Класифікація монастирів Західної України XVII-XVIII століття за середмістям відносно категорії доріг (авт.)

За середмістям	У середмісті																																										
																																											
<p>Місто/Орден/Чин</p> <table border="1" data-bbox="1031 1077 1406 2056"> <tr> <td>Ізяслав (оо. Бернардини)</td> <td>Львів (ЧСВВ Св. Юра)</td> <td>Язловець (оо. Домінікани)</td> </tr> <tr> <td>Львів (оо. Капуцинів)</td> <td>Перемишляни (оо. Домінікани)</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Львів (оо. Кармеліти босі)</td> <td>Підкам'янь (оо. Домінікани)</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Львів (оо. Кармеліти взуті)</td> <td>Почаїв (ЧСВВ)</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Львів (оо. Кармелітки босі)</td> <td>Сокаль (св. Бригідки)</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Львів (св. Клариски)</td> <td>Сусідовичі (оо. Кармеліти)</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія)</td> <td>Теребовля (оо. Кармеліти)</td> <td></td> </tr> </table>	Ізяслав (оо. Бернардини)	Львів (ЧСВВ Св. Юра)	Язловець (оо. Домінікани)	Львів (оо. Капуцинів)	Перемишляни (оо. Домінікани)		Львів (оо. Кармеліти босі)	Підкам'янь (оо. Домінікани)		Львів (оо. Кармеліти взуті)	Почаїв (ЧСВВ)		Львів (оо. Кармелітки босі)	Сокаль (св. Бригідки)		Львів (св. Клариски)	Сусідовичі (оо. Кармеліти)		Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія)	Теребовля (оо. Кармеліти)		<p>Місто/Орден/Чин</p> <table border="1" data-bbox="1031 98 1406 1077"> <tr> <td>Бесіди (ЧСВВ)</td> <td>Львів (оо. Реформатори)</td> <td>Сатанів (ЧСВВ)</td> </tr> <tr> <td>Віщів (ЧСВВ)</td> <td>Львів (св. Бенедектинки)</td> <td>Сокаль (оо. Бернардини)</td> </tr> <tr> <td>Дермань (ЧСВВ)</td> <td>Манява (Православний)</td> <td>Унів (ЧСВВ)</td> </tr> <tr> <td>Добромилль (ЧСВВ)</td> <td>Монастирок (ЧСВВ)</td> <td>Чернилява (ЧСВВ)</td> </tr> <tr> <td>Крехів (ЧСВВ)</td> <td>Мукачєво (ЧСВВ)</td> <td>Щиплоти (ЧСВВ)</td> </tr> <tr> <td>Крилос (ЧСВВ)</td> <td>Підгірці (ЧСВВ)</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Лаврів (ЧСВВ)</td> <td>Підгора (ЧСВВ)</td> <td></td> </tr> </table>	Бесіди (ЧСВВ)	Львів (оо. Реформатори)	Сатанів (ЧСВВ)	Віщів (ЧСВВ)	Львів (св. Бенедектинки)	Сокаль (оо. Бернардини)	Дермань (ЧСВВ)	Манява (Православний)	Унів (ЧСВВ)	Добромилль (ЧСВВ)	Монастирок (ЧСВВ)	Чернилява (ЧСВВ)	Крехів (ЧСВВ)	Мукачєво (ЧСВВ)	Щиплоти (ЧСВВ)	Крилос (ЧСВВ)	Підгірці (ЧСВВ)		Лаврів (ЧСВВ)	Підгора (ЧСВВ)	
Ізяслав (оо. Бернардини)	Львів (ЧСВВ Св. Юра)	Язловець (оо. Домінікани)																																									
Львів (оо. Капуцинів)	Перемишляни (оо. Домінікани)																																										
Львів (оо. Кармеліти босі)	Підкам'янь (оо. Домінікани)																																										
Львів (оо. Кармеліти взуті)	Почаїв (ЧСВВ)																																										
Львів (оо. Кармелітки босі)	Сокаль (св. Бригідки)																																										
Львів (св. Клариски)	Сусідовичі (оо. Кармеліти)																																										
Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія)	Теребовля (оо. Кармеліти)																																										
Бесіди (ЧСВВ)	Львів (оо. Реформатори)	Сатанів (ЧСВВ)																																									
Віщів (ЧСВВ)	Львів (св. Бенедектинки)	Сокаль (оо. Бернардини)																																									
Дермань (ЧСВВ)	Манява (Православний)	Унів (ЧСВВ)																																									
Добромилль (ЧСВВ)	Монастирок (ЧСВВ)	Чернилява (ЧСВВ)																																									
Крехів (ЧСВВ)	Мукачєво (ЧСВВ)	Щиплоти (ЧСВВ)																																									
Крилос (ЧСВВ)	Підгірці (ЧСВВ)																																										
Лаврів (ЧСВВ)	Підгора (ЧСВВ)																																										
15	19																																										
	34																																										

Таб.2.2.3. Класифікація середміських монастирів Західної України XVII-XVIII століття за розміщенням відносно оборонного перитру міста (авт.)

Блоковані до рогу мурів середмістя	Посередині оборонної лінії	Посередині оборонної лінії біля брамки	У куті	У куті біля брамки
				
Місто/Орден/Чин	Місто/Орден/Чин	Місто/Орден/Чин	Місто/Орден/Чин	Місто/Орден/Чин
Гусятин (оо. Бернардини)	Белз (оо. Домініканив)	Більшівці (оо. Кармелітів)	Жовква (ЧСВВ)	Бережани (оо. Бернардини)
Єзуїтль (оо. Домінікани)	Белз (сс. Домінікани)	Збараж (оо. Бернардини)	Львів (оо. Домінікани)	Дрогобич (оо. Кармелітів)
Львів (оо. Бернардини)	Богородчани (оо. Домініканив)	Мар'ямпіль (оо. Капуцинів)	2	Дубно (оо. Бернардинів)
Самбір (оо. Бригідки)	Варяж (оо. Піярів)	Рогатин (оо. Домінікани)		Жовква (оо. Домініканив)
Христинопіль (оо. Бернардини)	Кам'янець-Под. (оо. Кармелітів)	Самбір (оо. Домінікани)		Летичів (оо. Домінікани)
5	Кам'янець-Под. (оо. Єзуїти)	Самбір (оо. Єзуїти)		Лешнів (оо. Бернардинів)
	Кам'янець-Под. (оо. Франсискани)	Чортків (оо. Домінікани)		Остріг (оо. Єзуїти)
	Кам'янець-Под. (сс. Домінікани)	7		Полонне (оо. Єзуїти)
	Кременець (оо. Франсискани)			8
	Луцьк (оо. Домінікани)			
	Львів (оо. Єзуїти)			
	Львів (оо. Франсискани)			
	Межиріч-Острозький (оо. Франсискани)			
	Мостиська (оо. Домінікани)			
	Старий Константинів (оо. Домінікани)			
	15			

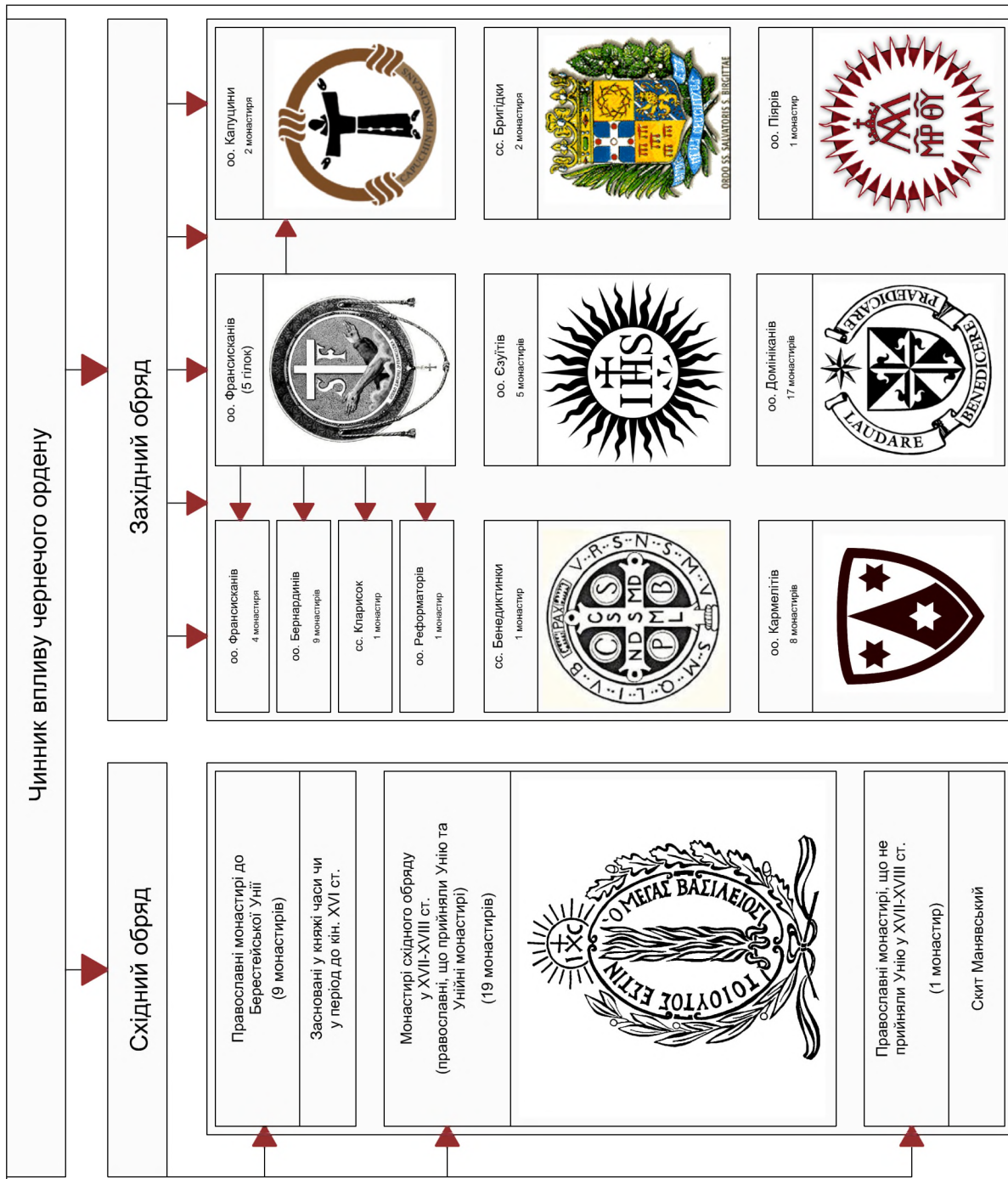
Таб.2.2.4. Класифікація замських монастирів Західної України XVII-XVIII століття за розміщенням на рельєфі (авт.)

На пагорбі		На рівнині		У низовині		На терасі гори	
Місто/Орден/Чин		Місто/Орден/Чин		Місто/Орден/Чин		Місто/Орден/Чин	
Львів (ЧСВВ Св. Юра)	Львів (оо. Кармеліти босі)	Віцинь (ЧСВВ)	Перемішляни (оо. Домінікани)	Львів (оо. Реформатори)	Мукачєво (ЧСВВ)	Манява (Православний)	Чернигєва (ЧСВВ)
Ізяслав (оо. Бернардини)	Почаїв (ЧСВВ)	Львів (сс. Клариски)	Львів (оо. Кармеліти вузуті)	Добромилі (ЧСВВ)	Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія)	Теребовля (оо. Кармеліти)	Унів (ЧСВВ)
Сатанів (ЧСВВ)	Дермань (ЧСВВ)	4		Львів (сс. Бенедєктинки)	Підгірці (ЧСВВ)	Сокаль (оо. Бернардини)	Щиплоти (ЧСВВ)
Крипос (ЧСВВ)	Язловець (оо. Домінікани)	6		6		Бєсїди (ЧСВВ)	Лаврів (ЧСВВ)
Львів (оо. Кармеліти босі)	Львів (оо. Калуцінів)	14		10		Сусїдовичі (оо. Кармеліти)	Крєхїв (ЧСВВ)
Сокаль (сс. Бригїдки)	Монастирок (ЧСВВ)					10	
Підкамінь (оо. Домінікани)	Підгора (ЧСВВ)						

Таб.2.2.5. Класифікація замських монастирів Західної України XVII-XVIII століття за розміщенням на рельєфі (авт.)

На пагорбі		На рівнині		На терасі		У низовині	
Місто/Орден/Чин		Місто/Орден/Чин		Місто/Орден/Чин		Місто/Орден/Чин	
Бережани (оо. Бернардини)	Полонне (оо. Єзуїти)	Белз (оо. Домініканів)	Львів (оо. Бернардини)	Варяж (оо. Піярів)	Кам'янець-Под. (оо. Франсискани)	Кременець (оо. Франсискани)	Львів (оо. Домінікани)
Більшівці (оо. Кармелітів)	Самбір (оо. Бригідки)	Белз (оо. Домініканки)	Львів (оо. Єзуїти)	Гусятин (оо. Бернардини)	Кам'янець-Под. (оо. Домініканки)		2
Єзуїпіль (оо. Домінікани)	Христинопіль (оо. Бернардини)	Богородчани (оо. Домініканів)	Львів (оо. Франсискани)	Дрогобич (оо. Кармелітів)	Луцьк (оо. Домінікани)		
6		Жовква (оо. Домініканів)	Межиріч-Острозький (оо. Франсискани)	Дубно (оо. Бернардинів)	Марямпіль (оо. Капуцинів)		
		Летичів (оо. Домінікани)	Остріг (оо. Єзуїти)	Жовква (ЧСВВ)	Мостиська (оо. Домінікани)		
		Лешнів (оо. Бернардинів)	Самбір (оо. Домінікани)	Збараж (оо. Бернардини)	Рогатин (оо. Домінікани)		
			Чортків (оо. Домінікани)	Кам'янець-Под. (оо. Кармелітів)	Самбір (оо. Єзуїти)		
			13	Кам'янець-Под. (оо. Єзуїти)	Старий Константиноп. (оо. Домінікани)		
							16

Таб. 2.2.6. Класифікація монастирів Західної України XVII-XVIII століття за впливом чинника ордену (авт.)

Ілюстрації до Розділу 3

Рис.3.1.1. Монастир оо. Кармелітів босих у Львові з фіксацією існуючих та реконструкцією втрачених оборонних споруд (Авт. 2018)

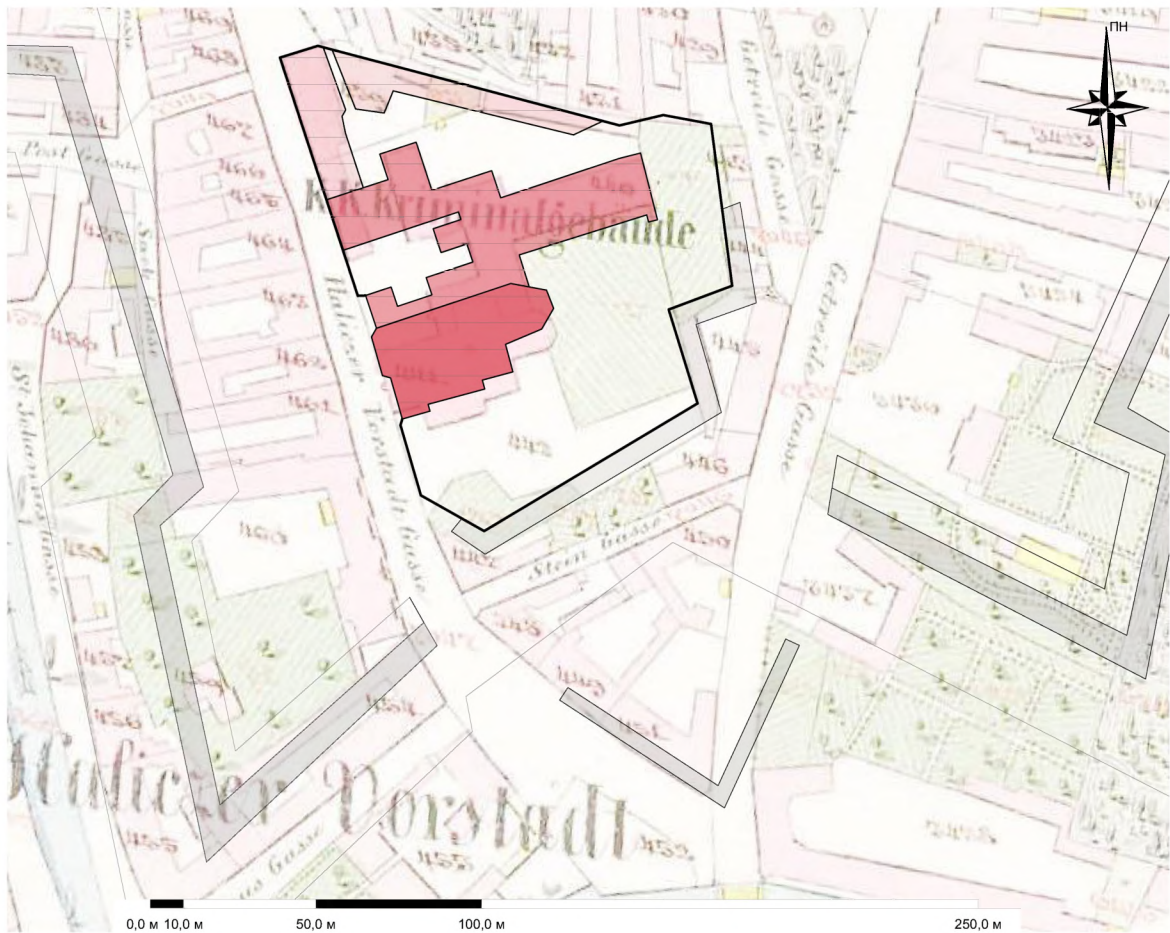

Рис.3.1.2. Реконструкція втрачених оборонних споруд монастиря оо. Кармелітів червничкових у Львові (Авт. 2018)

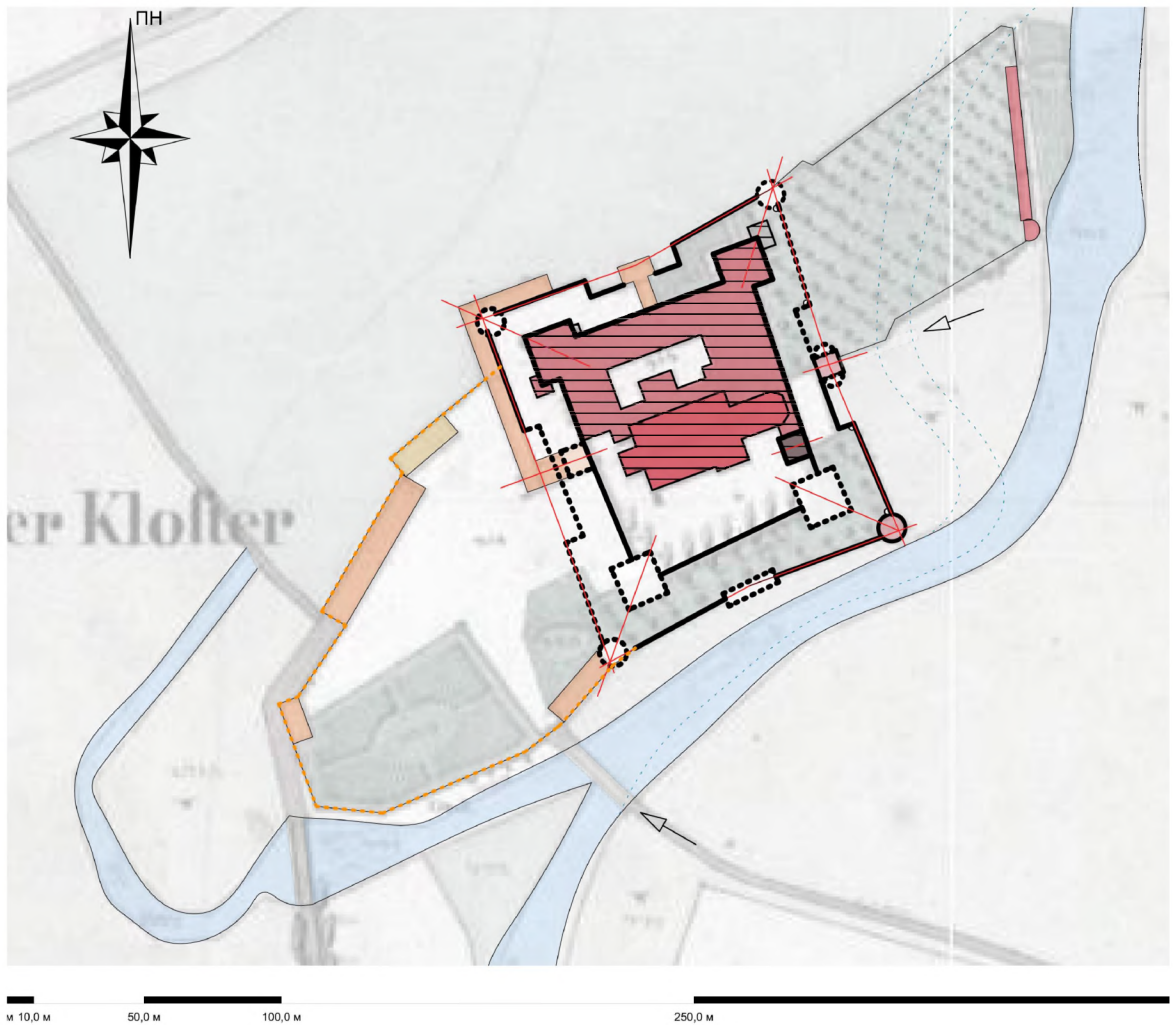

Рис.3.1.3. Реконструкція оборонних споруд монастиря оо. Бернардинів у Сокалі (Авт. 2018)

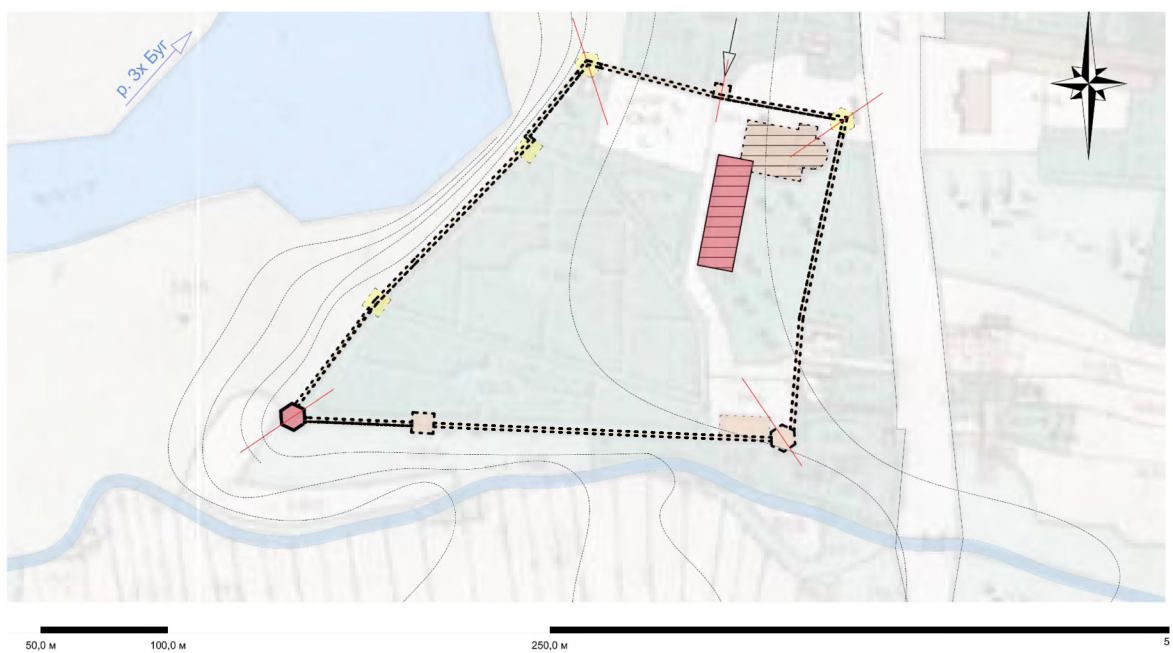

Рис.3.1.4. Реконструкція оборонних споруд монастиря оо. Бригідок у Сокалі (Авт. 2018)

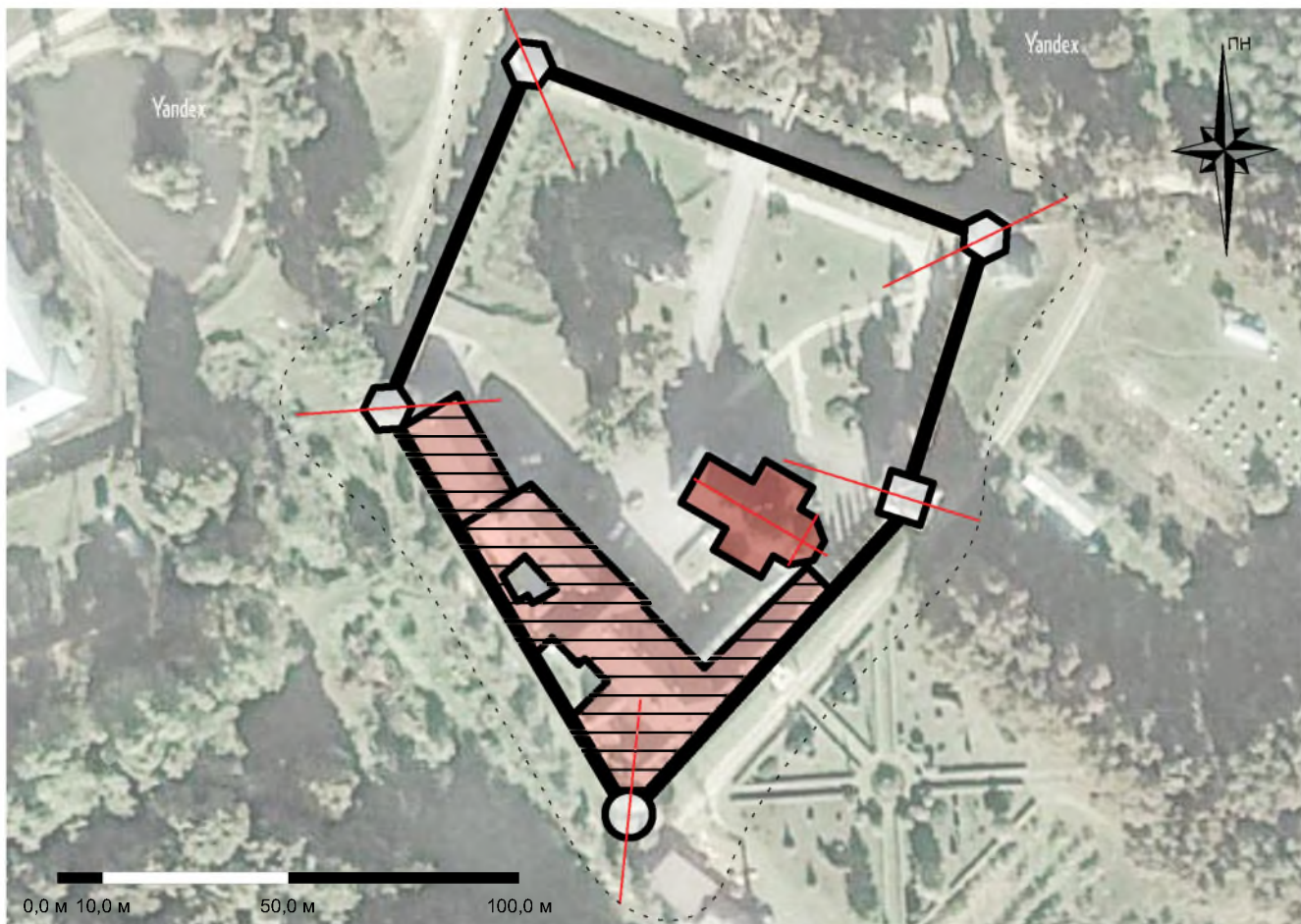

Рис. 3.1.5. Оборонний монастир ЧСВВ у Крехові (Авт. 2017)

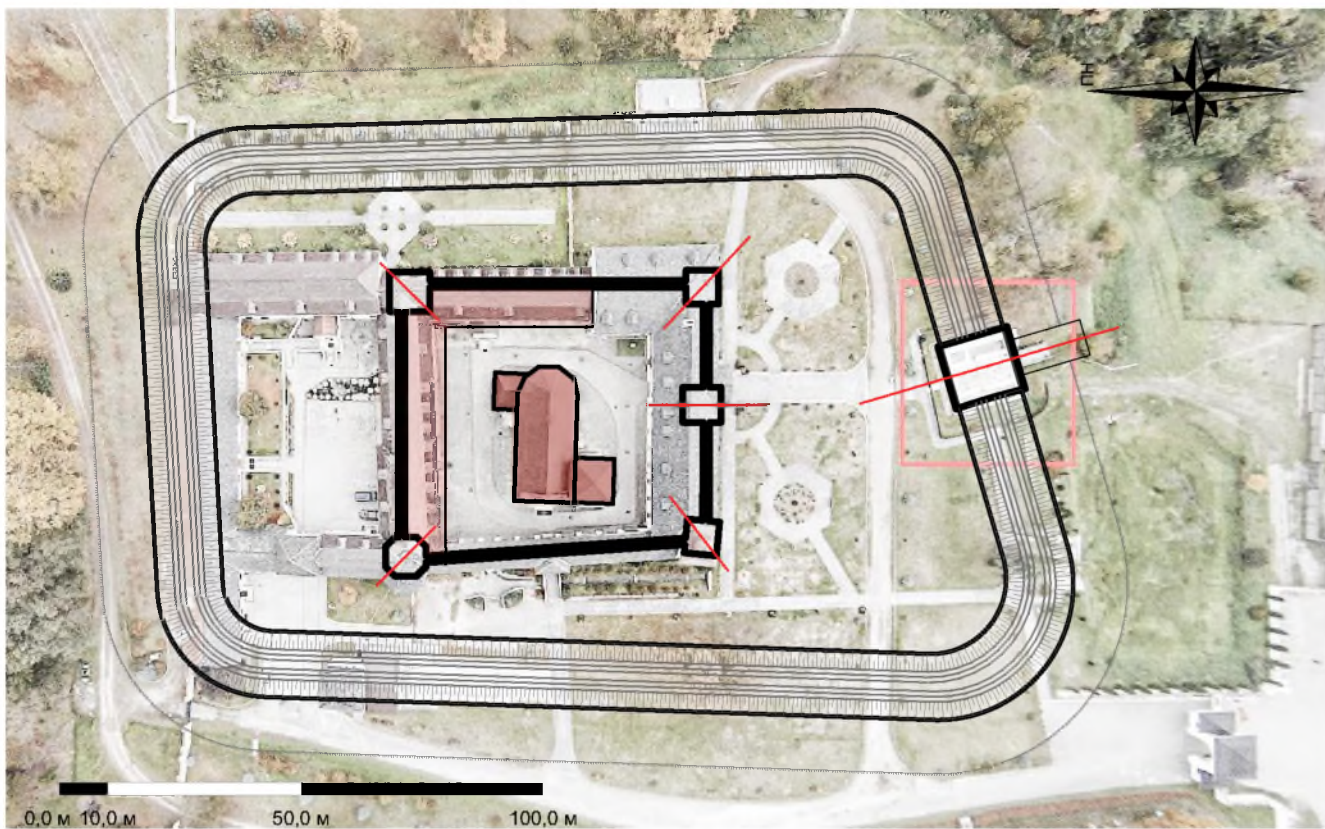
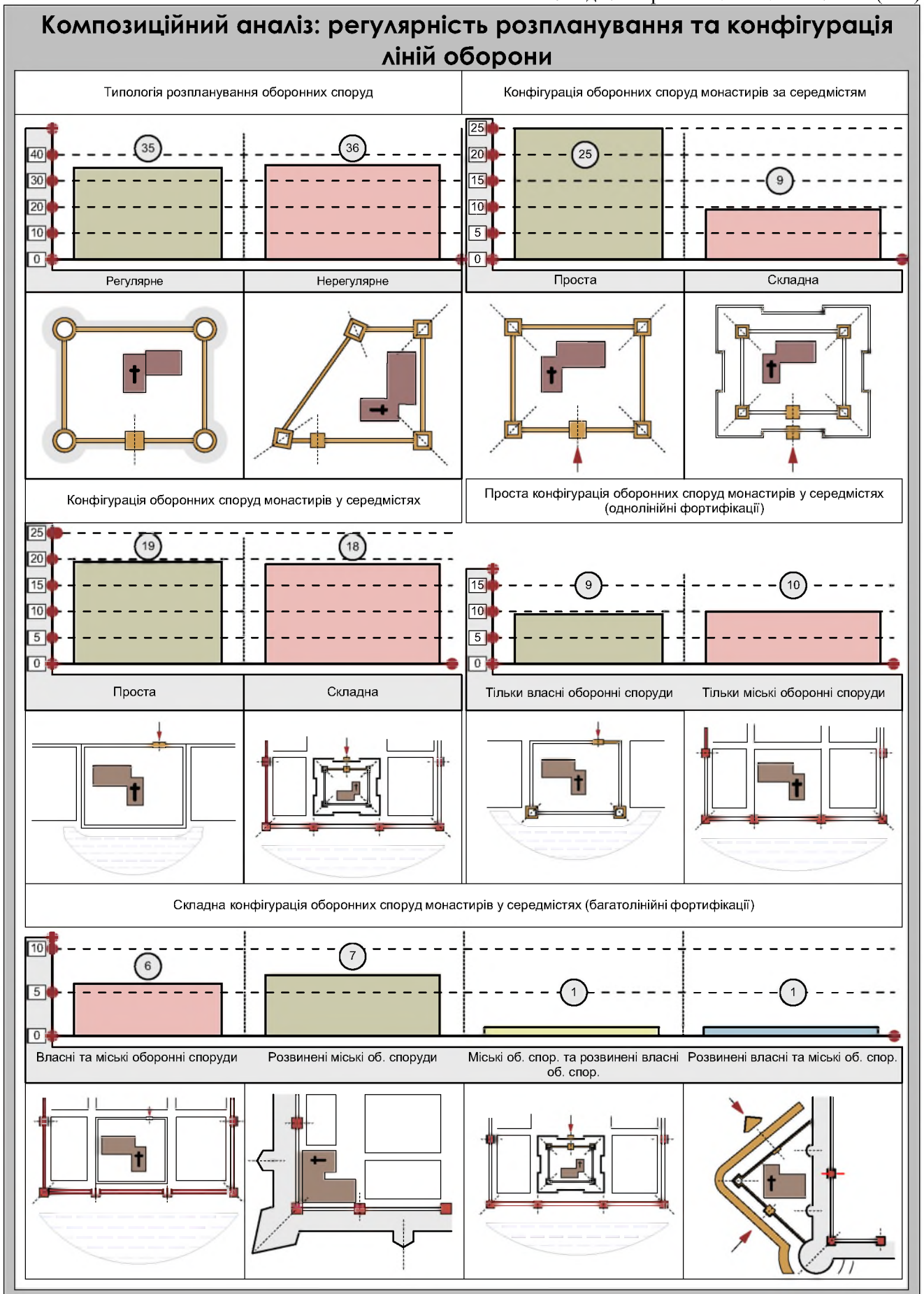
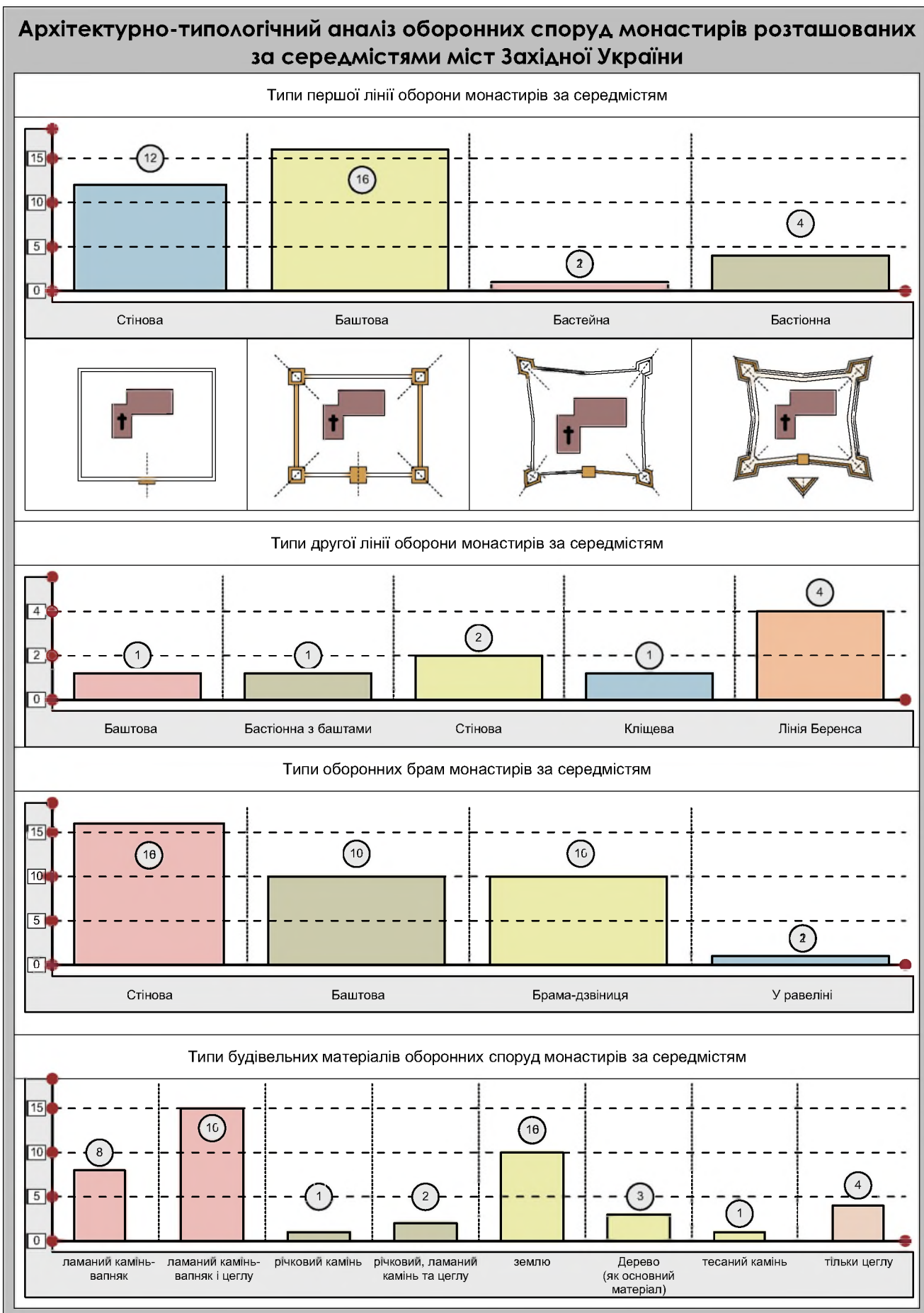

Рис. 3.1.6. Оборонний монастир ЧСВВ в Уневі з фіксацією існуючих та реконструкцією втрачених оборонних споруд (Авт. 2017)

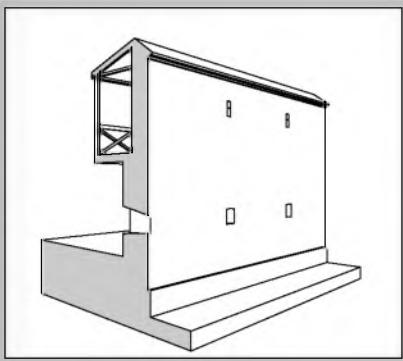
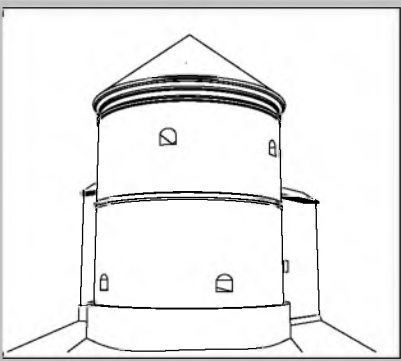
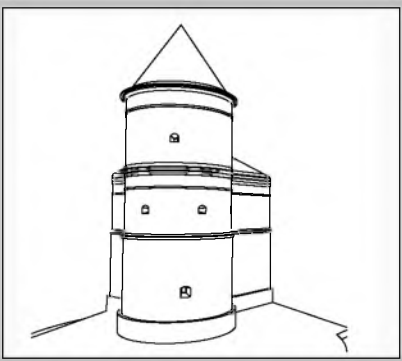
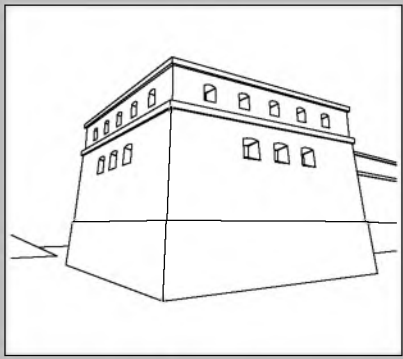
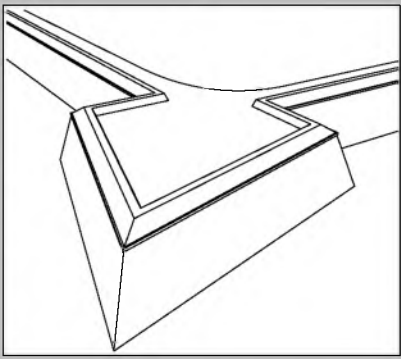
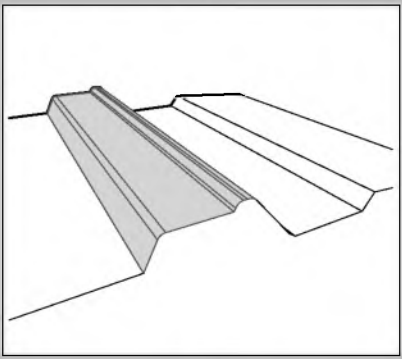
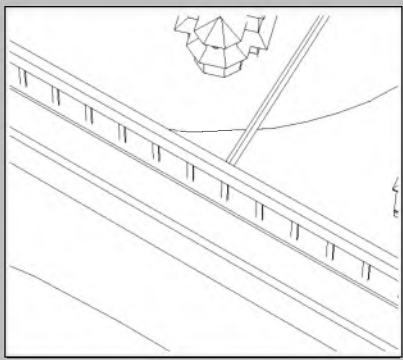
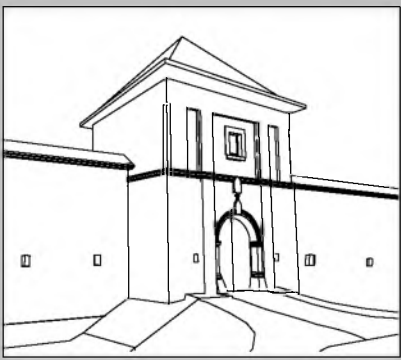
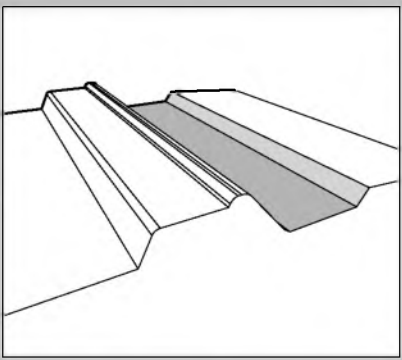
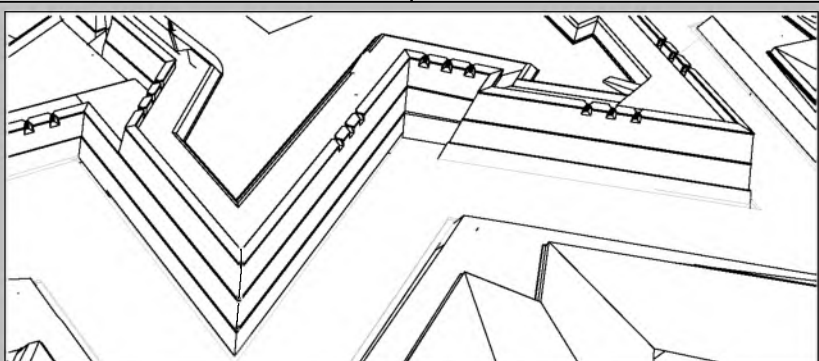
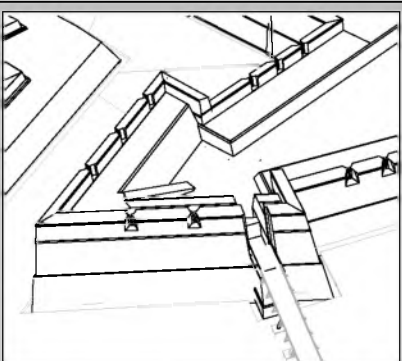
Таб. 3.1.1. Композиційний аналіз: регулярність розпланування та конфігурація ліній оборони монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

Таб. 3.1.2. Архітектурно-типологічний аналіз оборонних споруд монастирів, розташованих за середмістями міст Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

Таб.3.1.3. Власні оборонні споруди монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

Власні оборонні споруди монастирів Західної України		
		
Мур	Башта	Вежа
		
Бастея	Бастіон	Вал
		
Частокіл	Брама	Рів
		
Кліщі		Равелін

Таб.3.1.4. Зведений аналіз монастирів Західної України XVII-XVIII століття, розташованих за середмістям (авт.)

Планувальне рішення	Образ	Місто/Область/Чин	Церковна обсервація монастиря	Регулярність розпланування лій обсервації	Конфигурація лій обсервації	Тип обсервації (система періоду лій)	Тип планувальних елементів	Видат. (с) обсервації лій	Видат. (с) обсервації лій	Тип обсервації (система другої лій)	Видат. (с) обсервації лій	Навність та тип обсервації лій	Інші обсервації лій
<p>1. При головній дворі на висхідній</p>	Монастир західного обсервації	Львів (с. Кармелітський)	Палатр, цегла	Нерулярне	Складна	Баштова	Баштові	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	Замля	Стінова	—
	Монастир західного обсервації	Львів (с. Кармелітський)	Палатр, рідка баштована цегла	Нерулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Стінова	Котел
<p>2. При головній дворі на рівнині</p>	Монастир західного обсервації	Львів (с. Кармелітський)	Палатр, цегла	Нерулярне	Складна	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	Замля	Стінова	—
	Монастир західного обсервації	Львів (с. Кармелітський)	Палатр, цегла	Регулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Стінова	—
<p>3. При головній дворі у низині</p>	Монастир західного обсервації	Львів (с. Кармелітський)	—	Нерулярне	Складна	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	Замля	Стінова	—
	Монастир західного обсервації	Львів (с. Кармелітський)	—	Нерулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Цегла	Цегла	Обсервація лій Баранця	—	Стінова	Котел
<p>4. При головній дворі на висхідній</p>	Монастир західного обсервації	Судовицький (с. Кармелітський)	Полк, заборошена цегла	Регулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	Котел
	Монастир західного обсервації	Турківський (с. Кармелітський)	Рідка Гвізда	Регулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	Котел
<p>5. При головній дворі на рівнині</p>	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр	Регулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	—
	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр	Регулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	—
<p>6. При головній дворі у низині</p>	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, став, мілкі обсервації	Нерулярне	Складна	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	Котел
	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, обсервації обсервації, мілкі	Нерулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	Котел
<p>7. При головній дворі на терасі гори</p>	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, баштована цегла	Регулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	—
	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, баштована цегла	Регулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	—
<p>8. При головній дворі на терасі гори</p>	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, баштована цегла	Нерулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	Котел
	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, баштована цегла	Нерулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	Котел
<p>9. При головній дворі на рівнині</p>	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, баштована цегла	Нерулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	—
	Монастир західного обсервації	Хмельницький (с. Кармелітський)	Палатр, баштована цегла	Нерулярне	Проста	Баштова	Башти (квадратні та круглі)	Лавиний камінь, цегла	Лавиний камінь, цегла	Обсервація лій Баранця	—	Баштові	—

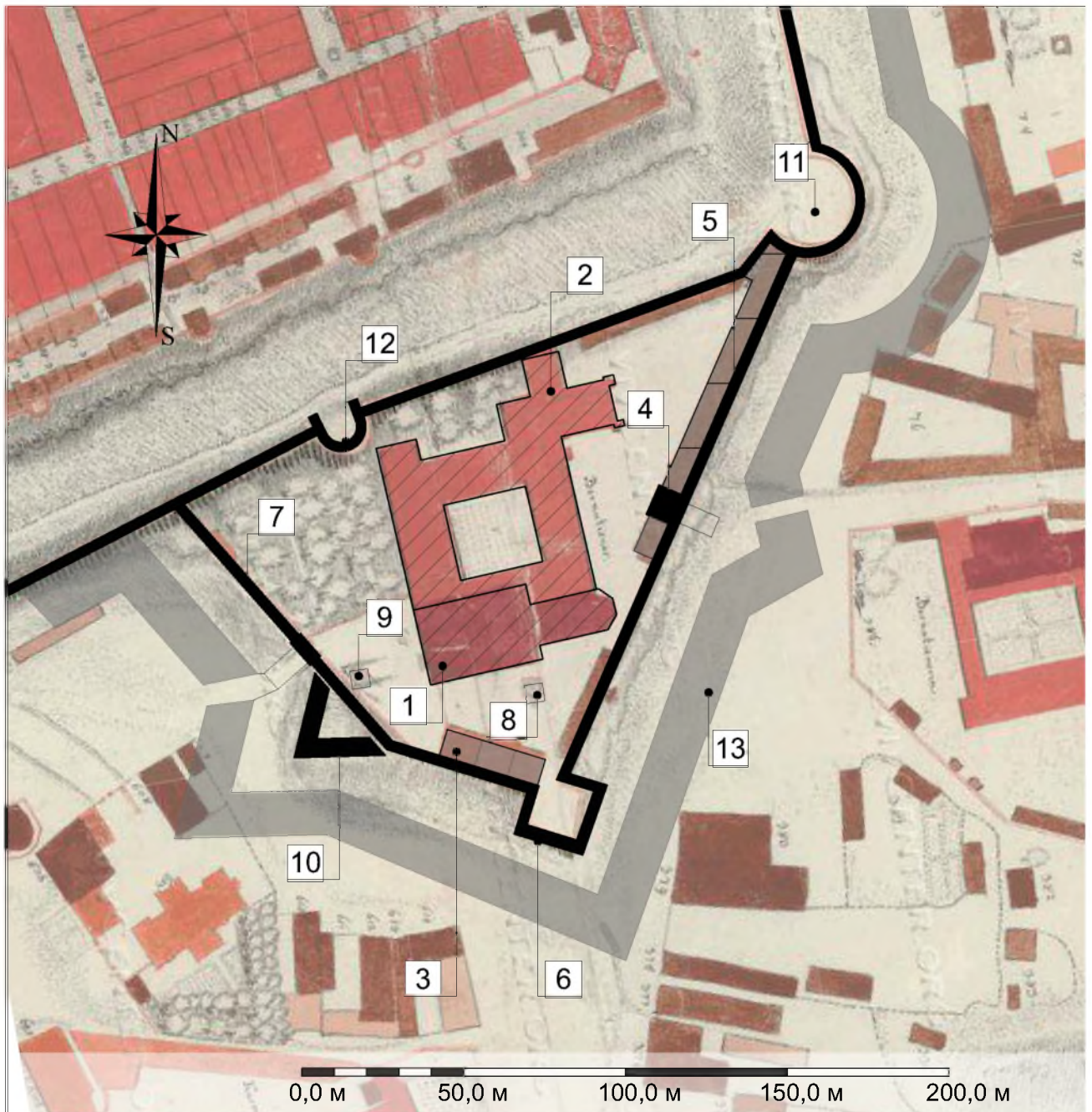

Рис.3.2.1. Бернардинський монастир у Львові на карті Губера 1777 року:

- 1. Костел; 2. Келії; 3. Дзвіниця; 4. Глинська брама; 5. Збережена куртина південно-східного флангу оборонного муру монастиря; 6. Бернардинська бастея; 7. Втрачений південно-західний фланг оборонного муру монастиря; 8. Криниця; 9. Колона; 10. Равелін; 11. Королівська Бастея; 12. Бастея Струмилова; 13. Гіпотетичний нарис земляного валу. (Авт. 2017 р.)

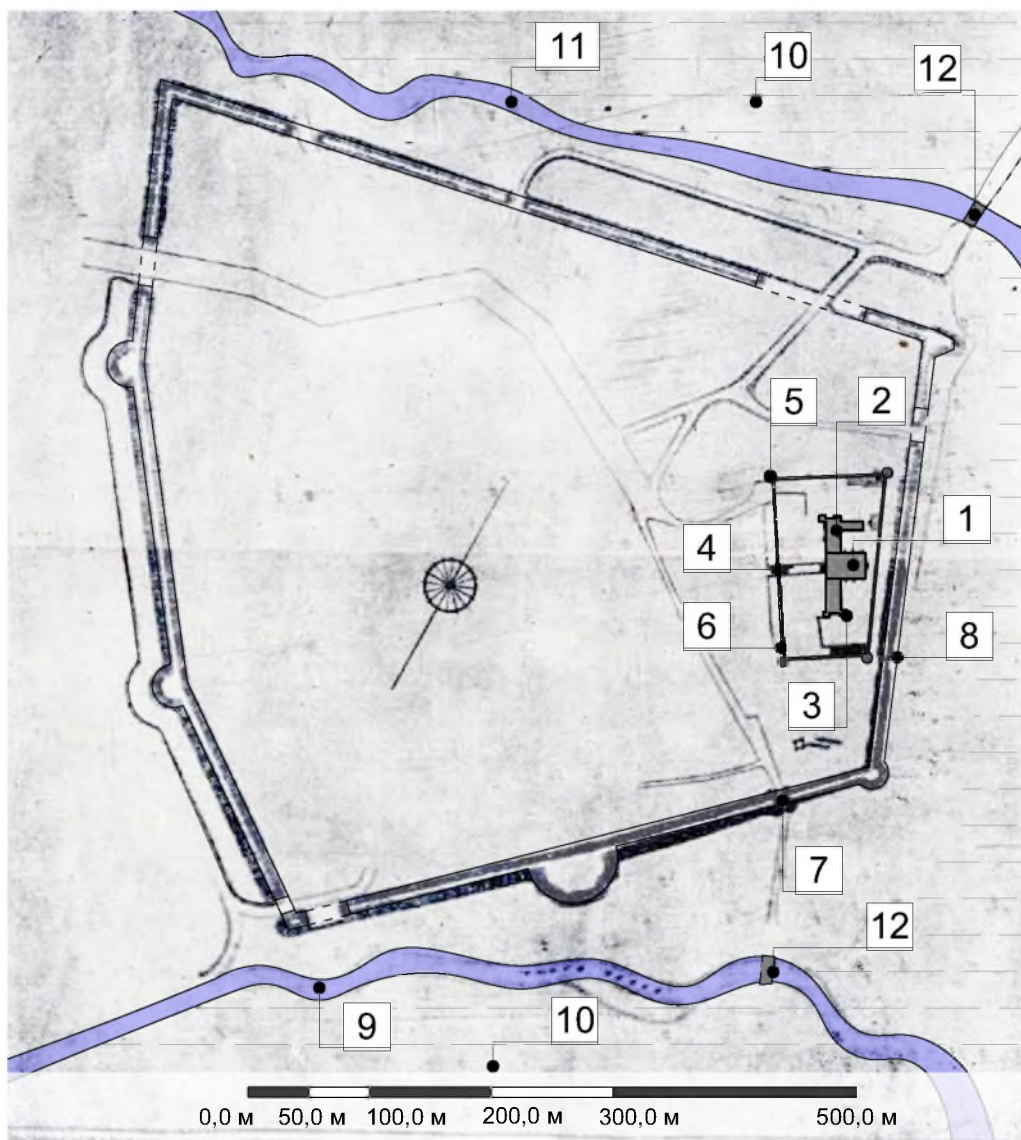

Рис. 3.2.2. Францисканський монастир у Межиріччі Острозькому на обмірних кресленнях Шеніцкі (Siennicki) 1926 року:

1. Костел; 2. Келії; 3. Вежа келій; 4. В'їзна брама монастиря; 5. Башта другої лінії оборони монастиря; 6. Оборонні мури монастиря; 7. Брама Заславських; 8. Оборонні вали міста; 9. Річка Вілія; 10. Болотиста місцевість; 11. Річка Свистенька. 12. Міст (Авт. 2017 р.)

Рис. 3.2.3. Бернардинський монастир у Лешневі на топографічній зйомці 2016 р.:

1. Костел; 2. Келії; 3. Клаузура; 4. В'їзна брама міста; 5. Міст; 6. Вал; 7. Рондель; 8. Фоса; 9. Лінія гласісу; 10. Наріжна рондель. 11. Частокіл.
- (Авт. 2017 р.)

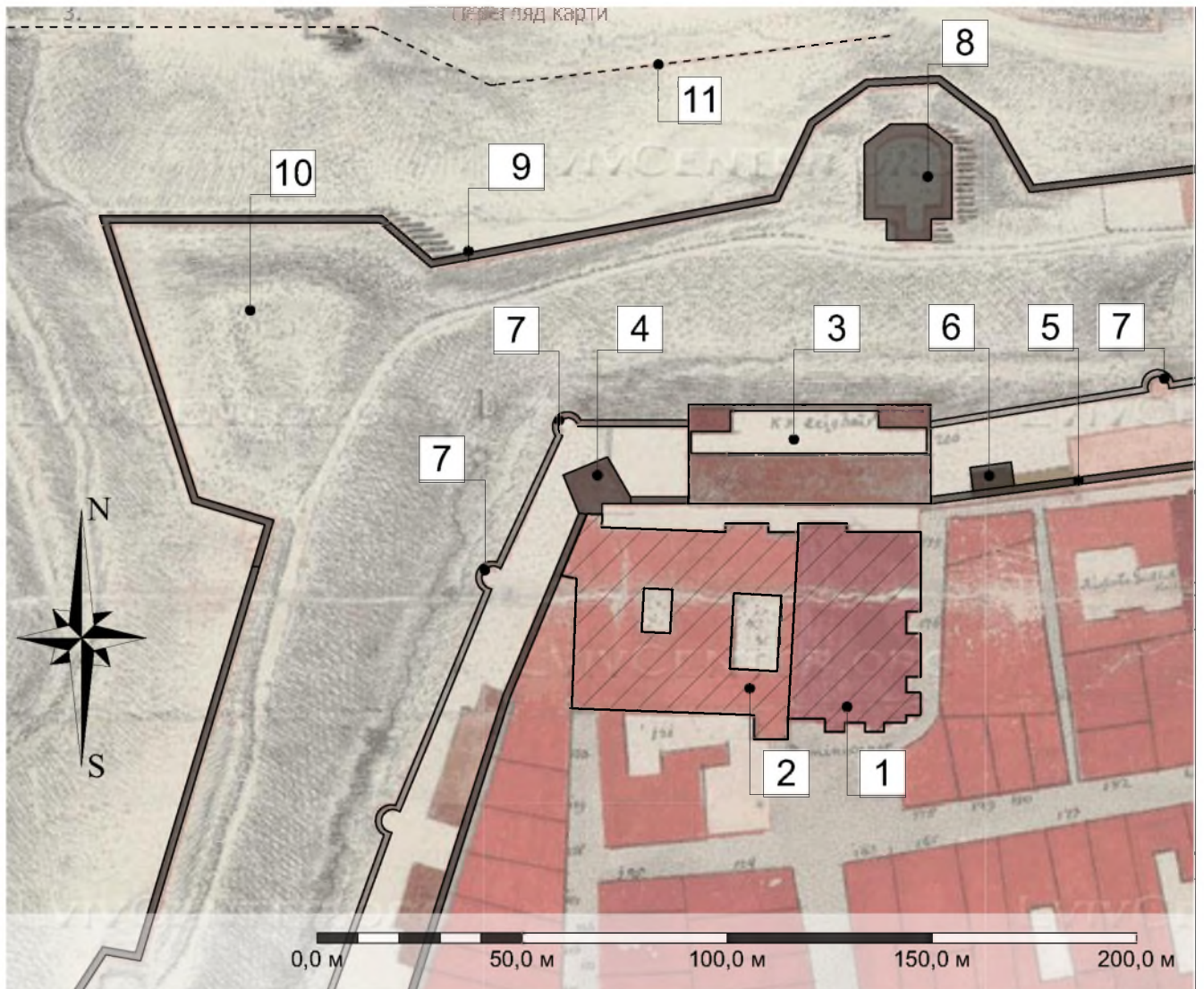
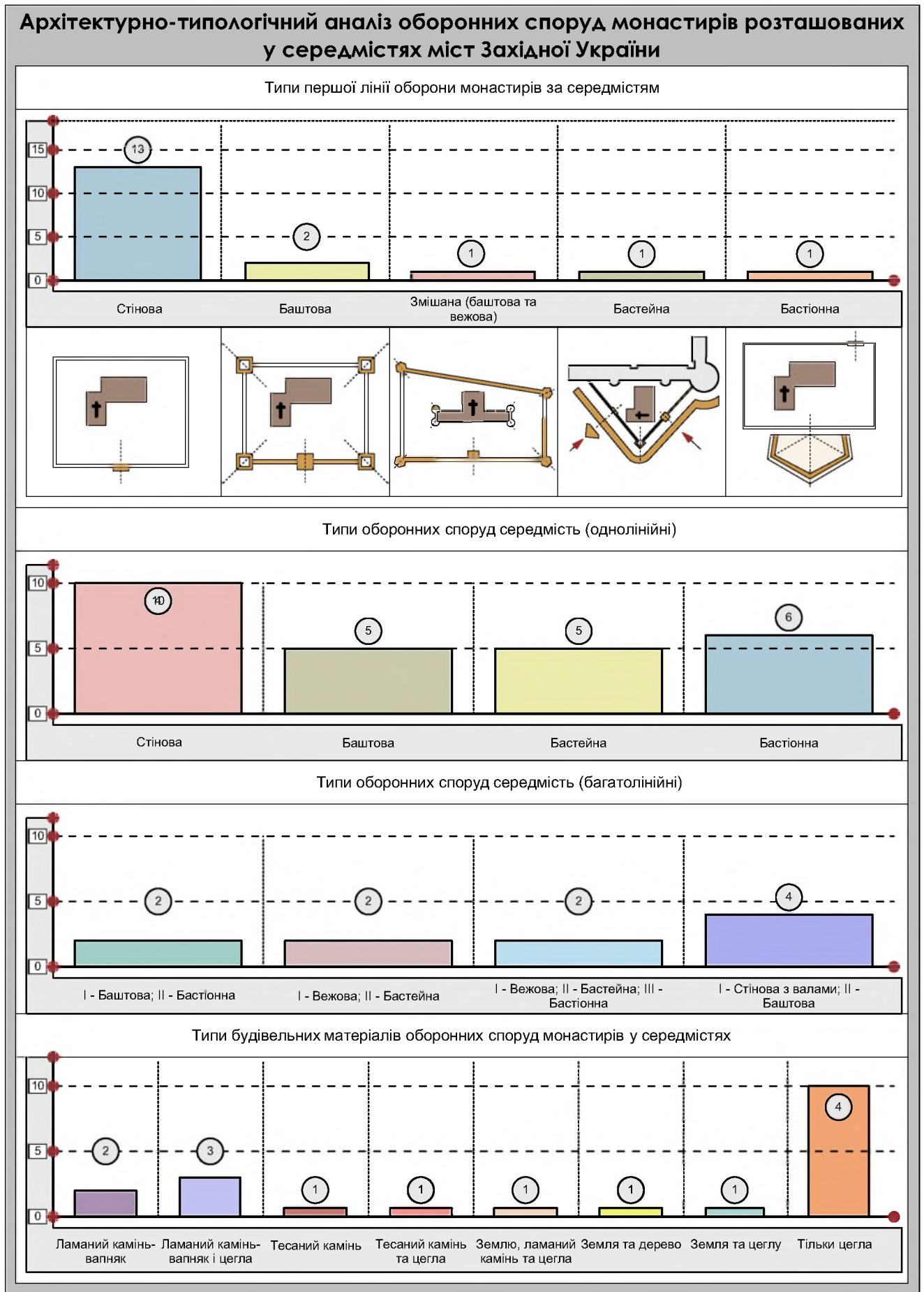

Рис. 3.2.4. Монастир оо. Домініканів у Львові на карті Губера 1777 р.

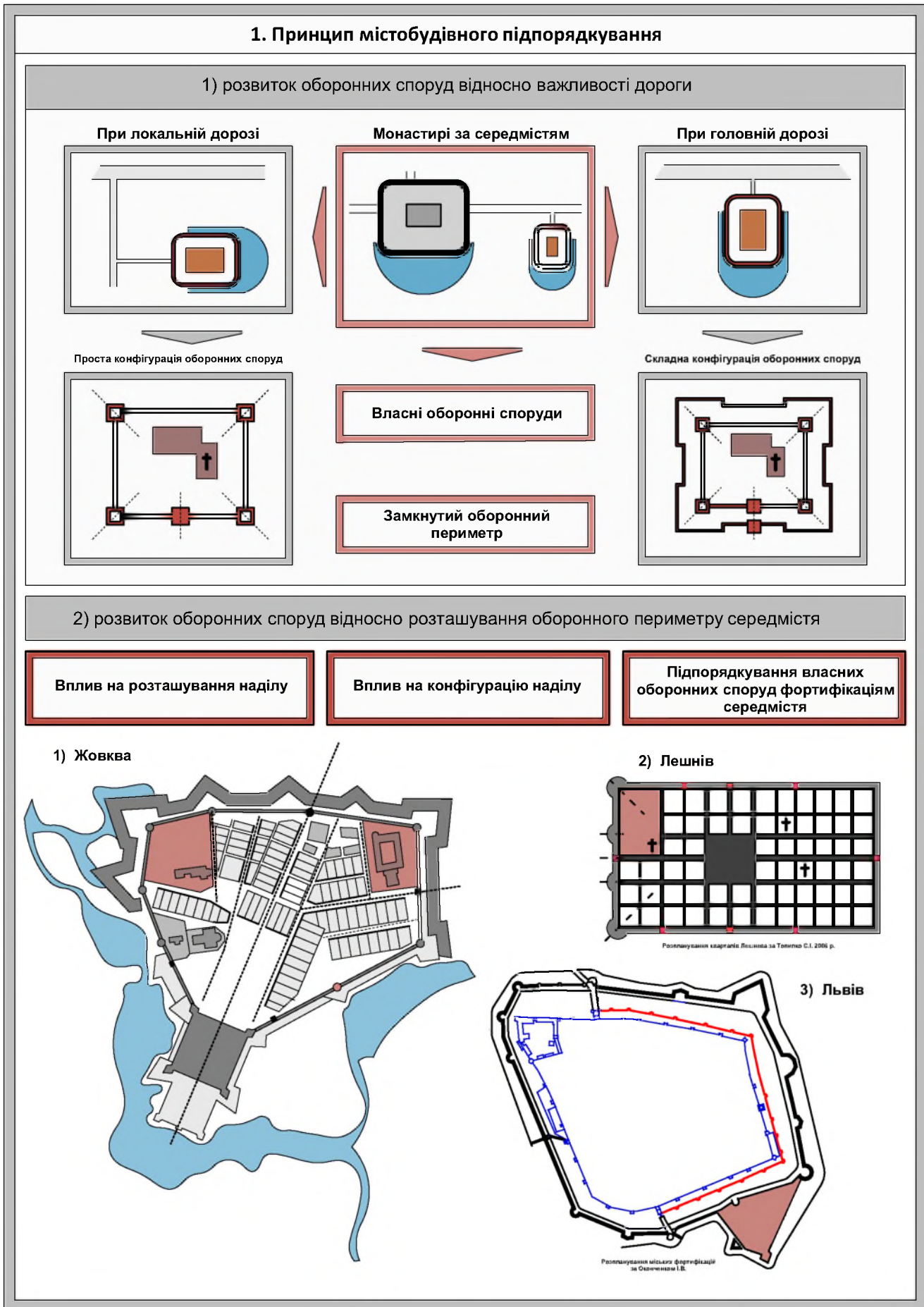
1. Костел; 2. Келії; 3. Королівський арсенал; 4. Вежа Римарів; 5. Високий мур; 6. Вежа Мулярів; 7. Бастея Низького муру; 8. Порохова башта; 9. Ескарп Третьої оборонної лінії; 10. Королівський Бастіон. 11. Контрескарп Третьої оборонної лінії. (Авт. 2017 р.)

Таб. 3.1.1. Архітектурно-типологічний аналіз оборонних споруд монастирів, розташованих у середмістях міст Західної України у XVII-XVIII століттях (авт.)

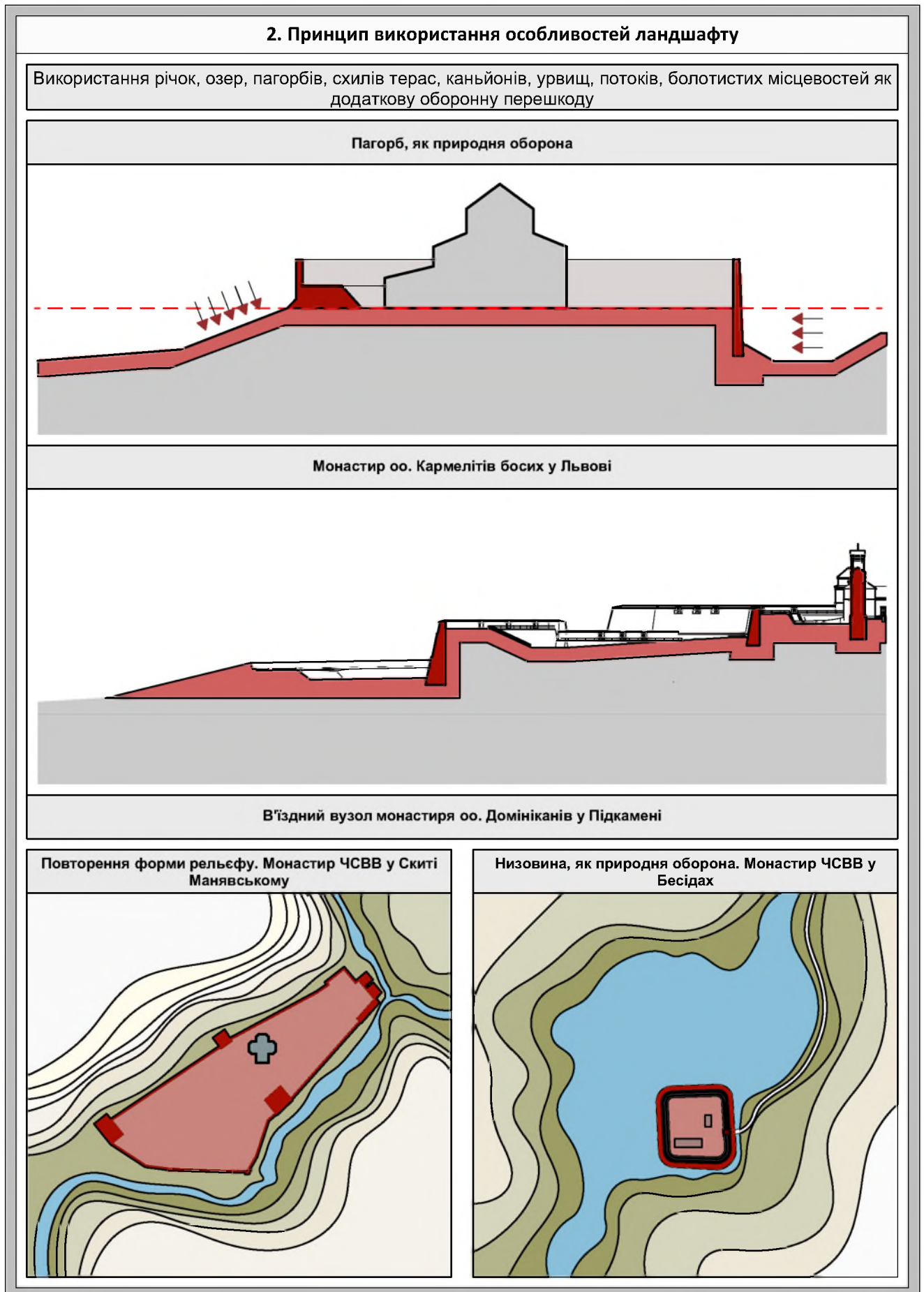

Ілюстрації до Розділу 4

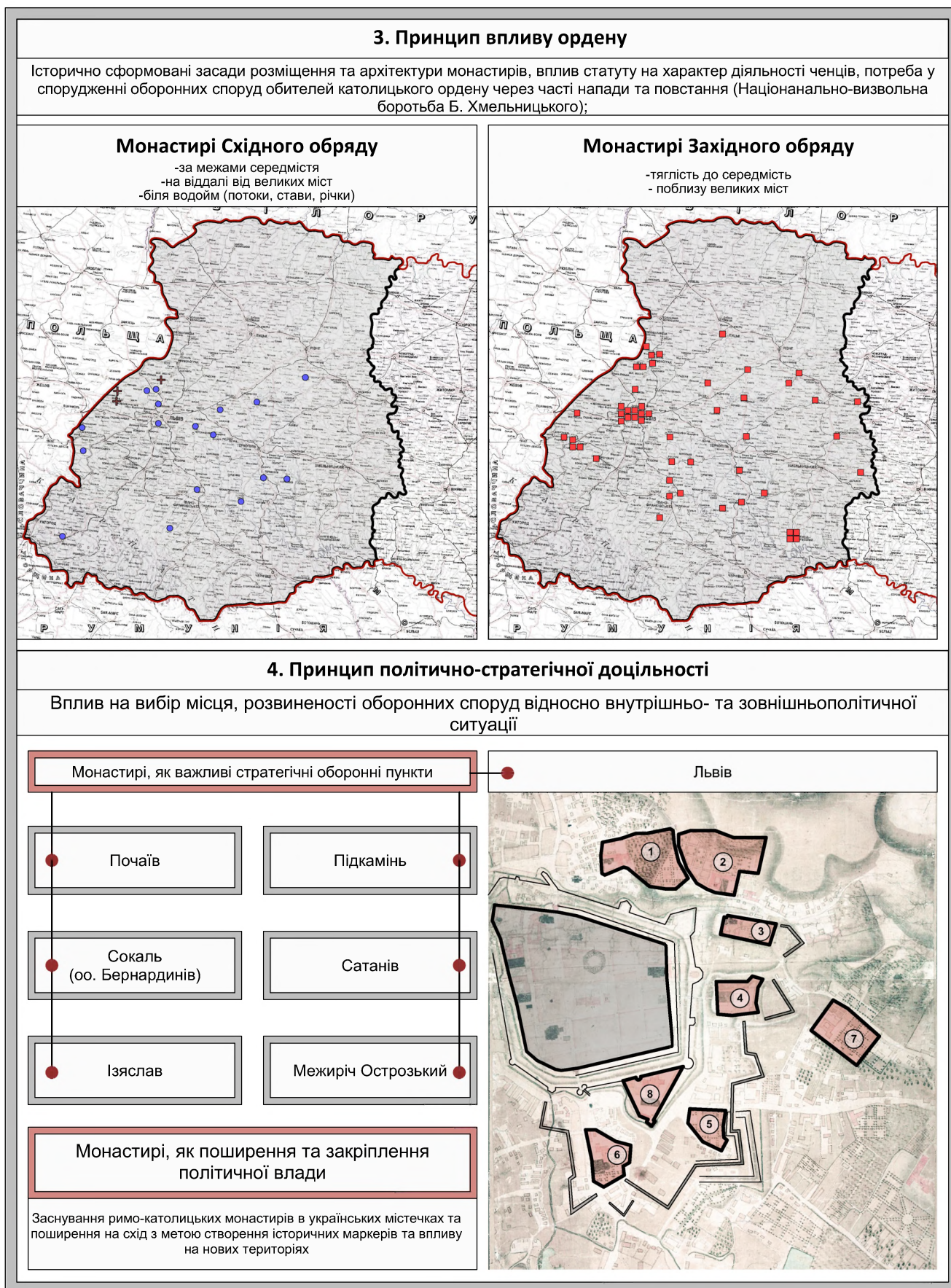
Таб.4.1.1. Принцип містобудівного підпорядкування у формуванні оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

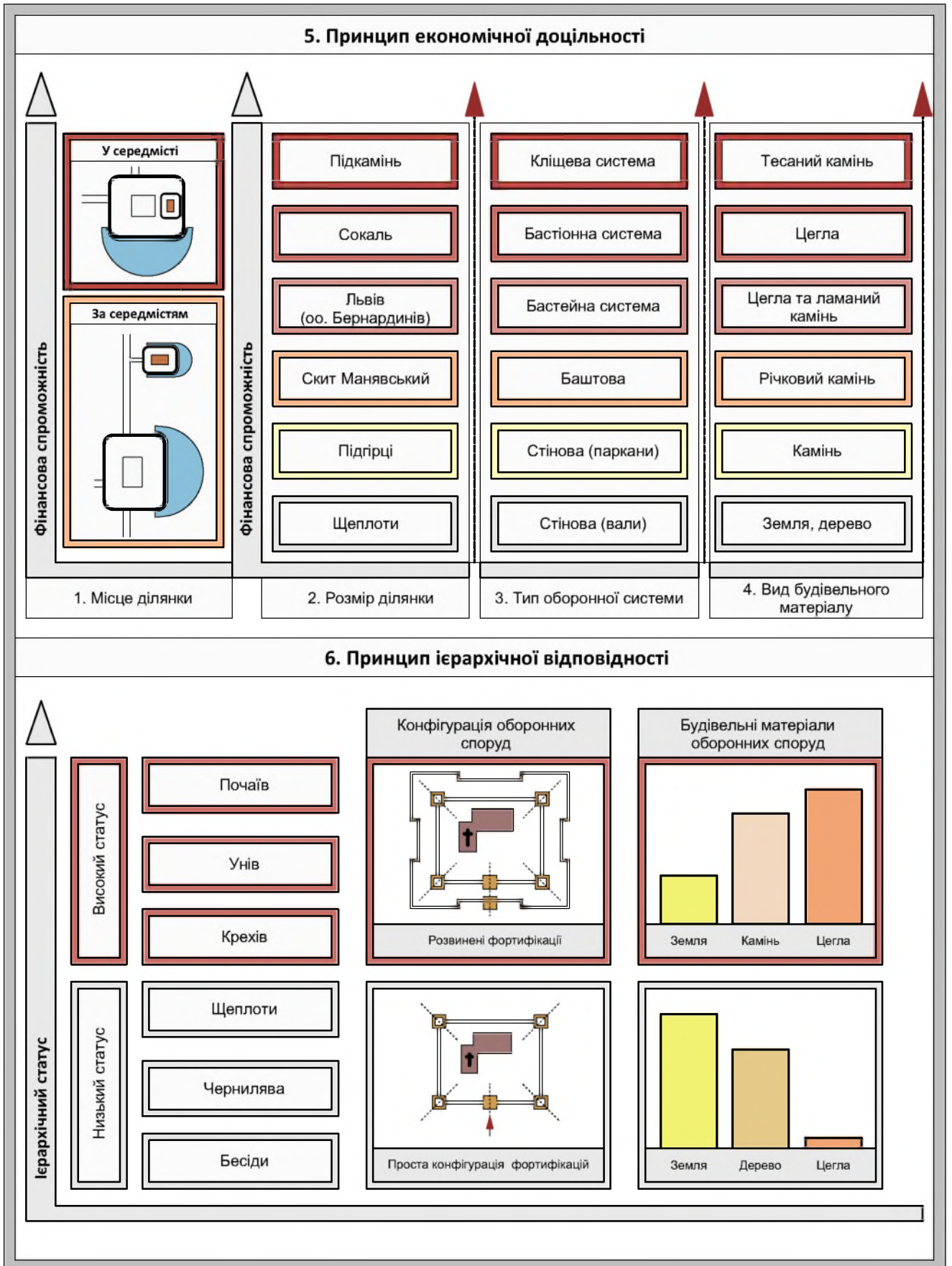
Таб.4.1.2. Принцип використання особливостей ландшафту у формуванні оборонних споруд монастирів
Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

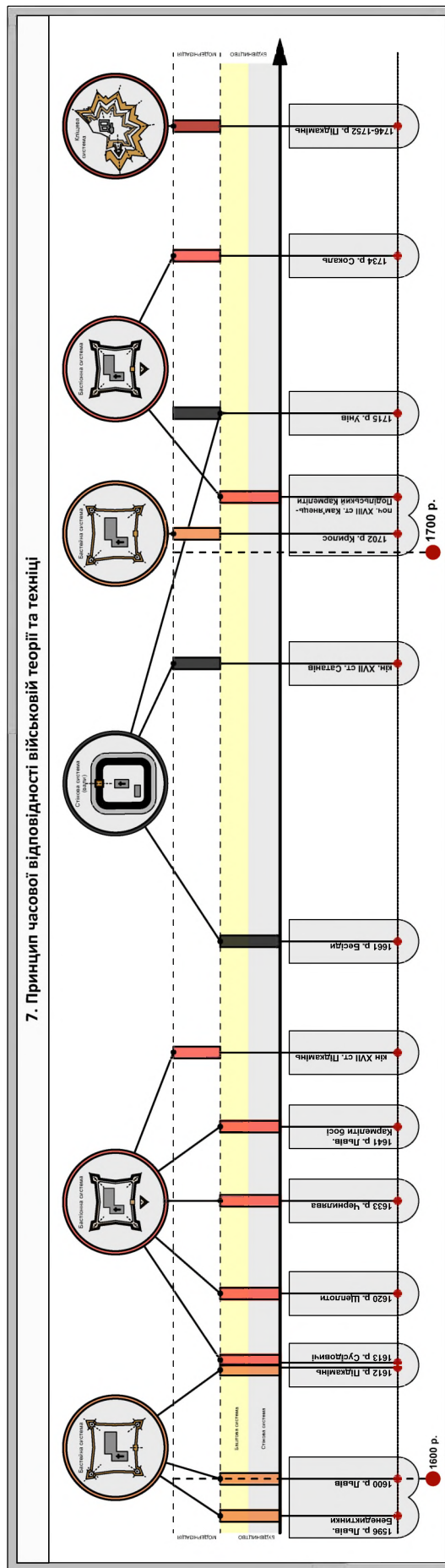
Таб.4.1.3. Принципи впливу чернечого ордену та політично-стратегічної доцільності у формуванні оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

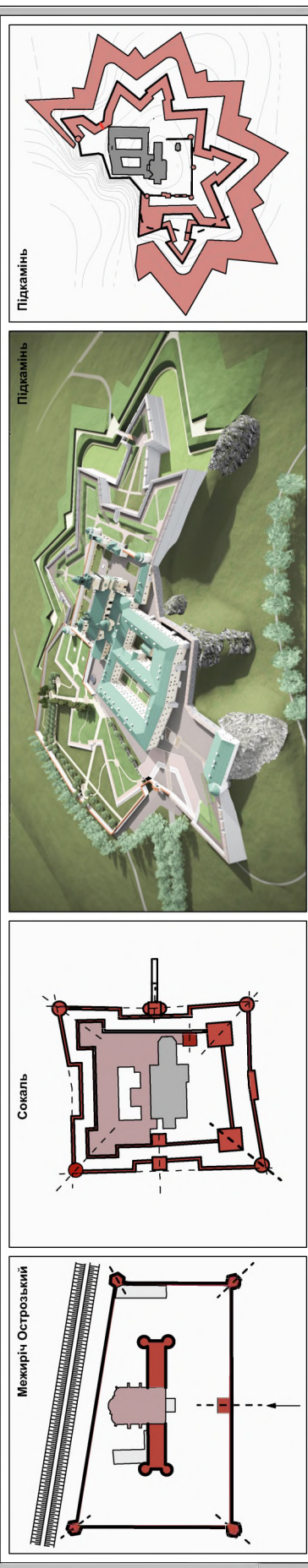
Таб. 4.1.4. Принципи економічної доцільності та ієрархічної відповідності у формуванні оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

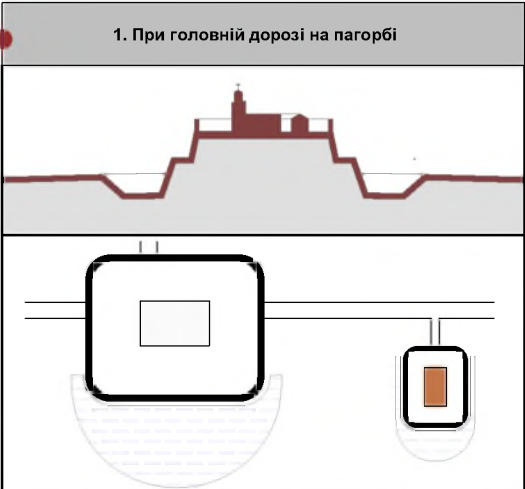
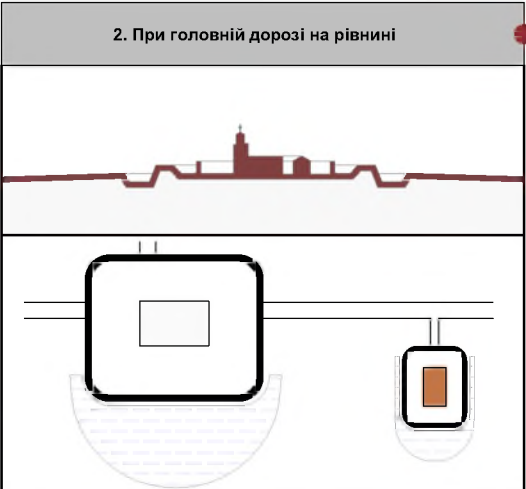

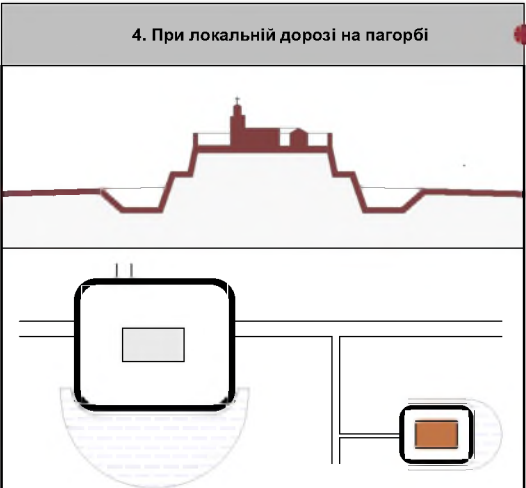
Таб. 4.1.5. Принципи часової відповідності військової теорії та техніці і принцип архітектурно-композиційної цілісності у формуванні оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

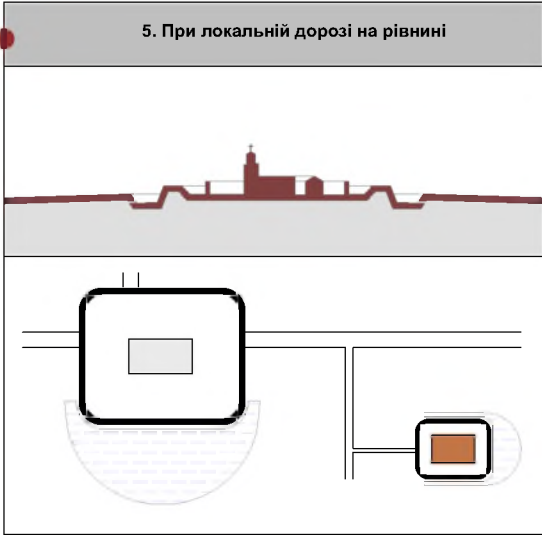
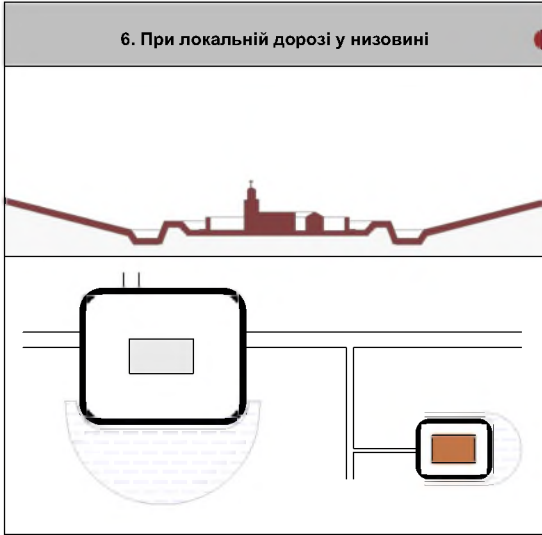
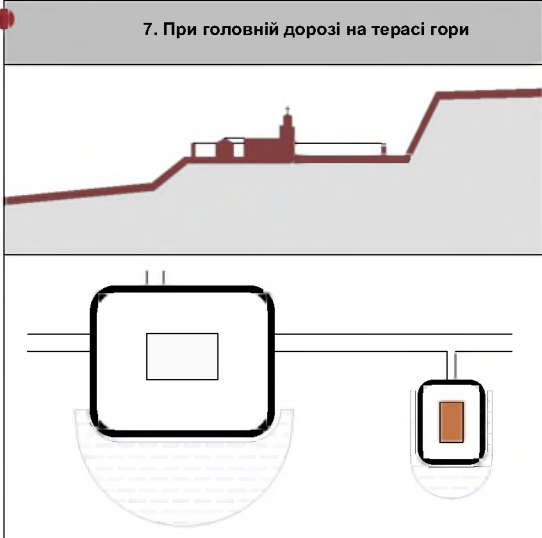
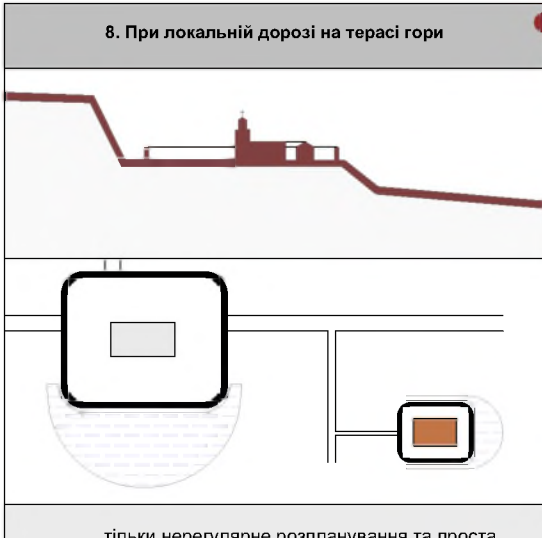
8. Принцип архітектурно-композиційної цілісності
ансамблеве спорудження фортифікації та комплексу загалом (зі спільними стилевими ознаками), тяжіння до регулярного розпланування оборонних споруд, активного застосування зовнішніх елементів, розташування оборонної брами по центру прасел

Таб. 4.2.1. Особливості оборонних споруд монастирів розташованих за середмістям (авт.)

Особливості оборонних споруд монастирів розташованих за середмістям	
<p>1. При головній дорозі на пагорбі</p> <p>1) через розташування на пагорбі та підпорядкування оборонних споруд рельєфу притаманне нерегулярне планування території, часто складна структура оборони з розвиненими лініями оборони, використання систем з наріжними оборонними елементами (баштами (4об.), вежами (1 об.), бастіоном (1 об.)), переважно монастирі західного обряду;</p> <p>9 об.</p>	<p>2. При головній дорозі на рівнині</p> <p>не використовували природніх перешкод, нерегулярне розпланування, стінова система першої оборонної лінії з використанням цегли, спорудження брами стінового типу, використання оборонної лінії Беренса (2 об.);</p> <p>3 об.</p>
<p>3. При головній дорозі у низовині</p> <p>використання водних природніх перешкод, регулярне розпланування, проста система оборони, перша лінія оборони з активними наріжними елементами (бастіони, башти), спорудження брам баштового типу;</p> <p>2 об.</p>	<p>4. При локальній дорозі на пагорбі</p> <p>переважно нерегулярне розпланування території, проста, часто стінова система оборони, ламаний та річковий камінь у будівництві 1 об. лінії, тільки монастирі східного обряду;</p> <p>5 об.</p>

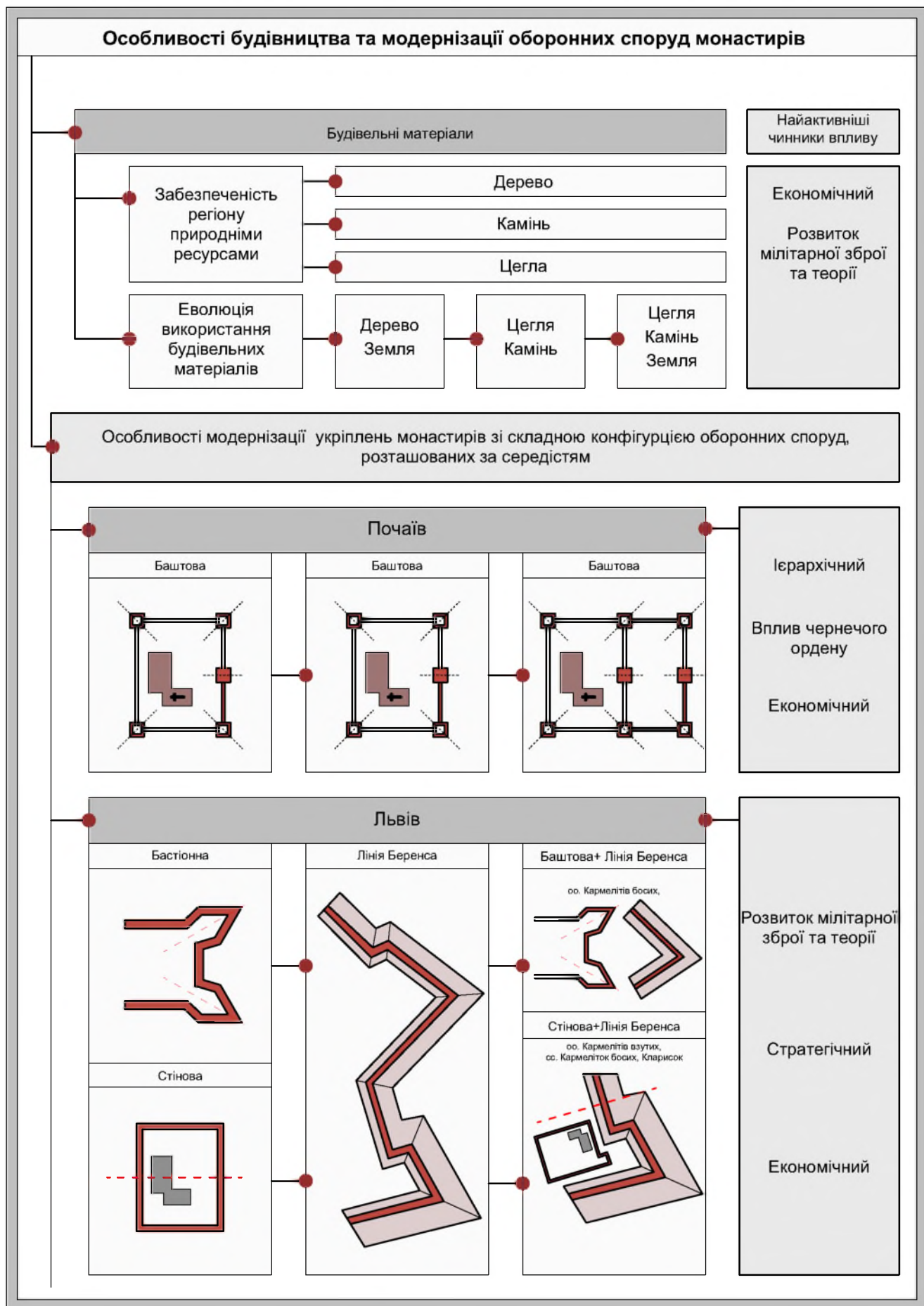
Таб. 4.2.1. Особливості оборонних споруд монастирів, розташованих за середмістям (авт.)

Особливості оборонних споруд монастирів, розташованих за середмістям (продовження)	
<p>5. При локальній дорозі на рівнині</p> <p>лише один об'єкт (Віцинь), нерегулярне розпланування, проста структура оборони, стінова брама та система лінії захисту:</p> <p>1 об.</p>	<p>6. При локальній дорозі у низовині</p> <p>використання водних природних перешкод, регулярне та нерегулярне розпланування, переважно проста структура оборони, розвинена структура у 2-х комплексах (Унів та Сокаль, спричинені змінними чинниками), переважно баштова система оборони першої лінії з використанням цегли та ламаного каменю, спорудження брами-дзвіниці, притаманне розташування для дерев'яних монастирів Східного обряду (Зоб. з 3 об'єктів дослідження), лише один монастир Західного обряду (Сокаль);</p> <p>8 об.</p>
<p>7. При головній дорозі на терасі гори</p> <p>лише один об'єкт (мон. Св. Онуфрія, Львів), нерегулярне розпланування, проста структура оборони з брамою-дзвіницею.</p> <p>1 об.</p>	<p>8. При локальній дорозі на терасі гори</p> <p>тільки нерегулярне розпланування та проста структура оборони, стінова та баштова системи оборони та стінова брама, у спорудженні використовували ламаний камінь, рідше - цеглу.</p> <p>5 об.</p>

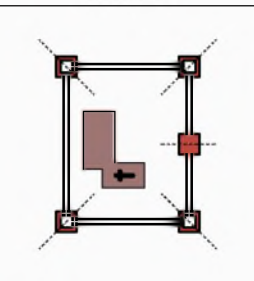
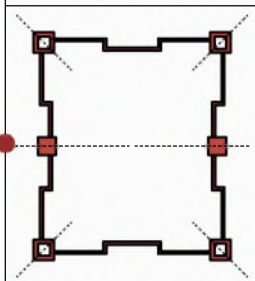
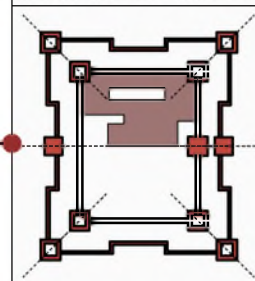
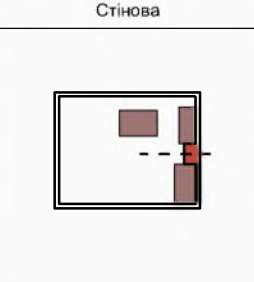
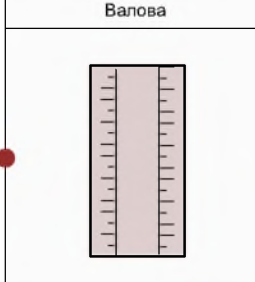
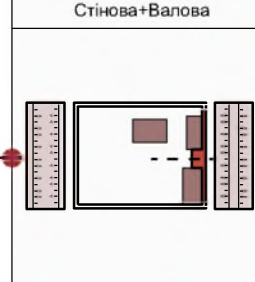
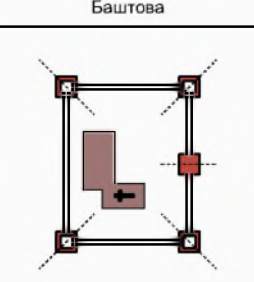
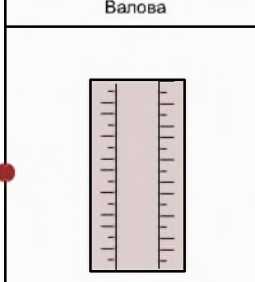
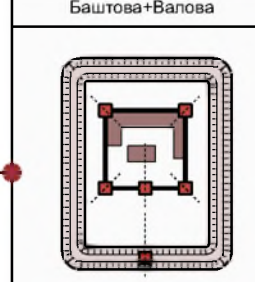
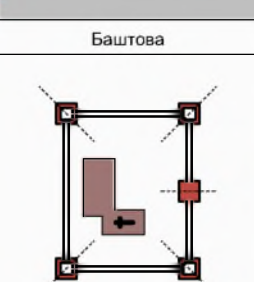
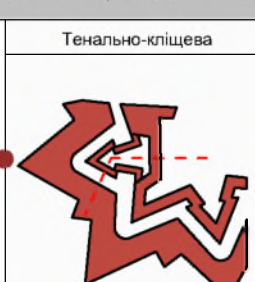
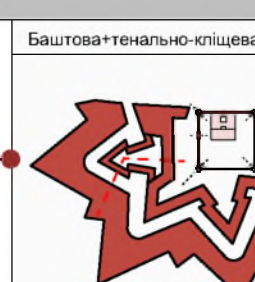
Таб.4.2.2. Особливості оборонних споруд монастирів відносно розташування до оборонного периметру середмістя (авт.)

Особливості оборонних споруд монастирів відносно розташування до оборонного периметру середмістя	
<p>Блоковані до рогу мурів середмістя</p>	<p>5 монастирів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) споруджувались окремим кварталом та зі закритим плануванням; 2) часто розміщувались на пагорбі (Зоб.), а тому мали нерегулярне розпланування (4 об.); 3) переважно використовували природню оборону (4 об.); 4) використовували складну структуру оборони; 5) активне використання власних оборонних споруд; 6) будівництво земляних оборонних споруд; 7) переважно монастирі оо. Бернардинів (Зоб.)
<p>Посередині оборонної лінії</p>	<p>15 монастирів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) часто споруджувались окремим кварталом (13 об.) та зі закритою планувальною схемою (14 об.); 2) використання власних оборонних споруд переважно у монастирів оо. Домініканів (мури, башти); 3) розташування притаманне монастирям оо. Францисканів; 4) у 14 з 15 було використано додаткову природню оборону; 5) регулярна схема розпланування; 6) будівництво цегляних оборонних споруд; 7) переважає використання мурів середмістя; 8) найбільше монастирів оо. Домініканів (7 об.)
<p>Посередині оборонної лінії біля брамки</p>	<p>7 монастирів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) споруджувались окремим кварталом та зі закритим плануванням; 2) тільки регулярне розпланування; 3) переважно проста структура оборони; 4) найчастіше використовуються мури як власні оборонні споруди; 5) будівництво з тесаного каменю та/або цегли власних оборонних споруд.
<p>У куті</p>	<p>2 монастиря</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) будівництво окремим кварталом; 2) регулярне розпланування та складна структура оборони; 3) активне використання оборонних споруд міста; 4) розвинені оборонні споруди міста; 5) відсутність власних оборонних споруд; 5) будівництво оборонних споруд міста з ламаного каменю, цегли та землі.
<p>У куті біля брамки</p>	<p>8 монастирів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) будівництво окремим кварталом; 2) розміщення найчастіше на рівнині та рівнині; 3) переважає використання оборонних споруд міста (мури, вали, бастіон) та проста структура оборони; 4) у будівництві міських оборонних споруд часте використання землі та цегли; 5) у 5 монастирях було використано додаткову природню оборону.

Таб. 4.2.3. Особливості будівництва та модернізації оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.)

Таб. 4.2.3. Особливості будівництва та модернізації оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століття (авт.) (продовження)

Особливості модернізації укріплень монастирів зі складною конфігурцією оборонних споруд розташованих за середістям (продовження)			
Сокаль (оо. Бернардинів)			<p>Розвиток мілітарної зброї та теорії</p> <p>Ієрархічний</p> <p>Стратегічний</p> <p>Економічний</p>
Баштова	Бастіонна з баштами	Баштова+Бастіонна з баштами	
			
Сатанів (ЧСВВ)			<p>Розвиток мілітарної зброї та теорії</p> <p>Стратегічний</p> <p>Економічний</p>
Стінова	Валова	Стінова+Валова	
			
Унів (ЧСВВ)			<p>Розвиток мілітарної зброї та теорії</p> <p>Ієрархічний</p> <p>Економічний</p>
Баштова	Валова	Баштова+Валова	
			
Підкамінь (оо. Домінікани)			<p>Розвиток мілітарної зброї та теорії</p> <p>Ієрархічний</p> <p>Економічний</p> <p>Стратегічний</p>
Баштова	Тенально-клицева	Баштова+тенально-клицева	
			

Ілюстрації до Розділу 4

Рис.5.1.1. Фіксація стану збереження оборонних споруд монастиря оо. Домініканів у Підкамені.
Оскарпування північно-західного бастиону кліщової системи (світлина авт. 2018 р.)

Рис.5.1.2. Фіксація стану збереження оборонних споруд монастиря оо. Домініканів у Підкамені.
Вигляд на в'їздний оборонний вузол з вежі костелу (світлина авт. 2014 р.)

Рис.5.1.3. Фіксація стану збереження оборонних споруд монастиря оо. Бернардинів у Лешневі. Оборонні вали міста та руїна костелу (світлина авт. 2017 р.)

Рис.5.1.4. Фіксація стану збереження оборонних споруд монастиря ЧСВВ у Щеплотах. Релікти оборонного валу (світлина автора 2016 р.)

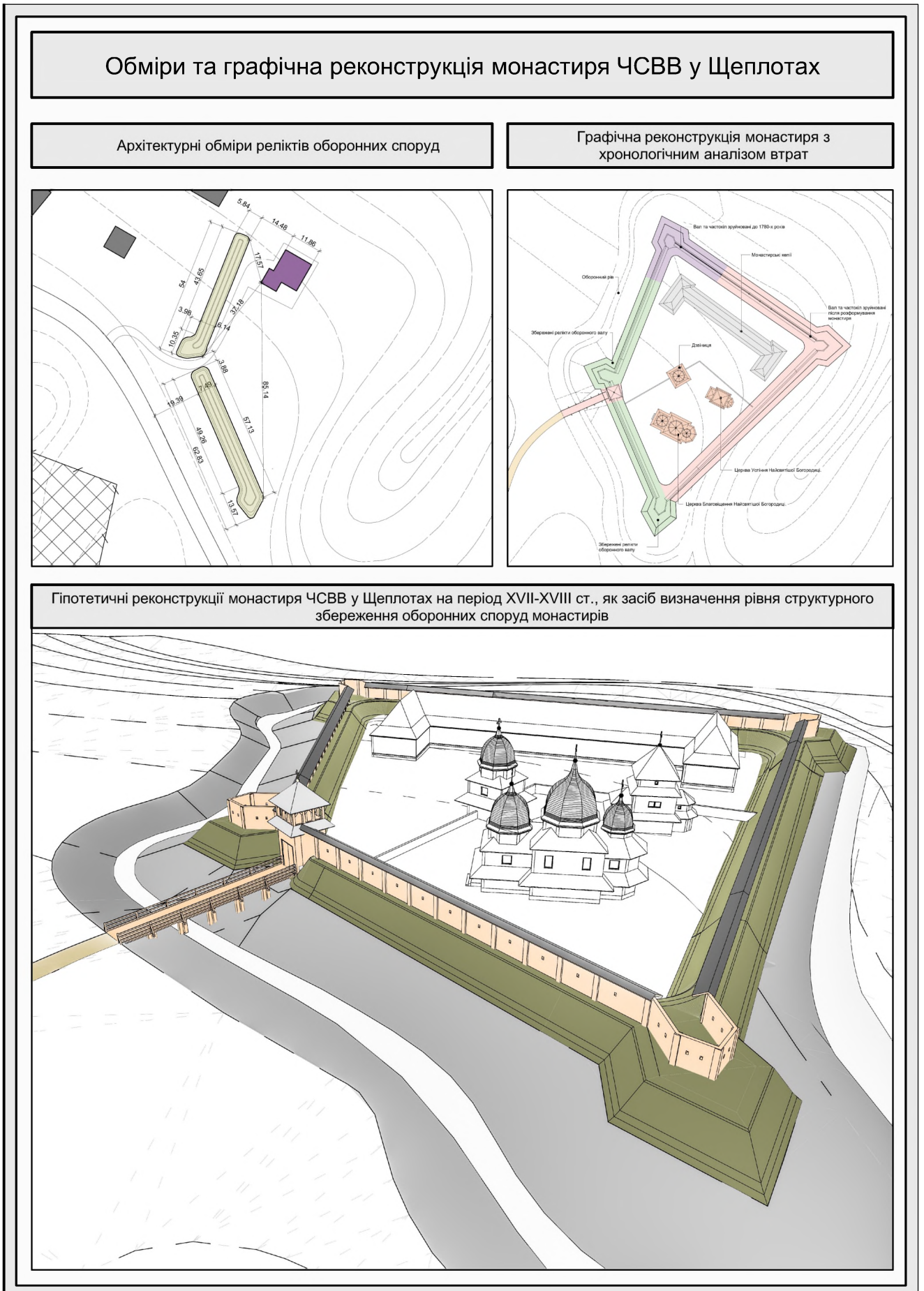

Рис.5.1.5. Фіксація стану збереження оборонних споруд монастиря оо. Бернардинів у Львові. Внутрішній фасад оборонного муру. Виявлено чорну патину та відшарування каменю, деструкцію цегляного мурування (світлина авт. 2016 р.).

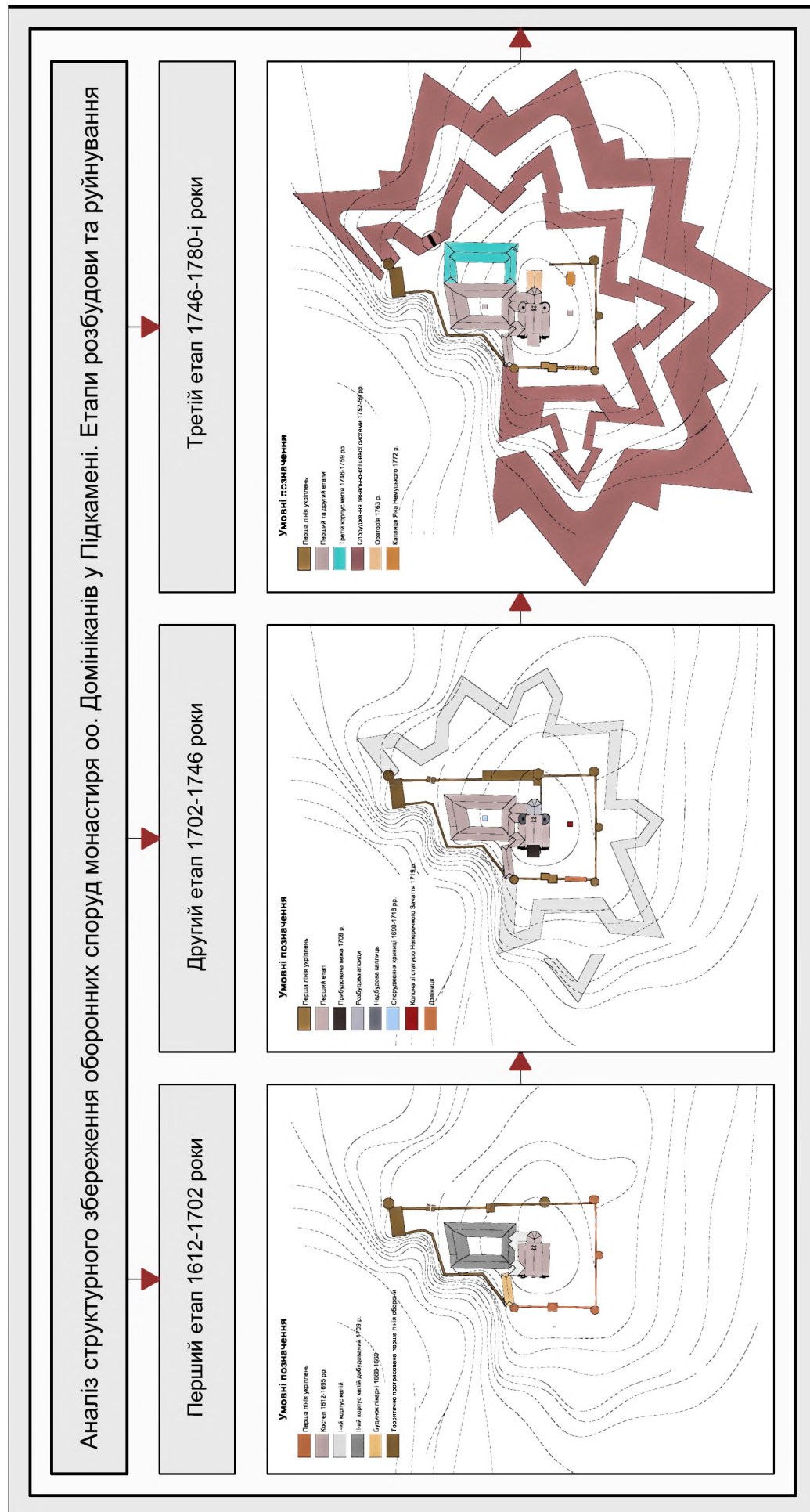

Рис.5.1.6. Фіксація стану збереження оборонних споруд монастиря оо. Кармелітів босих у Львові. Виявлено заволоження муру та відлущення тиньку XIX ст. (світлина авт. 2018 р.)

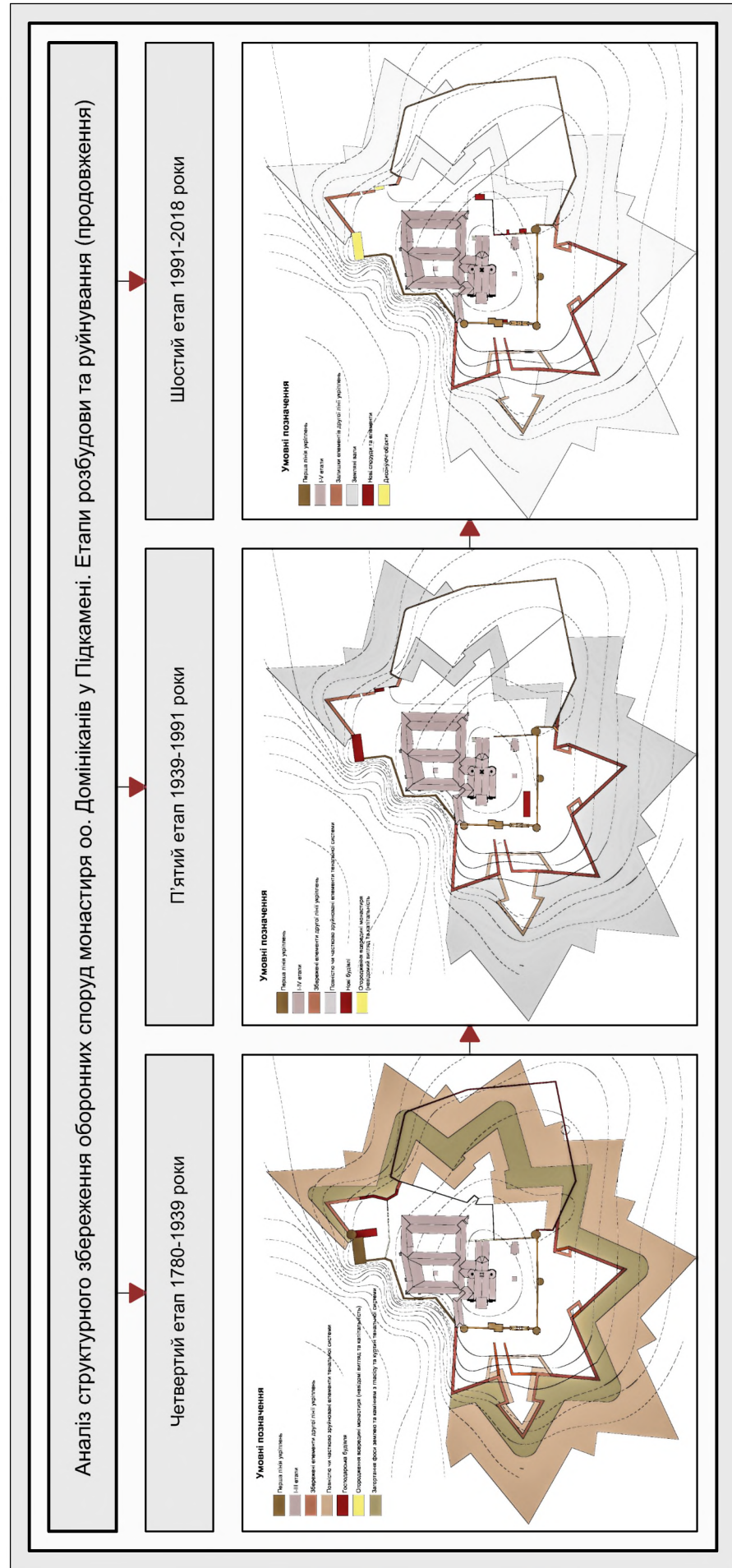
Таб. 5.1.1. Обміри та графічна реконструкція монастиря ЧСВВ у Щеплотах (авт.)

Таб.5.1.2. Етапи розвитку монастиря оо. Домініканів у Підкамені (Авт. 2014-2018)

Таб.5.1.2. Етапи розвитку монастиря оо. Домініканів у Підкамені (продовження) (Авт. 2014-2018)

Таб.5.1.3. Оцінка стану збереженості оборонних споруд монастирів розташованих за середмістям (авт.)

Оцінка стану збереженості оборонних споруд монастирів, розташованих за середмістями										
Обряд	Місто/Орден/Чин	Тип оборонної системи першої лінії	Технічний стан наявних оборонних споруд I об. лінії	Структурне збереження першого стану I об. лінії	Тип оборонної системи другої лінії	Технічний стан наявних оборонних споруд II об. лінії	Структурне збереження першого стану II об. лінії	Інші оборонні споруди	Технічний стан інших оборонних споруд	Прогнозція тривалості реставрації
Монастир Східного обряду	Крехів (ЧСВВ)	Баштова	1) У відмінному*	1) Збережена планувальна структура та оборонні елементи	—	—	—	—	—	—
Монастир Східного обряду	Маньва (Православний)	Баштова	1) У відмінному*	1) Збережена планувальна структура та оборонні елементи	—	—	—	Келії, трапезна	1) У відмінному*	—
2			2							
Монастир Східного обряду	Унів (ЧСВВ)	Баштова	1) У відмінному*	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	Стінова	5) У руїні	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Церква, келії	1) У відмінному*	Музефікація
Монастир Західного обряду	Теребовля (оо. Кармеліти)	Баштова	2) У доброму	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	—	—	—	—	—	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Капуцинів)	Стінова	2) У доброму	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	—	—	—	—	—	Консервація
Монастир Східного обряду	Дермань (ЧСВВ)	Стінова	3) У задовільному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	—	—	—	—	—	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Реформатори)	Стінова	3) У задовільному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Східного обряду	Львів (ЧСВВ Св. Онуфрія)	Баштова	4) У незадовільному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Кармеліти босі)	Бастіонна	4) У незадовільному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	Оборонна лінія Беренца	—	6) Повністю зруйновані	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Ціцмань (оо. Домінікани)	Баштова	4) У незадовільному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	Танальне-кльцева	5) У руїні	3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи	Равелін	6) Повністю зруйновані	Комплексна реставрація
8			8							
Монастир Східного обряду	Крипос (ЧСВВ)	Бастіонна	1) У відмінному*	3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Східного обряду (гев.)	Бесиди (ЧСВВ)	Стінова	4) У незадовільному	3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Сусидівці (оо. Кармеліти)	Бастіонна	4) У незадовільному	3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи	—	—	—	Костел	3) У задовільному	Комплексна реставрація
Монастир Східного обряду	Підгора (ЧСВВ)	Баштова	5) У руїні	3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи	—	—	—	—	—	Комплексна реставрація
Монастир Східного обряду	Монастирок (ЧСВВ)	Стінова	5) У руїні	3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи	—	—	—	Церква	5) У руїні	Комплексна реставрація
5			5							
Монастир Східного обряду	Мухачево (ЧСВВ)	Баштова	2) У доброму	4) Частково збережені оборонні елементи	—	—	—	Данкер	2) У доброму	Комплексна реставрація
Монастир Східного обряду	Лаврів (ЧСВВ)	Баштова	3) У задовільному	4) Частково збережені оборонні елементи	—	—	—	—	—	Комплексна реставрація
Монастир Східного обряду	Добромилів (ЧСВВ)	Баштова	4) У незадовільному	4) Частково збережені оборонні елементи	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Бенедиктинки)	Бастіонна	4) У незадовільному	4) Частково збережені оборонні елементи	—	—	—	Костел	1) У відмінному*	Консервація
Монастир Східного обряду (гев.)	Щиголів (ЧСВВ)	Бастіонна	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Сокаль (оо. Британці)	Баштова	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Сокаль (оо. Бернардини)	Баштова	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи	Бастіонна з баштами	—	6) Повністю зруйновані	Келії	5) У руїні	Комплексна реставрація
7			7							
Монастир Східного обряду (гев.)	Чернилява (ЧСВВ)	Бастіонна	5) У руїні	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	—	—	—	—	—	Музефікація
1			1							
Монастир Західного обряду	Ізяслав (оо. Бернардини)	Баштова	—	6) Повністю зруйновані	—	—	—	—	—	Комплексна реставрація
Монастир Східного обряду	Підгірці (ЧСВВ)	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Східного обряду	Віщнів (ЧСВВ)	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	—	—	—	—	—	Музефікація
Монастир Східного обряду	Львів (ЧСВВ Св. Юра)	Баштова	—	6) Повністю зруйновані	—	—	—	Келії	6) Повністю зруйновані	Консервація
Монастир Західного обряду	Перемішляни (оо. Домінікани)	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	—	—	—	Костел	1) У відмінному*	Музефікація
Монастир Західного обряду	Язловець (оо. Домінікани)	Баштова	—	6) Повністю зруйновані	—	—	—	Костел	5) У руїні	Музефікація
Монастир Східного обряду	Почаїв (ЧСВВ)	Баштова	—	6) Повністю зруйновані	Баштова	—	6) Повністю зруйновані	Церква, келії, госп. спор.	6) Повністю зруйновані	Музефікація (визнаменування)
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Кармеліти взуті)	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	Оборонна лінія Беренца	—	6) Повністю зруйновані	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Кармеліти босі)	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	Оборонна лінія Беренца	—	6) Повністю зруйновані	—	—	Музефікація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Клариски)	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	Оборонна лінія Беренца	—	6) Повністю зруйновані	—	—	Музефікація
Монастир Східного обряду	Сатанів (ЧСВВ)	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	Стінова	—	6) Повністю зруйновані	Келії	5) У руїні	Музефікація
11			11							
Натурне обстеження та фотофіксація оборонних споруд монастирів за середмістями										
										
Монастир оо. Домініканів у Підкамені. Видгляд на в'їздний оборонний вузол з вежі костелу (світлина авт. 2014 р.)			Монастир оо. Домініканів у Підкамені. Видгляд на в'їздний оборонний вузол з вежі костелу (світлина авт. 2016 р.)			Монастир оо. Кармелітів босих у Львові. Оборонний мур з бічницями у структурі забудови XIX ст. (світлина авт. 2018 р.)				

Таб.5.1.4. Оцінка стану збереженості оборонних споруд монастирів, розташованих у середмістях (авт.)

Оцінка стану збереженості оборонних споруд монастирів, розташованих у середмісті								
Обряд	Місто/Орден/Чин	Тип власних оборонних споруд	Навність власних оборонних споруд та їх елементи	Технічний стан наявних власних оборонних споруд	Структурне збереження первісного стану власних оборонних споруд	Технічний стан наявних міських оборонних споруд	Структурне збереження первісного стану оборонних споруд міста, які використовувала монастир	Пропозиції принципу реставрації
Монастир Західного обряду	Жовква (оо. Домініканів)	---	---	---	---	3) У задовільному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Дубно (оо. Бернардинів)	---	---	---	---	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Остріг (оо. Суїти)	---	---	---	---	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи	Музеєфікація
Монастир Східного обряду	Жовква (ЧСВВ)	---	---	---	---	---	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Кам'янець-Под. (сс. Домінікани)	---	---	---	---	---	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Кам'янець-Под. (оо. Суїти)	---	---	---	---	---	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Кам'янець-Под. (оо. Франсискани)	---	---	---	---	---	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Маріямпіль (оо. Капуцинів)	---	---	---	---	---	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Полонне (оо. Суїти)	---	---	---	---	---	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Богородчани (оо. Домініканів)	---	---	---	---	---	6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Рогатин (оо. Домініканів)	---	---	---	---	---	6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Домінікани)	---	---	---	---	---	6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Франсискани)	---	---	---	---	---	6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Дрогобич (оо. Кармелітів)	---	---	---	---	---	6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Самбір (оо. Суїти)	---	---	---	---	---	6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Бережани (оо. Бернардинів)	---	---	---	---	---	6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
					16			
Монастир Західного обряду	Мехирів-Острозький (оо. Франсискани)	I-Баштова; II - Вежова	Мур, круглі вежі, шесткуті башти	1) У відмінному	1) Збережена планувальна структура та оборонні елементи	5) У руїні	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура	Комплексна реставрація
					1			
Монастир Західного обряду	Латичів (оо. Домініканів)	Баштова	Мур, башти	1) У відмінному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи			Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Збараж (оо. Бернардинів)	Стінова	Мури	2) У добром	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи			Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Бела (сс. Домінікани)	Стінова	Мур	4) У незадовільному	2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи			Музеєфікація
					3			
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Бернардинів)	Бастейна	Мури, бастей, брама, рavelін, рів	2) У добром	4) Частково збережені оборонні елементи		6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Лущків (оо. Домінікани)	Стінова	Мури	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи			Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Лешнів (оо. Бернардинів)	---	Оборонний костел	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи	4) У незадовільному	3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Старий Константинів (оо. Домінікани)	Стінова	Мури	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи		6) Повністю зруйновані	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Христинопіль (оо. Бернардинів)	Стінова	Вали, рів	5) У руїні	4) Частково збережені оборонні елементи		6) Повністю зруйновані	Консервація
					5			
Монастир Західного обряду	Суїтль (оо. Домінікани)	Стінова	Вали, частокіл	---	5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура		6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
					1			
Монастир Західного обряду	Бела (оо. Домініканів)	Стінова	Мур	---	6) Повністю зруйновані			Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Варяж (оо. П'ярів)	Стінова	Мури	---	6) Повністю зруйновані			Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Самбір (оо. Домінікани)	Стінова	Мури	---	6) Повністю зруйновані			Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Мостиська (оо. Домінікани)	Стінова	Мури	---	6) Повністю зруйновані			Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Чортків (оо. Домінікани)	Баштова	Мур, круглі башти	---	6) Повністю зруйновані			Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Кам'янець-Под. (оо. Кармелітів)	Бастіонна	Бастіон	---	6) Повністю зруйновані		6) Повністю зруйновані	Комплексна реставрація
Монастир Західного обряду	Більшівці (оо. Кармелітів)	Стінова	Мури	---	6) Повністю зруйновані		6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Львів (оо. Суїти)	---	Фірта	---	6) Повністю зруйновані		6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Самбір (оо. Бригидки)	Баштова	Мур, вали, рів, башта	---	6) Повністю зруйновані		6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Гусятин (оо. Бернардинів)	Стінова	Мури	---	6) Повністю зруйновані		6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
Монастир Західного обряду	Кременець (оо. Франсискани)	Стінова	Мури	---	6) Повністю зруйновані		6) Повністю зруйновані	Музеєфікація
					11			

Натурне обстеження та фотофіксація оборонних споруд монастирів за середмістям

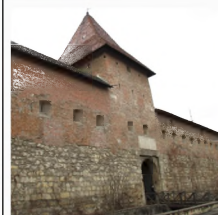
Монастир оо. Бернардинів у Лешневі. Війниця у вежі оборонного костелу (світлина авт. 2017 р.)

Монастир оо. Бернардинів у Лешневі. Руїна оборонного костелу (світлина авт. 2017 р.)

Монастир оо. Бернардинів у Львові. Внутрішні бічні першого ярусу Глинської брами (світлина авт. 2016 р.)

Монастир оо. Бернардинів у Львові. Глинська брама (світлина авт. 2016 р.)

Фрагмент ескарпу вали монастиря оо. Бернардинів у Христинополі (світлина авт. 2018 р.)

Таб.5.2.1. Принципи збереження оборонних укріплень (авт.)

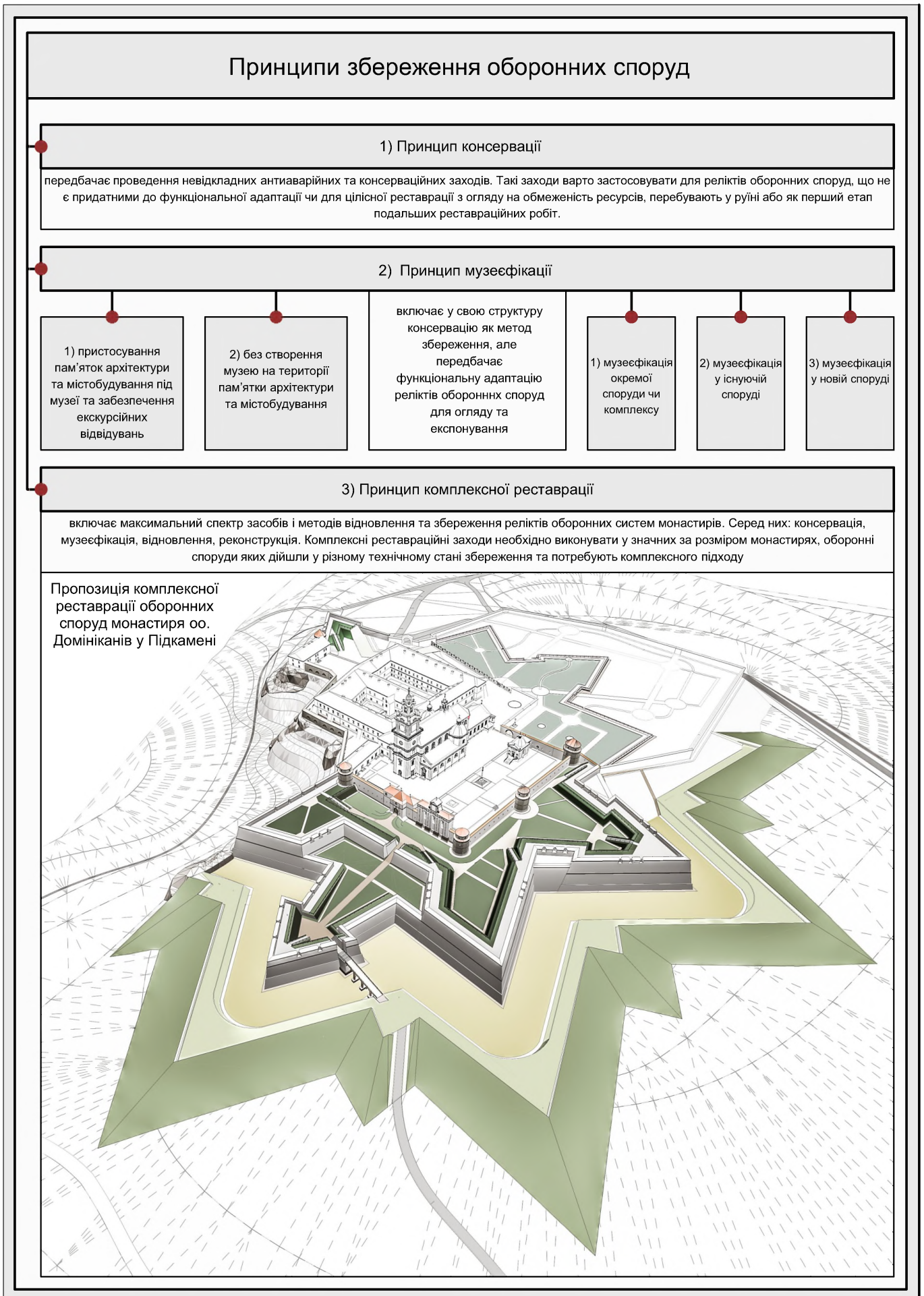

Рис.5.2.1. Комплексна реставрація монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Вид з північно-західного бастіону (Хохонь, 2014)

Рис.5.2.2. Комплексна реставрація монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Вид на міст та равелін (Хохонь, 2014)

Рис.5.2.3. Комплексна реставрація монастиря оо. Домініканів у Підкамені.
Вид з рavelіну (Хохонь, 2014)

Рис.5.2.4. Гіпотетична реконструкція монастиря оо. Бернарднів у Лешневі на період кін. XVIII ст.
Наукове впровадження. Паспортизація об'єкта. (Хохонь, 2018)

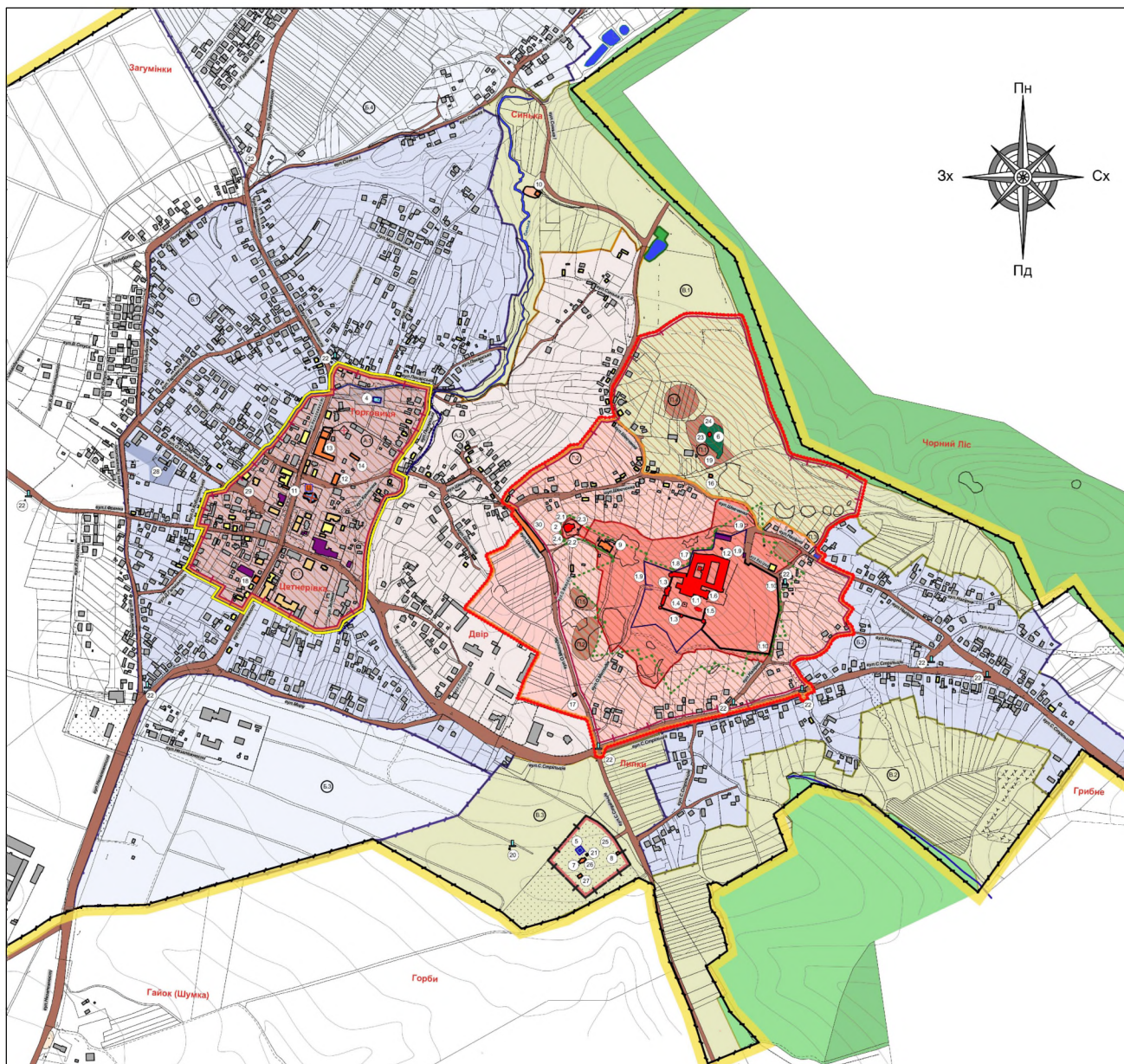

Рис.5.2.5. Фрагмент креслення зон охорони пам'яток історико-архітектурного опорного плану Підкаменя, виконаного за участі автора (ГАП - к. арх., доц. Петрик В.М.) (ПП "Белзький мур", 2015)

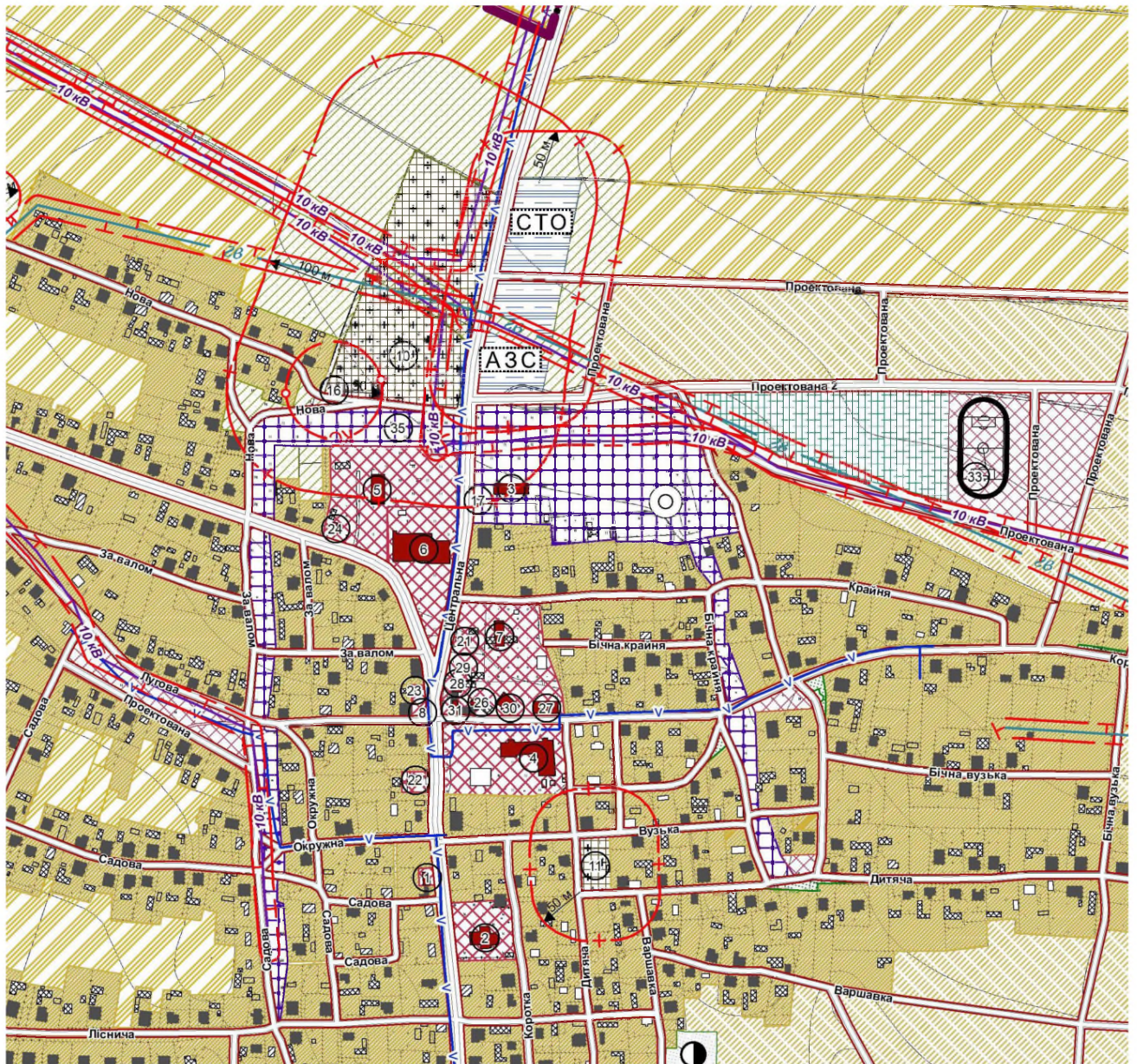

Рис.5.2.6. Фрагмент основного креслення Генерального плану с. Лешнів (ГАП - Шеремета М.Д., архітектори - Любицький Р.І., Хохонь М.П.) (ТзОВ "ІГІС", 2017)